

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO

Žiga MALEK

**RAZVOJ ALPSKE KRAJINE NA PRIMERU
ZGORNJESAVSKE DOLINE**

DIPLOMSKO DELO

Univerzitetni študij

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO

Žiga MALEK

**RAZVOJ ALPSKE KRAJINE NA PRIMERU ZGORNJESAVSKE
DOLINE**

DIPLOMSKO DELO
Univerzitetni študij

**DEVELOPMENT OF ALPINE LANDSCAPE ON THE EXAMPLE OF
UPPER SAVA VALLEY**

GRADUATION THESIS
University studies

Ljubljana, 2010

Diplomsko delo je zaključek univerzitetnega študija krajinske arhitekture. Opravljeno je bilo na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete v Ljubljani.

Študijska komisija Oddelka za krajinsko arhitekturo je za mentorja diplomskega dela imenovala prof. dr. Ano Kučan in za recenzentko dr. Mojco Golobič.

Komisija za oceno in zagovor:

Predsednik: prof. dr. Davorin GAZVODA
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

Član: prof. dr. Ana KUČAN
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

Član: doc. dr. Mojca GOLOBIČ
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

Datum zagovora:

Naloga je rezultat lastnega raziskovalnega dela.

Podpisani se strinjam z objavo svoje naloge v polnem tekstu na spletni strani Digitalne knjižnice Biotehniške fakultete. Izjavljam, da je naloga, ki sem jo oddal v elektronski obliki, identična tiskani verziji.

Žiga Malek

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

ŠD	Dn
DK	UDK 711.3: 712.2(497.4)(043.2)
KG	krajinska arhitektura/ alpska krajina/ razvoj podeželja/ turizem/ urbanizacija/ zaraščanje/ vizualna privlačnost/ Zgornjesavska dolina
AV	MALEK, Žiga
SA	KUČAN, Ana (mentor)
KZ	SI- 1000 Ljubljana, Jamnikarjeva 101
ZA	Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo
LI	2010
IN	RAZVOJ ALPSKE KRAJINE NA PRIMERU ZGORNJESAVSKE DOLINE
TD	Diplomsko delo (univerzitetni študij)
OP	X, 101 str., 57 sl., 7 pril., 69 vir.
IJ	sl
JI	sl/en
AI	Prisotnost človeka na alpskih območjih je pomenil dolgotrajen in mučen boj z neugodnimi klimatskimi in pedološkimi dejavniki, prav tako pa z izrednimi naravnimi dogodki (plazovi, poplave, ipd.). Rezultat tega boja je alpska krajina, z razvojem katere se ukvarja ta diplomska naloga, ki se osredotoča na Zgornjesavsko dolino. Danes se v prostor posega drugače in tudi na območja, kamor se včasih ni. Alpska krajina je temelj turističnega razvoja na teh območjih, vendar pa se z nesmotrnim poseganjem spreminja, s tem pa se slabša turistična konkurenčnost območja. Namen je bil ugotoviti, kaj je privedlo do alpske krajine, kot neke idealizirane in močno zaželene turistične destinacije; kako je človek preživel na tem območju, s katerimi dejavnostmi se je ukvarjal in kako je posegal v prostor, kako je to območje vplivalo na človeka, zakaj je prišlo do turističnega razvoja območja in kako je človek posegal v prostor zaradi potreb turizma. Zaključek naloge je, da se alpska krajina ves čas spreminja, vendar pa je nujno, da se spremembe dogajajo premišljeno in s poslušom na lokalne značilnosti. Na alpskih območjih, je turizem sedaj glavni dejavnik. Glavni nosilec sprememb v krajini je urbanizacija dolinskega dna in zaraščanje. V diplomski nalogi so podane smernice za nadaljnje poseganje v prostor oz. varovanje le- tega.

KEY WORDS DOCUMENTATION

DN Dn
DC UDC 711.3: 712.2 (497.4)(043.2)
CX landscape architecture/ alpine landscape/ rural development/ tourism/ urbanisation/
overgrowth/ visual attraction/ Upper Sava valley
AU MALEK, Žiga
AA KUČAN, Ana (supervisor)
PP SI- 1000 Ljubljana, Jamnikarjeva 101
PB University of Ljubljana, Biotechnical Faculty, Department for Landscape Architecture
PY 2010
TI DEVELOPMENT OF ALPINE LANDSCAPE ON THE EXAMPLE OF UPPER
SAVA VALLEY
DT Graduation Thesis (University studies)
NO X, 101 p., 57 fig., 7 ann., 69 ref.
LA sl
AL sl/ en
AB The presence of man at alpine regions indicated a long and weariful struggle with harsh climate and soil factors and also remarkable natura events (avalanches, floods...). The result of this struggle is the alpine landscape, also the topic of this graduation thesis, which is centred on the area of the Upper Sava Valley on the northwest of Slovenia. Nowadays, the impact on alpine areas is different and in larger scale. The Alpine landscape is the foundation of tourist development on this areas, however, with inadequate development it is disappearing and by that also losing its tourist interests. The thesis focuses on how the alpine landscape, as a idealised and much desired tourist destination, developed; how did man survive on this area, what were his activities, what were his influences, and how did these areas influence him, why did tourism develop here and what were the influences of tourism. The conclusion of the thesis is, that the alpine landscape changes all the time, however it is necessary that the changes happen well considered and with an attention on the local characteristics. In alpine regions, tourism is now the main economic factor. The main change of landscape is the spread of settlements and overgrowing of pasture land. The thesis gives guidelines for future development and protection of alpine landscapes.

KAZALO VSEBINE

	str.
Ključna dokumentacijska informacija (KDI)	III
Key Words Documentation (KWD)	IV
Kazalo vsebine	V
Kazalo slik	VIII
Kazalo prilog	X
1 UVOD	1
1.1 OPREDELITEV PROBLEMA	1
1.2 NAMEN IN CILJI NALOGE	2
1.3 METODE DELA	3
1.4 PREDVIDENI REZULTATI IN NJIHOVA UPORABA	3
2 SPLOŠNO O ALPSKI KRAJINI	4
2.1 SPREMINJANJE POMENA ALPSKE KRAJINE	5
2.1.1 Gore in slovenska narodna identiteta	6
2.2 GEOMORFOLOŠKI RAZVOJ ALP	9
2.3 SLOVENSKE ALPSKE KRAJINE	10
3 ALPSKE SKUPNOSTI	12
3.1 ALPSKE SKUPNOSTI KOT GLAVNI DEJAVNIK OBLIKOVANJA ALPSKE KRAJINE	12
3.2 ALPSKE DOLINE KOT KRAJINE V MALEM	12
3.3 PASTIRSTVO KOT POSLEDICA ČASOVNE IN PROSTORSKE RAZPRŠENOSTI	17
3.4 NARAVNO RAVNOVESJE KOT TEMELJ UPRAVLJANJA V ALPSKIH SKUPNOSTIH	20
3.5 SEZONSKOST KOT PRILAGODITEV NA SLABE ŽIVLJENJSKE POGOJE	25
3.6 PRIHODNOST ALPSKIH SKUPNOSTI	28
4 TURIZEM V ALPSKEM SVETU	31
4.1 ZGODOVINSKI RAZVOJ TURIZMA V ALPAH	31
4.2 TURIZEM KOT OBLIKOVALEC ALPSKE KRAJINE DANES	33
4.3 VPLIVI TURIZMA IN REKREACIJE NA OKOLJE V ALPSKEM SVETU	34
4.4 RAZVOJ TURISTIČNIH DEJAVNOSTI V ALPSKEM PROSTORU	37
4.5 ZARAŠČANJE IN ZMANJŠEVANJE TURISTIČNE VREDNOSTI KRAJINE	38
4.6 ALPSKA KONVENCIJA	39
4.6.1 Protokol turizem	40
4.7 ALTERNATIVNE OBLIKE RAZVOJA TURIZMA	41

5	OBRAVNAVANO OBMOČJE ZGORNJESAVSKE DOLINE	42
5.1	KRAJINA NA OBMOČJU ZGORNJESAVSKE DOLINE	42
5.2	RAZDELITEV KRAJINSKE ENOTE NA PODENOTI	43
5.2.1	Karavanke	43
5.2.2	Julijske Alpe z Dolino gornje Save Dolinke (Zgornjesavska dolina)	44
5.3	RAZVOJ IN OPIS POSAMEZNIH KRAJINSKIH PRVIN	45
5.3.1	Relief	45
5.3.2	Vode in obvodni prostor	47
5.3.3	Rastje	48
5.3.4	Raba tal	51
5.3.5	Grajeni prostor	55
5.3.6	Krajinski vzorci Zgornjesavske doline	58
5.4	ZGODOVINA KRAJEV IN POTEK POSELITVE	60
5.5	AGRARNA PREOBRAZBA DOLINE	61
5.6	PRILAGAJANJE SKOPIM RAZMERAM	63
5.7	PAŠNIŠTVO V ZGORNJESAVSKI DOLINI	63
5.8	NARAVNO RAVNOTEŽJE KOT OMEJEVALNI DEJAVNIK RAZVOJA	65
6	PREHOD AGRARNE SKUPNOSTI V NEAGRARNO	67
6.1	SPREMENJENE OBLIKE OBREMENJEVANJA OKOLJA	67
6.2	TURIZEM NA OBMOČJU ZGORNJESAVSKE DOLINE	69
6.2.1	Razvoj turizma do druge svetovne vojne	69
6.2.2	Turistični razvoj po drugi svetovni vojni	71
7	VREDNOTENJE PREDVIDENIH SPREMEMB KRAJINE	
	ZGORNJESAVSKE DOLINE	74
7.1	SPREMINJANJE REČNIH STRUG IN OBVODNEGA PROSTORA	74
7.1.1	Opis razvoja in procesov poseganja v vodni in obvodni prostor	74
7.1.2	Prikaz sprememb krajinskega vzorca	74
7.1.3	Vrednotenje sprememb	76
7.1.4	Smernice za urejanje prostora	76
7.2	IZGINJANJE VEGETACIJSKIH STRUKTUR	77
7.2.1	Opis razvoja in procesov sprememb	77
7.2.2	Prikaz sprememb krajinskega vzorca	77
7.2.3	Vrednotenje sprememb	79
7.2.4	Smernice za urejanje prostora	79
7.3	Zaraščanje kmetijskih površin	79
7.3.1	Opis razvoja in procesov zaraščanja	79
7.3.2	Scenariji zaraščanja	80
7.3.3	Vrednotenje scenarijev	83
7.3.4	Smernice za urejanje prostora	84
7.4	ŠIRJENJE NASELIJ	85
7.4.1	Opis razvoja in procesov širjenja naselij	85
7.4.2	Scenarij širjenja naselij	85
7.4.3	Vrednotenje sprememb	87
7.4.4	Smernice za urejanje prostora	87
7.5	ŠIRITEV TURISTIČNIH IN REKREACIJSKIH OBMOČIJ	88

7.5.1	Opis razvoja in procesov sprememb	88
7.5.2	Scenarij širjenja smučišč	89
7.5.3	Vrednotenje sprememb	91
7.5.4	Smernice za urejanje prostora	91
8	RAZPRAVA IN SKLEPI	92
9	POVZETEK	94
10	VIRI	95
10.1	CITIRANI VIRI	95
10.2	DRUGI VIRI	100
	ZAHVALA	
	PRILOGE	

KAZALO SLIK

str.

Slika 1: Območje Alp (Wikipedia, 2010).....	4
Slika 2: Prizor iz filma Triglavске strmine (Gore-ljudje.net, 2010).....	7
Slika 3: Prizor iz filma Kecec (1951) režiserja Jožeta Galeta; prizor posnet na Slemenu nad Tamarjem (Vibafilm, 2010)	8
Slika 4: Dolinski ledenik z ledeniškiimi pojavi (Physicalgeography.net, 2010).....	9
Slika 5: Krajine alpske in predalpske regije (Marušič, 1998)	11
Slika 6: Alpske skupnosti kot krajine v malem, krajina kot prostorsko zaokrožena enota..	13
Slika 7: Prisojna in osojna stran doline včasih	15
Slika 8: Prisojna in osojna stran doline danes	16
Slika 9: Kmetijske površine kot sestavni del alpskega gospodarstva na primeru Rateč (kartografska podloga: Arhiv..., 2010).....	19
Slika 10: Grajeno tkivo kot sestavni del alpskega gospodarstva na primeru Rateč (kartografska podloga: Arhiv..., 2010).....	20
Slika 11: Najpogostejše migracije znotraj alpske skupnosti včasih	23
Slika 12: Zunanji vplivi na alpsko skupnost danes.....	23
Slika 13: Krajina Rateč kot ozemeljsko zaključena enota kot posledica človekove rabe, spomladi	26
Slika 14: Krajina Rateč kot ozemeljsko zaključena enota kot posledica človekove rabe, poleti.....	26
Slika 15: Krajina Rateč kot ozemeljsko zaključena enota kot posledica človekove rabe, jeseni	27
Slika 16: Krajina Rateč kot ozemeljsko zaključena enota kot posledica človekove rabe, pozimi.....	27
Slika 17: Krajina Rateč kot ozemeljsko zaključena enota kot posledica človekove rabe, pozimi, podrobneje. S temno barvo so označeni stanovanjski, s svetlejšo pa gospodarski objekti.....	28
Slika 18: Ustvarjanje novih tipov skupnosti na alpskem območju, simulacija na primeru Podkorena. Zgornja slika prikazuje situacijo leta 2003, spodnja 2020 (Gantar in sod., 2004)	30
Slika 19: Ocena obremenitev zaradi turizma in rekreacije po občinah v slovenskem alpskem svetu (Cigale, 2004)	38
Slika 20: Območje alpske konvencije (Ferreira, 2004).....	40
Slika 21: Zgornjesavska dolina od Rateč na zahodu do Mojstrane na vzhodu (Google Earth, 2010).....	42
Slika 22: Kamnine na obravnavanem območju (Petek, 2005)	45
Slika 23: Krnica, v ozadju Škrlatica, 2740 m (Wikipedia, 2010).....	46
Slika 24: Tla na obravnavanem območju (Petek, 2005)	49
Slika 25: Lipov drevored ob pokopališču na Dovjem	50
Slika 26: Delež njiv po katastrskih občinah na obravnavanem območju po letih (Petek, 2005)	51
Slika 27: Delež travnikov po katastrskih občinah na obravnavanem območju po letih (Petek, 2005).....	52

Slika 28: Delež pašnikov po katastrskih občinah na obravnavanem območju po letih (Petek, 2005).....	53
Slika 29: Delež gozda po katastrskih občinah na obravnavanem območju po letih (Petek, 2005)	54
Slika 30: Stegnjeni kozolec brez strehe v Vratih, v ozadju Stenar (Čop in Cevc, 1993)....	57
Slika 31: Martuljkova skupina s Špikom kot značilna kulisa visokogorskih skupin v Zgornjesavski dolini (Fotogaja.si, 2010)	58
Slika 32: Zelenci, v ozadju Ponce (Apartmaji Rožič, 2010).....	59
Slika 33: Prodnata struga Save Dolinke z obvodno vegetacijo na območju Belce (Google Earth, 2010).....	60
Slika 34: Sušenje sena pred Ratečami pred drugo svetovno vojno (Slovenski planinski muzej Mojstrana, 2010)	62
Slika 35: Sledovi industrije v dolini Vrata na začetku 20. stoletja (Slovenski planinski muzej Mojstrana, 2010)	68
Slika 36: Tovarna cementa v Mojstrani (Gornjesavski muzej Jesenice, 2010).....	69
Slika 37: Kopališče Jasna pred 2. svetovno vojno (Gornjesavski muzej Jesenice, 2010) ...	71
Slika 38: Hotel Larix ob svoji izgradnji (Gornjesavski muzej Jesenice, 2010)	72
Slika 39: Spreminjanje rečne struge in obvodnega prostora, poenostavljeno na primeru Pišnice	75
Slika 40: Pogled na Kranjsko Goro z Vitranca pred prvo svetovno vojno (Gornjesavski muzej Jesenice, 2010)	75
Slika 41: Pogled na Kranjsko Goro z Vitranca leta 2007	76
Slika 42: Raba tal včasih, spodnja plast raba tal konec 20. stoletja (povzeto po franciscejskem katastru in Google Earth, 2010).....	78
Slika 43: Vegetacijske strukture, ki so "preživele" intenzifikacijo dejavnosti v 20. stoletju (Google Earth, 2010).....	78
Slika 44: Današnja situacija, fotomontaža	78
Slika 45: Pogled na senožeti Robe in vas Srednji Vrh iz Kranjske Gore pred obema vojnama (Gornjesavski muzej Jesenice, 2010).....	81
Slika 46: Pogled na Robe in Srednji Vrh danes (Wikipedia, 2010)	81
Slika 47: Zaraščanje v primeru prekinitve izvajanja kmetijskih ukrepov, fotomontaža na osnovi simulacije sprememb	81
Slika 48: Dovje leta 1912 (Gornjesavski muzej Jesenice, 2010)	82
Slika 49: Dovje danes (Mojstrana.com, 2010)	82
Slika 50: V primeru prekinitve izvajanje ukrepov kmetijske politike bi se gozd pomaknil vse do naselja Dovje, fotomontaža na osnovi simulacije sprememb.....	83
Slika 51: Oblikovanje roba in čiščenje kmetijskih zemljišč ob ustreznemu izvajanju kmetijske politike, fotomontaža na osnovi simulacije sprememb	83
Slika 52: Preplet njivskih površin, travnikov in vegetacije (povzeto po franciscejskem katastru).....	86
Slika 53: Vikend naselje na istem območju danes (Google Earth, 2010).....	86
Slika 54: Scenarij širjenja vikend naselja v prihodnosti, fotomontaža na osnovi simulacije sprememb	86
Slika 55: Kranjska Gora pred izgradnjo smučišč (Gornjesavski muzej Jesenice, 2010)....	89
Slika 56: Obseg smučišč danes (Slovenian alps, 2010).....	90
Slika 57: Velikopotezni neuresničeni načrti izgradnje smučišč (Černe, 2009).....	90

KAZALO PRILOG

Priloga A: Zgornjesavska dolina pred prihodom človeka

Priloga B: Zgornjesavska dolina okoli 12. stoletja

Priloga C: Zgornjesavska dolina na višku agrarne dobe

Priloga D: Zgornjesavska dolina po prihodu železnice, konec 19. stoletja do vojne

Priloga E: Zgornjesavska dolina po koncu vojne do 90. let

Priloga F: Zgornjesavska dolina od 90. let vključno z danes

Priloga G: Scenarij razvoja Zgornjesavske doline v prihodnosti

1 UVOD

Krajina (landschaft) ni le vizualna prvina, odraža človekov odnos do narave in je rezultat človekove težnje po preživetju, kot z etimološkim izvorom besede utemeljuje Stilgoe (1983). Zaradi težkih življenjskih pogojev je to posebej značilno za alpski prostor. Danes dejavnik preživetja ni več prisoten, kar se odraža v drugačnem poseganju v prostor (glavni vzrok danes je turizem), ki ravno zaradi nepoznavanja značilnosti prostora in vzvodov, ki so pripeljali do današnje krajinske slike, ni smotrno; prostor se tako nesmiselno porablja in izgublja za tradicionalne rabe.

Alpe so največje in najvišje evropsko gorovje. V loku dolgem 1200 km se raztezajo med Ligursko obalo na zahodu in Panonsko kotlino na vzhodu. Alpe so najbolj raziskano gorovje na svetu. So domovina 14 milijonov ljudi iz osmih različnih držav z različnimi kulturami in jeziki. Predstavljajo največje območje biotske raznovrstnosti v Evropi, ki je neločljivo povezano s kvaliteto življenja prebivalcev in obiskovalcev. Alpska krajina se močno razlikuje od nizkih krajinskih tipov v ostali Evropi in ima tako mednarodni pomen in močan vpliv na evropsko identiteto.

Poleg spreminjanja alpske krajine se je tekom zgodovine spreminjal tudi pogled nanjo; tako je od nezaželene in odbijajoče prešla do priljubljene in postala na določenih območjih ideal krajine. V slovenskem etničnem prostoru so gore zasedle pomembno mesto, povezano z narodnim prebujenjem; gore so postale nosilke narodove identitete. Velik vpliv je imela (in ima) alpska krajina na slovensko kulturo, od poezije, proze, slikarstva, fotografije, filma; vse do današnjega stanja v narodnozabavni glasbi in avantgardni umetnosti, o čemer govori več avtorjev (Erjavec, 1994; Šaver, 2005; Kučan, 1998...).

1.1 OPREDELITEV PROBLEMA

Alpe niso le največja, temveč tudi najbolj ogrožena srednjeevropska naravna regija, saj so v tem prostoru prisotni številni pritiski na prostor (turizem, promet...). So ena izmed zadnjih območij srednje Evrope (in Evrope nasploh), kjer je še prisotna neokrnjena narava. Območje Alp je ljudem neprijazno, s težavnimi življenjskimi pogoji, vendar pa si je človek tekom stoletij tudi ta prostor prilagodil in tako oblikoval alpsko kulturno krajino. Ta je preplet ostrih naravnih značilnosti in negovane krajine, kar je kasneje postalo predpogoj za razvoj turizma. Z razvojem in večjim številom turistov, so Alpe sčasoma postale eno največjih turističnih območij na svetu, s preko 100 milijonov turistov na leto. Turizem je z vdorom drugih, nealpskih vzorcev obnašanja in rabe tal povzročil temeljito spremembo alpske krajine.

Prihod človeka v alpski prostor je pomenil bitko z ostrimi klimatskimi pogoji, slabimi rastiščnimi razmerami in prometno oddaljenostjo. Poleg tega je to območje krhko in se silovito odziva na prevelike posege v prostor, kar je človek občutil večkrat. Krotenje narave je potekalo počasi in postopoma, na obravnavanem območju Zgornjesavske doline od približno 12. stoletja naprej. Višek kmetijske rabe prostora je dolina dosegla v 18. in 19. stoletju, pred prihodom železnice in industrije v dolino. Medtem, ko so industrijske dejavnosti na tem območju kmalu zamrle (zaživele pa na spodnjem koncu doline, na

območju Jesenic), je v prostor prišel nov, nekmetijski oblikovalec krajine, t.j. turizem. Pravila poseganja v prostor so se s prihodom turizma in boljše prometne dostopnosti popolnoma spremenila. Nekoč je življenje na alpskih območjih veljalo kot neželjeno in mukotrpno, danes pa gledamo na alpsko krajino kot na ideal, prostor za oddih in rekreacijo.

Obravnavano območje Zgornjesavske doline se srečuje s problemi, tipičnimi za alpska območja danes. Medtem, ko se številna nekdanja kmetijska območja opuščajo in so predmet zaraščanja, se druga ohranjajo s pomočjo kmetijsko- okoljskih izplačil. Na drugi strani se je dolinsko dno bistveno spremenilo, začelo se je zidati na kmetijskih zemljiščih, temeljito pa se je poseglo tudi v struge vodotokov in pobočja na območju naselij, s čimer so se okrepile posledice erozijskega in hudourniškega delovanja. Poleg tega turistične dejavnosti prodirajo vse globlje v naravna območja, s čimer se še dodatno vpliva na naravno ravnovesje. Na krajinsko sliko se tako vpliva vse bolj negativno, spremembe le-te pa lahko vodi v poslabšanje turistične zanimivosti območja.

Nepremišljen in neuravnotežen razvoj Zgornjesavske doline vodi v neželene spremembe alpske krajine, s tem pa izgubo alpske identitete. Zaraščanje površin se je s spodbudami za planinsko pašo nekoliko omejilo, pritisk na nepozidana zemljišča v dolini pa je v zadnjih desetletjih močno prisoten in verjetno še vedno najmočnejši negativni dejavnik sprememb alpske krajine.

Z bolj premišljenim poseganjem v prostor bi lahko izboljšali kakovost prostora in obdržali želeno krajinsko sliko, hkrati pa izboljšali že degradiran prostor. To je nujno, saj se turistični trendi spreminjajo v to smer, da Kranjska Gora ne more slediti potrebam izključno zimsko-športnega središča. Danes gospodarstvo Zgornjesavske doline sloni na uravnoteženosti poletne in zimske turistične sezone, celo s poudarkom na poletni sezoni. Letni turizem je prevladoval tudi ob začetkih turističnega razvoja, kot pravi Mlinar (2009) so prve turiste na to območje pripeljali svež gorski zrak in predvsem negovana, urejena kulturna krajina v sozvočju z divjo, osupljivo naravo.

Pri obravnavi problema se tako ukvarjamo predvsem z vplivom turizma in opuščanjem kmetijstva na območju alpskih krajin.

1.2 NAMEN IN CILJI NALOGE

Cilji diplomskega dela so:

- izpostaviti pomen prepoznavnosti alpske krajine (nacionalni pomen) in razvoj pomena alpske krajine,
- spoznati značilnosti razvoja alpske krajine na primeru Zgornjesavske doline,
- predstaviti razvoj območja skozi zgodovino,
- podati vzroke (družbene, naravne), zaradi katerih se je območje tako razvijalo,
- preučiti kako se v prostor posega danes,
- predstaviti posledice (scenarije) današnjega razvoja za krajinsko sliko.

Namen dela je na podlagi značilnosti tradicionalnih in sedanjih rab prostora predvideti možnosti za nadaljnji razvoj, ki bo upošteval lastnosti alpskega prostora.

1.3 METODE DELA

Diplomska naloga je bila pripravljena v štirih delih, to so ugotovitev pomena alpske krajine, preučitev razvoja alpske krajine, prostorski prikaz razvoja alpske krajine in izdelava možnih scenarijev sprememb v prihodnosti. Pri tem se uporabljajo naslednje metode:

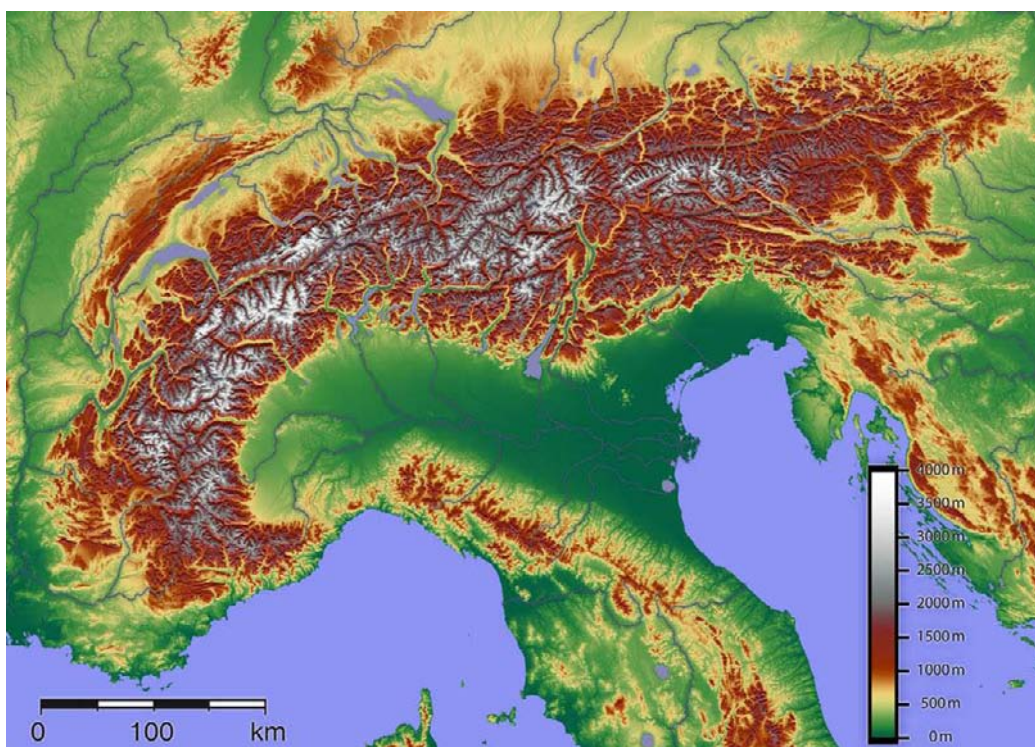
- pregled zgodovinskih virov (podatki o rabi prostora skozi zgodovino, razvoju naselij, turističnem razvoju...) in ostale literature,
- terenski ogledi,
- pregled topografskega materiala,
- intervjuji s strokovnjaki s področja spreminjanja rabe kmetijskih zemljišč,
- izdelava fotomontaž in simulacij z namenom prikazati razvoj izbranih krajinskih vzorcev v preteklosti in možnih sprememb v prihodnosti,
- prostorski prikaz spreminjanja območja Zgornjesavske doline

1.4 PREDVIDENI REZULTATI IN NJIHOVA UPORABA

Izdelane smernice za nadaljnji razvoj prostora. Prikaz razvoja prostora Zgornjesavske doline na različnih področjih (vaški prostor, kmetijska zemljišča, turistična območja). Rezultat bo predstavitev značilnosti območja, analiza razvoja izbranega prostora in smernice za nadaljnji razvoj in ohranitev alpske identitete.

2 SPLOŠNO O ALPSKI KRAJINI

Ljudje so se v Alpah stalno naselili že pred 7.500 leti v kameni dobi, najstarejši ostanki pa segajo celo v obdobje med zadnjima dvema ledenima dobama okrog 100 000 let nazaj. Vse od takrat neprestano živijo v borbi s težkimi življenjskimi pogoji. Alpe namreč obvladujejo naravni, včasih že kar grobi, spreminjajoči se procesi, ki so značilni za ta prostor: viharji, snežni in kamniti plazovi, poplave in ostre zime (Mörschel in sod., 2004).

Slika 1: Območje Alp (Wikipedia, 2010)

Na pobočjih v dolinah in v nizkem gorovju so nastale majhne naselbine, ki spominjajo na življenjsko prijazne otočke. Kasneje so se naselbine razširile po vsej dolini, vse do stranskih dolin. Strme in surove gore so bile za trajno naselitev neprimerne, vendar pa so prav prišle v poletnem času, ko so pasli drobnico in živino. Poljedelstvo, predvsem pa živinoreja sta dala Alpam karakteristično podobo in turistično privlačnost kulturne krajine, ki danes igra pomembno vlogo pri ohranjanju pestrosti. Z naraščanjem industrializacije in globalizacije se danes tradicionalno obdelovanje ne izplača več. Zaradi tega je ekstenzivnega obdelovanja tradicionalnih kmetijskih površin vedno manj, kar vodi v opuščanje in zaraščanje. Skupaj s turizmom je to največji dejavnik sprememb v alpski krajini.

2.1 SPREMINJANJE POMENA ALPSKE KRAJINE

Zgodovinsko gledano obstajata dve klasični predstavi o Alpah:

Prva je, da je to pogorje nekaj mističnega, človeku grozečega. Tudi Homer ima o gorah podobno mnenje: »Gore so pošastno gorje Zemlje!« (Franceschini, 2008, cit. po Scaglione, 2008). Franceschini nadaljuje, da so bile gore včasih neznani, visoki prostori, katerih se mora človek izogibati. Ogrin (1989) pa navaja angleškega pesnika Graya, ki v 1. polovici 18. stoletja o gorah piše: »Nobena teh strašnih božjih stvaritev ne ve, kako združiti toliko lepote s toliko groze.«

Prebujanje človekove zavesti in želja po raziskovanju v času renesanse začneta odpirati vrata za vstop v naravo. Eden izmed nosilcev preboja je bil Petrarca s svojim vzponom na goro Ventoux leta 1336, ki ga je z mešanico vzhičenja in groze opisal v pismu prijatelju. Vnet ljubitelj pogledov na gorsko naravo je bil tudi papež Pij II., ki so ga zaradi negibnosti prenašali do razglednih točk v gorah (Ogrin, 1989). V tem času so gore že pritegnile redke posameznike, še vedno pa so predstavljale puste skalne krajine sredi civilizirane Evrope.

V 18. stoletju se izoblikuje druga, romantična predstava o Alpah, ki v njih vidi idilo, naravno in gorsko enkratnost, prvobitnost. Sodobno mnenje izvira iz te druge predstave, prisotna pa je tudi predpostavka, da to enkratno naravno in družbeno okolje izginja in da bi ga bilo potrebno ohraniti (Kunaver, 2003). Merleau Ponty o zaznavanju alpske krajine govori kot o občutku penetracije, ki je značilen za stik s stvarmi, še preden smo pomislili na njih (Franceschini, 2008, cit. po Scaglione, 2008). Po Erjavcu (1994) pa so gore praznina, ki ni nikoli napolnjena, ker ni naseljiva in tako ostane prostor našega večnega hrepenenja.

Še danes so prisotne asociacije na Alpe iz obdobja romantikov: visoki priostreni vrhovi, zasnežena in zaledenela pobočja pod njimi; stene, globoke zelene doline, na pobočjih ozaljšane s slapovi, temnozeleno jezera, čudovita gorska naselja s staro podeželsko arhitekturo, obsežni planinski pašniki in planine (Kunaver, 2003). K idiličnem zaznavanju alpske krajine je največ pripomoglo nasprotje med divjo naravo visokogorja in negovanostjo alpskih dolin, torej preplet divjine in podeželja.

Romantiki so alpska območja želeli ohraniti deviška, vendar so se kasneje, tudi po njihovi zaslugi, tu uveljavili turistični in prometni interesi, ki so v območje vnesli tehnizacijo in infrastrukturo. Načini človekove prisotnosti na alpskem območju se tako spreminjajo. Če so včasih ljudje za kmetijstvo iskali položne in sončne lege, si danes smučarji želijo strmih in osojnih. Medtem ko so kmetje skalovja in brezna zaradi varnosti živine ograjevali, jih danes upravljavci smučišč zasujejo. Kmetje so vodo rabili za napajanje živine, danes pa se rabi za umetno zasneževanje prog (Anko, 2003).

2.1.1 Gore in slovenska narodna identiteta

Nasprotje med sodobno urbano krajino, njenimi stroji in njihovo hitrostjo in z ruralno, prvobitno, »naravno« podobo nepokvarjene preteklosti iz katere so se domnevno pojavili narodi, opazimo v drugi polovici 19. stoletja (Erjavec, 1994). Od 19. stoletja naprej, postane gornišstvo (alpinizem) eno najbolj priljubljenih pristočasnih dejavnosti meščanstva. V času, ko je človek »zavzel« že celoten svet, so bile gore zadnji del Zemlje, ki ga človek še ni (popolnoma) osvojil. Gornišstvo je imelo pustolovski značaj, podobno kot nekaj stoletij prej odkrivanje daljnih prekomorskih dežel. D. G. Charlton spremembo odnosa do gora komentira tako: »Včasih najhujši sovražnik, je danes narava prijatelj« (Erjavec, 1994).

Še v 18. stoletju so bile gore odvrčajoče in neprijetne nepravilnosti na zemeljskem površju. Za Slovence v 19. stoletju postanejo »zatočišče pred imperialističnimi tujci« (Avstrijci). Na našem območju so bile že v poganskih časih gore bivališče bogov (bog Triglav), po romantičnih pesnitvah (Prešeren, 1847) pa tudi zatočišče in pribežališče poganov pred nasilnim pokristjanjevanjem. Prešeren pri opisu okolice Bleda, torej alpske krajine, uporablja izbrane izraze: »...v dnu zad stoje snežnikov velikani, polja, ki spred se sprosti lepotije...«, še več, nadaljuje z »...dežela krajnska nima lepš'ga kraja, ko je z okoljšno ta, podoba raja...«. Romantični pogled na alpski prostor ne le, da primerja ta prostor z rajem, še več, kvalitete prostora ne da le naravnim prvinam prostora, ampak kulturni krajini (polja v okolici Bleda), predvsem pa nasprotju med visokimi vrhovi gora in negovano, ukročeno kulturno krajino. Tako že Kučan (1998) ugotavlja, da kot simbolni predstavnik slovenskega prostora vznikne gorska krajina, ki pa ni divja, temveč kultivirana. Gore so bile tako prostor, ki je posedoval gradbeno dovoljenje za celovito izgradnjo slovenske nacionalne identitete (Šaver, 2005).

V 19. stoletju se je vloga gora kot narodnega simbola krepila vse od pomladi narodov (1848) naprej. Gore postanejo izvir, počelo naše narodne identitete. Vse to je možno zaslediti (predvsem) tudi v umetnosti. Gore so bile v 19. stoletju priljubljen motiv v poeziji, prozi, pri romantičnih slikarjih, kasneje ob razvoju fotografije in filma pa prav tako. Prva slovenska filma sta bila tako na tematiko gora; V kraljestvu zlatoroga leta 1931 in Triglavske strmine leto kasneje. Znan je predvsem prvi film, ki prikazuje nasprotje med svetim in posvetnim, med naravo in kulturo; pri čemer gore predstavljajo nepokvarjeno naravo, rojstni kraj slovenskega naroda, nekaj, kamor teži mestni človek in kamor se vedno vrača.

Slika 2: Prizor iz filma Triglavske strmine (Gore-ljudje.net, 2010)

Povojni »gorski« filmi so pretežno izhajali iz literarne tradicije, njihov namen pa je bil izrazito izobraževalen in vzgojen. Najbolj značilni so filmi o Kekcu, neustrašnem junaku, ki se bori proti zlu, ki po navadi biva visoko v gorah, medtem ko se ga ostali ljudje v dolini bojijo. Kekec in njegovi prijatelji so najlepše (najbolj vesele, komične) trenutke doživljali na planinah, senožetih, vasicah v dolini; torej kulturni krajini, medtem ko so bili v divjini, v naravni krajini v nevarnosti. Tudi pri teh filmih gre torej za kontinuiteto in negovanje odnosa do gorskega sveta, kot se je razvil v 19. stoletju.

Taki filmi so imeli poleg osveščevalne vloge (skrb za živali, rastline, naravo nasploh) tudi namen nadaljnje popularizacije gorskega območja, ki je potekala istočasno kot opremljanje gorskih turističnih središč. Film o Kekcu sicer izvirajo iz literature; avtor Kekca Josip Vandot je bil doma ravno iz Kranjske Gore. Po Šavru (2005), lahko Kekca interpretiramo kot utelešenje majhnega, drobnega, vendar žilavega, zdravega in prešernega karakterja, ki se lahko postavi v bran še tako močnim in robotim karakterjem, kakršen je Bedančev. Na drugi ravni se je majhno, bistroumno in zdravo slovenstvo sposobno kosati z robato velikostjo germanstva, romanstva ali južnoslovanstva.

Slika 3: Prizor iz filma Kekec (1951) režiserja Jožeta Galeta; prizor posnet na Slemenu nad Tamarjem (Vibafilm, 2010)

Gore in gorski svet nasploh imajo močan (prevladujoč) pomen v veliko kulturah na vseh celinah. Erjavec (1994) meni, da se je njihova močna simbolnost razvila predvsem zaradi dejstva, da gore nikoli niso pripadale nikomur, saj niso primerne za bivanje. Tudi v redkih primerih delne prisvojitve (kamor spada primer našega Aljaževega stolpa), so gore vseeno ostale prazne, tako pomensko, kakor funkcijsko. Gore kot velik, pomensko prazen prostor, so tako lahko prevzele katerikoli pomen. V gorah je odsotnost ljudi, življenja nasploh in civilizacije. Še več, ti prostori so namenjeni temu, da ostanejo prazni, da ostanejo svetišča, prostori kamor lahko pobegne človek v naravo, od kulture, urbanega okolja in se kasneje vrne nazaj k njim.

Po Erjavcu (1994) je za Slovence gorski svet:

- kraj porekla (vir kolektivne identitete),
- lokacija narodne identitete (najbolj tipičen del narodnega teritorija),
- simbolno in zgodovinsko narodno bojišče (bojišče naroda z tujci in vzporedno tudi boj posameznika z naravnimi silami),
- prostor pobega, pribežališča od vsakdanjega urbanega življenja, kjer izginejo razlike med vsemi razredi in kjer se vsakdo znajde v enaki situaciji, t.j. iskanje preživetja in lepote gora.

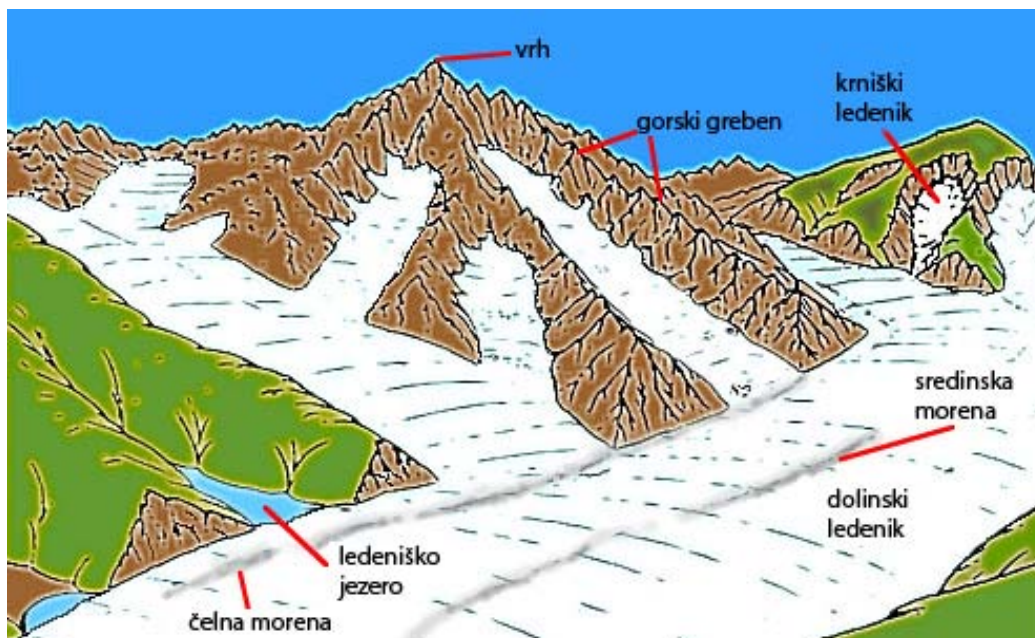
Še danes pa je alpska krajina nekakšen prototip koncepta krajine; predstavlja krepost (odliko) in dobro življenje (Golobič in Kučan, 2004).

2.2 GEOMORFOLOŠKI RAZVOJ ALP

Alpe so nastajale v 250 milijonov let dolgem procesu oblikovanja zemeljskega površja. Spadajo v verigo mlajših gorstev evrazijske celine. Kamnine so nastajale iz usedlin v morjih ves mezozoik, kakšnih 185 milijonov let in se postopoma sprijemale v plasti zemeljske skorje. Pritiski celinskih plošč zemeljskega površja, so te plasti dvigale v verige gorskih gmot nadaljnjih 65 milijonov let. Tako je nastala značilna dolga alpska zgradba, ki jo večinoma sestavljajo vzporedni podolgovati pasovi kamninskih skladov.

Osnovno zgradbo alpskega reliefa so oblikovali še podnebni in površinski dejavniki: odplakovanje s padavinsko vodo in razjedanje površja (denudacija in erozija), odnašanje z vetrovi, razpadanje kamnin in melišča, delovanje ledenikov, ki so oblikovali značilne doline s rečnim profilom v obliki črke U, podori, plazovi in vegetacija. Erozija rek je ustvarjala doline.

Medtem ko geološka zgradba določa osnovne reliefne oblike Alp, zlasti usmerjenost gorskih grebenov in alpskih dolin, podrobno reliefno oblikovanost ustvarjajo zunanji ali geomorfološki procesi. Najbolj značilna oblika visokogorskega sveta in koritastih dolin pod njim so posledica ledeniškega preoblikovanja površja. Plasti ledu in snega so Alpe pokrivali še v zadnji dva milijona let dolgi ledeni dobi (pleistocen), ki je v naših Alpah trajal do pred 10.000 leti. Do takrat so obstajali tudi dolinski in pobočni ledeniki, ki so nastajali v krnicah v višjih nadmorskih višinah. V teh okroglastih globelih se je sneg kopičil pod strmimi stenami in koničastimi vrhovi in se spreminjal v led, nato pa se je kot počasen ledeniški tok usmerjal v nižje doline. Dolžina ledenikov je bila odvisna od količine ledu.

Slika 4: Dolinski ledenik z ledeniškimi pojavi (Physicalgeography.net, 2010)

V času pleistocena se je ozračje večkrat ohladilo (ocenjeno da vsaj petnajstkrat), to so bili viški poledenitve. V tem času so dolinski ledeniki dosegali največje dolžine, v vmesnih, toplejših obdobjih, pa so se ledeniki umikali visoko v gore ali celo izginili. V neposredni bližini ledeniško oblikovane krajine, so tudi obširne in številne ledeniškokorečne (fluvioglacialne) prodne terase.

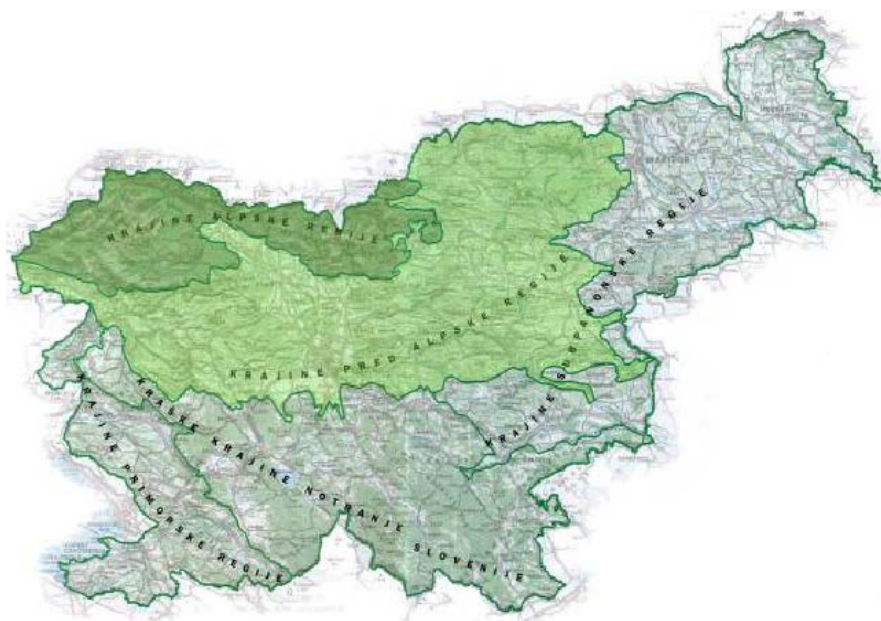
O obstoju ledenikov so v krajini še danes prisotni številni opomniki; najbolj pogosti so morenski nasipi, posuti z ledeniškimi balvani. Prisotni so tudi ledeniški obrusi, ki jih lahko opazimo na golih skalah. Najbolj zgovorna posledica delovanja ledenikov pa so koritaste doline s profilom v obliki črke U. Čez strme stene dolin se marsikje spuščajo slapovi.

Nastanek ozkih sotesk, kanjonov, vintgarjev je prav tako povezan s poledenitvami. Te so nastale v zadnjem, poledeniškem obdobju tam, kjer je moral vodotok premagati večjo višinsko razliko. Višinske razlike med stransko in glavno dolino vode premagujejo tudi s slapovi.

2.3 SLOVENSKE ALPSKE KRAJINE

Po Marušičevi (1998) klasifikaciji krajinskih tipov Slovenije, iz katere izhaja to poglavje, regije alpske krajine zavzemajo prostor skrajnega jugovzhoda Alp in območje severozahodne Slovenije. Krajinsko enoto opredeljujeta ostro podnebje in izredno členjena in slikovita reliefna razgibanost visokih gorskih masivov, ki potekajo od zahoda proti vzhodu. Za območje je značilna raznovrstnost reliefnih oblik s hitrimi in izrazitimi spremembami nadmorske višine, kar je posledica geološke podlage in mlajšega gorotvornega procesa. Prevladujoča slemenitev je od zahoda proti vzhodu in ji sledijo grebeni in doline. Pod vplivom procesov v preteklosti so Julijske in Kamniško-Savinjske Alpe nastale kot strnjena alpska gmota, Karavanke pa podolgovat greben v smeri Z-V. V gorate predele se zarezujejo številne manjše doline, ki jih zaznamujejo večje ali manjše reke in hudourniki.

Na doživljajsko vrednost krajine močno vpliva reliefna členjenost, hidrografska mreža in razgaljenost strmih goratih pobočij z visokimi nadmorskimi višinami. Bolj kot same nadmorske višine, so pomembne relativne višine. Slovenija ima namreč visokogorskega svet po definiciji, da gre tu za svet nad 1500 m nad morjem, malo. Primerneje je zato upoštevati relativne višine in visokogorje označiti glede na njih, tako gre tu za svet z višinskimi razlikami večjimi od 1000 m, česar je v našem alpskem svetu veliko.

Slika 5: Krajine alpske in predalpske regije (Marušič, 1998)

Poleg reliefa ima pomemben vpliv na krajinsko sliko površinski pokrov. Dno gorskih dolin je večinoma prekrito z debelo plastjo kvartarnega drobirja. Velike višinske razlike z razgaljenimi ostenji in vrhovi so kontrast nasproti večinoma ozkim dolinam. Zaznamujejo jih hudourniške struge z velikimi nanosi grušča, suhi potoki in vegetacijski pas, ki je intenzivnejši po dolinah in se redči z višjo nadmorsko višino.

Za doline je značilno menjavanje listnatih gozdov z iglastimi smrekovimi sestoji, ki z višjo nadmorsko višino postopoma prehajajo rušje in macesne ter gorske trate z bogato in pestro visokogorsko alpsko floro. Prisotna so velika, povezana območja gozdov: brez človeške prisotnosti, bi bila vegetacija pod gozdno mejo iz mešanega listnatega in v višjih legah iz iglastega gozda. V večini gorskih gozdov je bilo gozdarjenje več sto let omejeno ali celo prepovedano zaradi varovanja naselij v dolinah pred naravnimi katastrofami, kot so snežni ali zemeljski plazovi. Večina teh gozdov še danes slovi po svoji prvobitnosti in so zatočišče redkim vrstam. Istočasno pa delujejo tudi kot koridorji za številne druge živalske vrste, npr. divji petelin, rjavi jelen, srna, volk, ris in medved (Mörschel in sod., 2004).

Redka poselitev je posledica trdega in ostrega podnebja ter značilnosti reliefa, ki ne dopušča razvoja obdelovalnih površin. Kmetijstvo se je tako usmerilo v živinorejo, kar je posledično pomenilo krčenje gozdnih površin in njihovo spreminjanje v pašnike. Vasi se pojavljajo v gručastih oblikah na višje ležečih terasah, ki so nastale v pleistocenu.

3 ALPSKE SKUPNOSTI

3.1 ALPSKE SKUPNOSTI KOT GLAVNI DEJAVNIK OBLIKOVANJA ALPSKE KRAJINE

Alpska krajina je nastala v gorotvornih in drugih procesih oblikovanja celin in reliefa površja Zemlje v povezavi s človekom, njegovimi potrebami in domišljijo preživetja. Vsa gorska območja imajo podobna izhodišča, prav tako vsa območja Alp. Med njimi so sicer večje ali manjše razlike, ki so predvsem posledica naravnih danosti (severno od Alp, južno od njih, rodovitnost tal, nadmorska višina ipd.) in kulturnih značilnosti.

Razmerja med ekonomskimi, socialnimi in ekološkimi parametri trajnosti v Alpah so bistveno drugačna kot v drugih območjih. Upoštevati je treba abiotske, biotske in kulturne značilnosti tradicionalnih in prihodnjih alpskih naravnih in kulturnih krajin; kar se kaže v njihovih ekoloških ekstremih, labilnosti (neuravnovešenosti), fragmentaciji in izjemni pestrosti (Anko, 2003). Na alpskem območju se je dolgo ohranil način življenja, ki ga označuje visoka stopnja združitve človeka z naravno okolico. Staronemški izraz lantschaft po Ogrinu (1989) zaobjema enotnost dežele, naravnega in tega, kar je ustvaril človek z družbo vred; alpska območja s svojo zaključenostjo, izoliranostjo in enotnostjo ustrezajo tej definiciji.

Tradicionalna agrarna poselitev v Alpah je odvisna od:

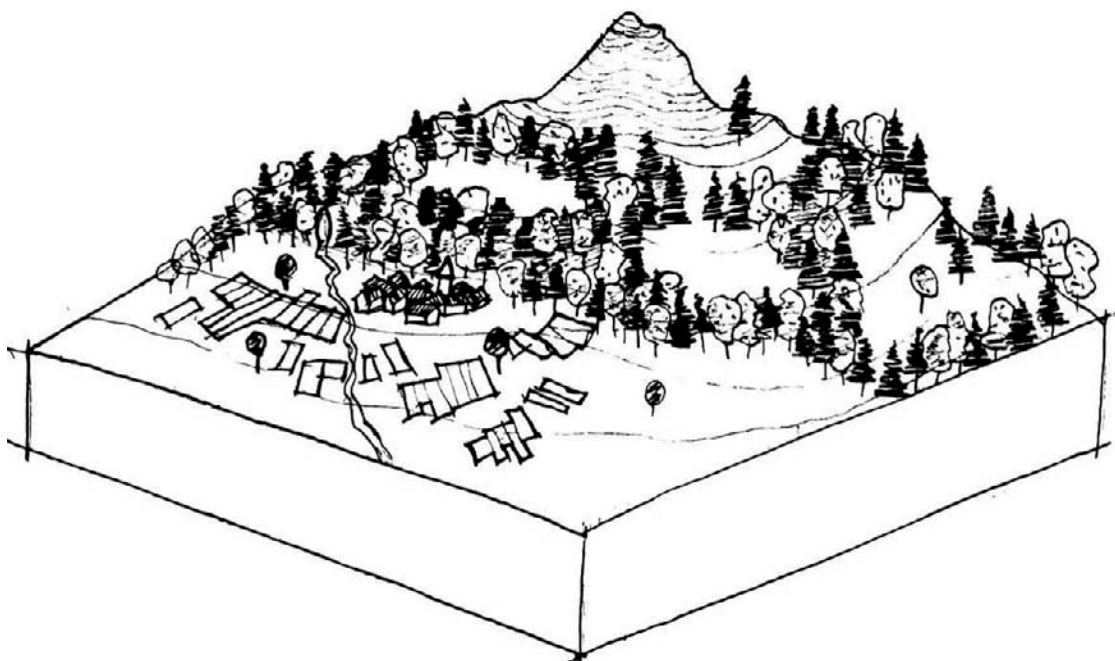
- reliefa: glavne in stranske doline, planote, prehodna območja, pobočni pasovi, grebeni, terase,
- geološke podlage: značilne razlike v opustelosti kmetij na silikatnih in karbonatnih podlagah,
- količine razpoložljivih kmetijskih tal,
- energijskih razmer: prisojne ali osojne lege in mrazišča,
- podnebja: nadmorska višina, vetrovi, količina in kakovost vode za osnovno porabo, transport, razvoj prvih industrijskih obratov.

3.2 ALPSKE DOLINE KOT KRAJINE V MALEM

Alpski kraji so krajine v malem, v katerih so naselja obdana z utilitarnimi površinami: gozd, pašnik, travnik, njivo, vrt, selišče... Turri (1974, cit. po Scaglione, 2008) opredeljuje krajino kot rabo ozemlja s strani skupnosti, kar še posebej pride do izraza v alpskih skupnostih, ki so bile bolj zaprte kot nižinske in so tudi vzpostavile vzvode za varovanje lastniškega deleža površin med krajani ter omejevanje migracij. Alpske skupnosti so razvile samosvoj gospodarski sistem, sistem upravljanja z zemljišči, katerega Frödin (1940, cit. Po Viazzo, 1989) poimenuje Alpwirtschaft. Opredelil ga je kot zaključen sistem v naravnem ravnovesju, katerega meje sovpadajo s političnimi in upravnimi mejami v vaški skupnosti. Življenje skupnosti je bilo ves čas na robu preživetja in je temeljilo na naravnem ravnovesju, gospodarstvo pa je omogočalo obstoj osnovne družbene celice-

družine (Anko, 2003). Po Andreattiju (2008, cit. po Scaglione 2008) je krajina seizmograf, ki beleži zdravstveno stanje nekega območja in ljudi, ki tam živijo. Je presoja kvalitete odnosov med človekom in okoljem, med razvojem in naravnimi viri.

Krajinska raznovrstnost, ki se je izoblikovala z načinom življenja in rabe prostora naših v preteklosti, daje osnovni pečat temu prostoru. Prisotna so obsežna območja travinja in zelo majhen delež njiv, ki zadovoljujejo le osnovne potrebe posameznih kmetij. Visokogorska paša dopolnjuje dolinsko kmetijstvo in je pomembna za biotsko raznovrstnost območja. Planinsko pašništvo je za alpski svet verjetno najbolj značilna in glede na »nealpske« pokrajine, posebna oblika gospodarjenja (Petek, 2005).

Slika 6: Alpske skupnosti kot krajine v malem, krajina kot prostorsko zaokrožena enota

Za alpsko krajino je značilen slojevit prečni prezek, ki se skozi velike reliefne razlike spreminja od dna doline, po vznožju počasi do vrha vzpetine. Izmenjujejo se tipi naravnega rasti (mešani, iglasti gozd, rušje, visokogorski travniki), kakor tudi različne kmetijske površine (polja, vrtovi, sadovnjaki, travniki, senožeti, pašniki...). Podobne, a manj nagle razlike se časovno odražajo tudi v vzdolžnem prerezu doline. Kraji ob ustju dolin (v spodnjem delu alpskih dolin) so tako na nižji nadmorski višini kot tisti na začetku doline in imajo drugačne klimatske pogoje. V krajih na koncu doline z nadmorsko višino med 500 in 600 m, v povprečju pride do olistanja vegetacije v sredini marca, sneg pa prekrije tla v sredini decembra. V krajih na začetku doline, sneg pogosto zapade že novembra in snežna odeja lahko traja tudi do pol leta (Viazzo, 1989). Tako se spremembe skozi leto in vegetacijska doba spreminja v alpskih dolinah na dveh ravneh- prečno od dna doline do vrha vzpetin in vzdolžno od začetka do konca doline.

V alpskih dolinah višje nadmorske višine je značilna velika koncentracija kmetijskih dejavnosti v krajši rastni dobi. Nadmorska višina in z njo povezani klimatski dejavniki niso

edina determinanta za rastlinstvo, t.i. lokalni dejavniki imajo še večji vpliv na rast rastlinsem spadajo predvsem edafski dejavniki, torej tip tal na območju. Nakloni so zelo pomemben dejavnik, vendar pa so nekatera pobočja bolj izpostavljena vetru ali soncu kot ostala. V srednjih nadmorskih višinah (500 do 900 m), kjer povečini ležijo naselja na blagih pobočjih, je rastna doba omejena na krajše poletno obdobje. V tem primeru je sončna izpostavljenost najbolj odločilen dejavnik.

Razlika med prisojnimi in osojnimi pobočji je dobro vidna v vseh alpskih dolinah. Viazzo (1989) omenja izraza adret in ubac, ki jih uporabljajo prebivalci v francoskih Alpah za označevanje življenjskih pogojev v alpskih dolinah. Ubac je izraz za senčno stran in so ga uporabljali za označevanje severnih, kamnitih, strmih in z gozdom poraščenih pobočij, medtem ko izraz adret pomeni južno, sončno in plodno stran doline. Principa ubac in adret sta prisotna v vseh gorskih območjih, tudi izven Alp, tudi pri nas so tako ljudje izbrali adret, torej prisojno stran, za postavitev naselij in lokacijo za kmetijske površine.

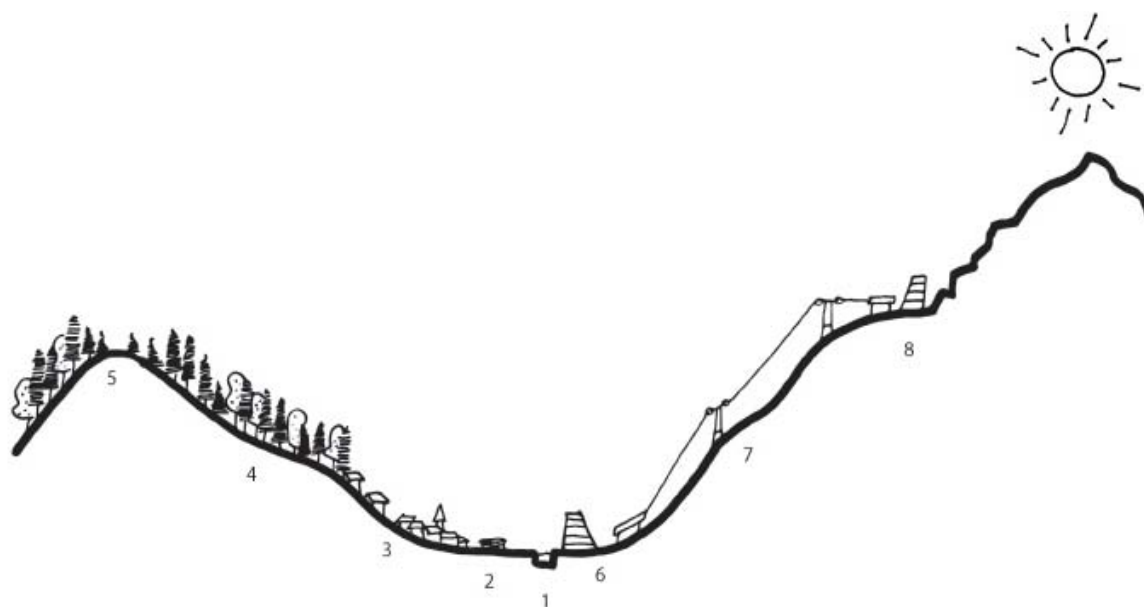
Slika 7: Prisojna in osojna stran doline včasih

Človekova dejavnost na prisojni strani doline, glede na prečni prerez doline:

- 1- vodno telo (reka, potok, jezero) s spremljajočim rastjem in močvirnatimi tlemi
- 2- obdelovalna zemlja (travniki, redkeje njive) s spremljajočimi kmetijskimi napravami (kozolci),
- 3- stalno naselje, na blagem pobočju doline, tako da je čim več dolinskih tal na voljo kmetijstvu, nad naselji gozd, katerega je človek tudi izkoriščal s sečnjo,
- 4- višji pašniki so človeku na voljo ves čas, ko niso pod snegom, tu so tudi začasna pastirska naselja,
- 5- pašniki in pastirska naselja na še višji legi, nekatera na voljo ves čas ko niso pod snegom, nekatera pa le poleti, oz. služijo kot vmesna postaja do še višjih planin,
- 6- planine na vrhu, nad gozdno mejo, ki pa je v večini primerov umetno znižana, na voljo poleti.

Človekova dejavnost na osojni strani doline:

- 7- gozd, človek ga je izkoriščal previdno, saj je moral skrbeti za naravno ravnovesje, ki se je kot porušeno kazalo v obliki plazov, usadov in močnejših hudournikov,
- 8- naravna gozdna meja je ponekod še ohranjena, nekatera pašnika v višjih legah je človek izkoriščal za pašo drobnice.

Slika 8: Prisojna in osojna stran doline danes

Človekova dejavnost na prisojni strani doline danes:

- 1- medtem, ko se je človek v preteklosti vodnih teles izogibal, se jim danes z raznovrstnimi dejavnostmi približuje in si jih tehnično prilagodi (kanalizira, regulira),
- 2- kmetijske površine se opuščajo, prav tako spremljajoče kmetijske naprave, nekatere se ohranjajo zgolj zaradi ohranjanja kmetijske slike (obnova zapuščenih kozolcev),
- 3- naselja še širijo v vse smeri, tudi po pobočju navzgor, strnjeno in zgoščeno pozidavo naselij nadomeščajo vrstne hiše (predvsem sekundarni domovi) in turistični nastanitveni objekti,
- 4- planine in pašniki na višjih planinah se zaraščajo,
- 5- zaraščajo se tudi pašniki na najvišjih legah, ponekod se v manjši meri še vedno ohranjajo (tudi rekreacijska vloga).

Človekova dejavnost na osojni strani doline danes:

- 6- gradnja turističnih objektov neposredno ob vznožju smučišč,
- 7- obsežna gozdna območja so zamenjala smučišča, katerim osojna in ponekod strmejša lega ustreza,
- 8- gradnja turistične infrastrukture je posegla tudi v visokogorje.

Geografi in antropologi z Robertom Nettingom na čelu (Viazzo, 1989), ki so se ukvarjali s proučevanjem predvsem evropskega alpskega prebivalstva, so prišli do zaključkov, da so razmerja med različnimi površinskimi pokrovi v prečnem prerezu podobna v vseh alpskih krajinah. Od prostora, ki leži med alpskimi vrhovi in dolinskim dnom, je tako ocenjeno ena četrtina neplodne, velik del leta s snegom prekrivane površine, golih skal, jezer in ostalih vodnih površin. Okoli polovico zavzamejo gozdovi in višinski pašniki, tako da ostane okoli četrtina ozemlja, ki se ga lahko nameni obdelovanju, predvsem travnikom, poljem, vrtovom in sadovnjakom (v toplejših delih Alp pa tudi vinogradom). To razmerje se z nadmorsko višino spreminja in sicer v škodo rodovitnih površin, v višjih alpskih dolinah je tako že manj kot 10 % območja primerne za obdelovanje, kar pomeni da poljščine ne uspejo zadostiti potreb skupnosti.

3.3 PASTIRSTVO KOT POSLEDICA ČASOVNE IN PROSTORSKE RAZPRŠENOSTI

Pastirstvo je rešilna bilka skupnosti v alpskih območjih, saj je marsikje edini način, da se nerodovita zemlja spremeni v površine za proizvodnjo hrane, zahvaljujoč sposobnostim živali, ki spreminjajo naravne rastline v hranilne proizvode (meso, mlečni izdelki). Pastirstvo uspešno dopolnjuje kmetijstvo v gorskih okoljih, tako je kombinacija obdelovanja in živinoreje postal prevladujoč vzorec izkoriščanja naravnih danosti v Alpah. Poleg Frödinovega izraza *Alpwirtschaft*, se za to obliko gospodarjenja uporabljajo tudi izraz *agro-pastoralism* oz. mešano gorsko kmetijstvo (tudi *agro-sylvo-pastoralism*). Preživetje v Alpah sloni na izkoriščanju širokega kroga različnih naravnih virov, vseeno pa jedro alpskega agro-pastoralnega sistema sestoji iz dveh prostorsko ločenih delov, katera se razdelita na dva prostorsko ločena dela (Viazzo, 1989):

1. Kmetijske površine:

- polja in travniki v bližini naselij, ki oskrbujejo naselje s pridelki za hrano in senom za prezimovanje živali v hlevih,
- pašniki na višjih nadmorskih višinah, kjer se poleti pase govedo, konji, ovce in koze.

2. Naselja:

- vas v dolini,
- pastirski domovi in staje na visokogorskih pašnikih.

Kmetijske površine

Že izraz *Alpe* z izvorom iz predrimskih časov pomeni planino, prostorsko enoto sestavljeno iz poletnih pašnikov v višjih legah, skupaj s kočami, stajami in hlevi (Dictionary 3.0, 2010). Izrazi *Albe*, *Alpe* in *Alp* v nemščini in *Alpage* oz. *Alpe* v francoščini še danes pomenijo visokogorsko planino (ASP32, 2002). Iz tega se da razbrati pomembnost planin za preživetje. Tako lahko sklepamo, da so ljudje že zelo zgodaj razvili tip migracije ljudi in živine iz nižjih leg v višje in obratno.

Planine v Alpah glede na tip živine delimo na (Senegačnik, 1983 cit. po Kočevar, 1998):

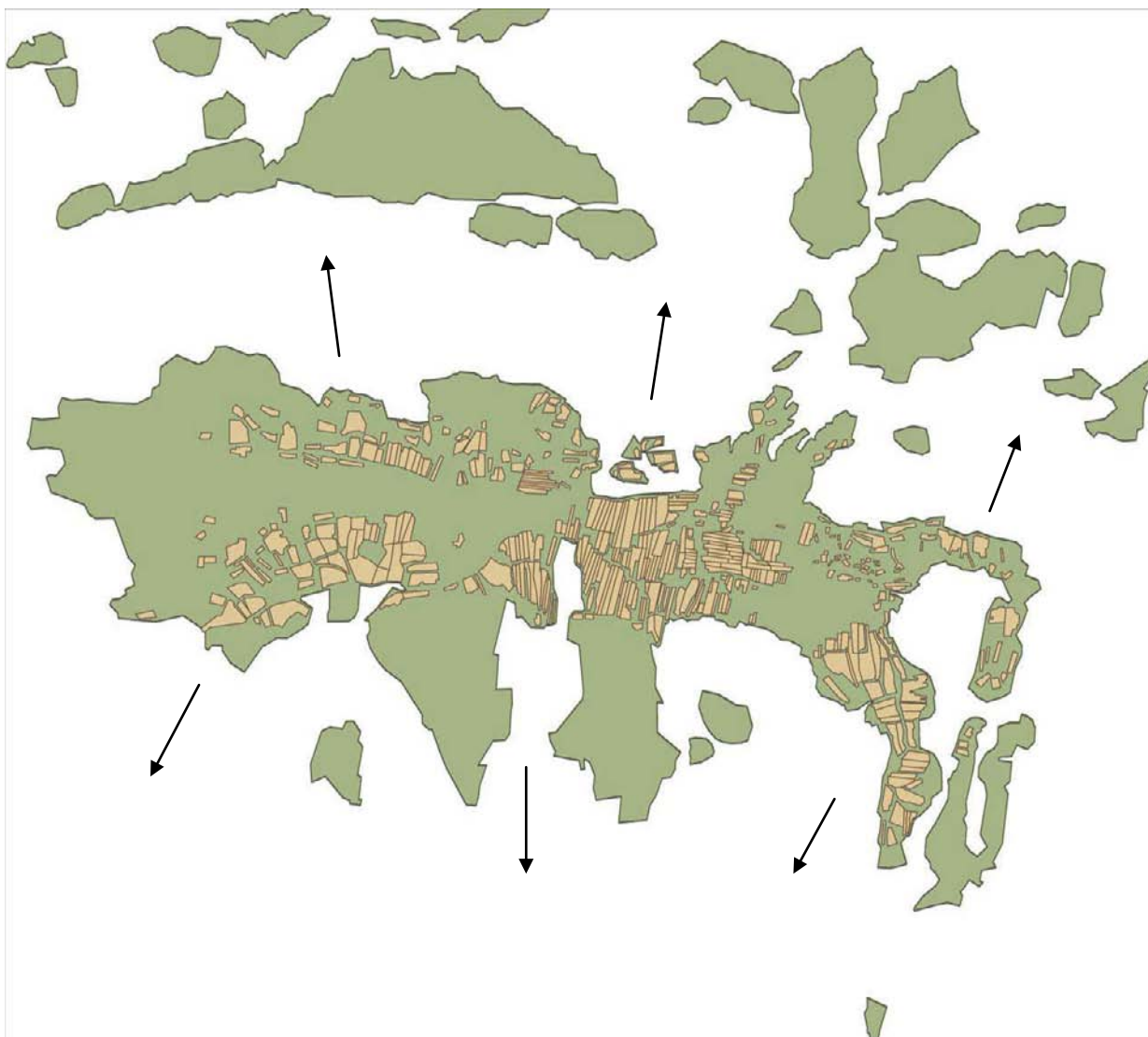
- mlečne planine,
- kombinirane planine,
- planine za jalovo živino,
- ovčje planine.

Migracija ni bila neposredna, temveč je potekala postopoma. Poleti se je živina iz visokih planin spustila na tiste v srednjih legah, kasneje v tiste, ki so bile še nižje in šele na koncu v dolino k naseljem. Tu opisan spust iz visokih nadmorskih višin v nižje je potekal po več stopnjah, v še večjem številu stopenj pa se je spomladi živina dvigala iz nižin v višine (odvisno od debeline snežne odeje).

Slika 9 prikazuje prostorsko in časovno ločene kmetijske površine, kot sestavni del alpskega gospodarstva v preteklosti. Z rjavo barvo so označene obdelovalne površine (njive, sadovnjaki, obdelani travniki), ki so vse na dolinskem dnu (nekatero na rahlem pobočju). So v bližini naselij in oskrbujejo naselje s pridelki in hrano za prezimovanje živali (seno). Uporabljalo se jih je od pomladi do jeseni, zaradi kratke rastne dobe in različnih mikroklimatskih zahtev posameznih vrst se je te površine uporabljalo ob različnem času (nekatera spomladi, druga pa poleti oz. jeseni).

Z zeleno barvo so označeni pašniki in neobdelani travniki, kateri v dolini zavzemajo močvirnat svet in senčna območja, največ pa jih je na planinah in senožetih na višjih nadmorskih višinah, na pobočju gora, ali celo na vrhu gora. Zemljišča na višjih nadmorskih višinah se je uporabljalo v času, ko tla niso bila prekrita s snegom, zaradi slabih rastiščnih razmer pa se jih ni dalo uporabljati celotno rastno dobo (nekatero površine tako spomladi, nekatere poleti, druge jeseni).

Puščice označujejo dvigovanje reliefa.

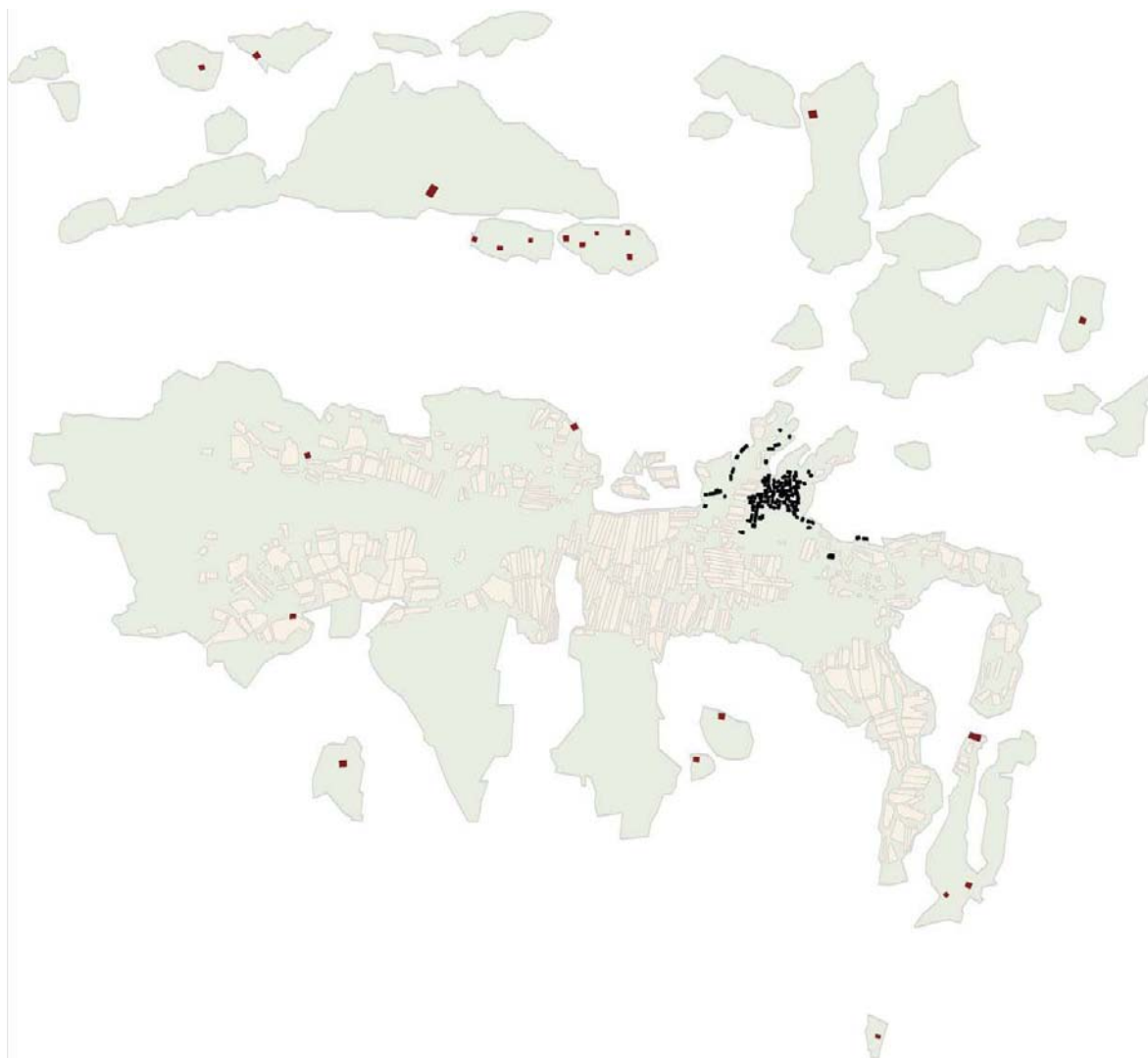

Slika 9: Kmetijske površine kot sestavni del alpskega gospodarstva na primeru Rateč (kartografska podloga: Arhiv..., 2010)

Naselja

Slika 10 prikazuje grajeno tkivo alpske krajine in je sestavljeno iz prostorsko ter časovno ločenih elementov. S črno je označena vas ob vznožju gora, ob dolinskem dnu. Tu ljudje živijo stalno.

Z rdečo so označena pastirska naselja na planinah na višjih nadmorskih višinah in posamezni pastirski objekti na planinah. Na nekaterih planinah (predvsem večjih) so manjša začasna naselja, ki so v rabi ves čas, ko tal ne prekriva sneg, nekateri pa so v rabi le kratek čas, recimo zgodaj spomladi ali pozno jeseni. Na manjših in bolj oddaljenih planinah so le posamezni objekti, kjer je manjše število pastirjev skrbelo za živali in pridelavo mleka.

Slika 10: Grajeno tkivo kot sestavni del alpskega gospodarstva na primeru Rateč (kartografska podloga: Arhiv..., 2010)

3.4 NARAVNO RAVNOVESJE KOT TEMELJ UPRAVLJANJA V ALPSKIH SKUPNOSTIH

Mešane proizvodne strategije, ki združujejo poljedelstvo z živinorejo, prevladujejo na vseh gorskih območjih, torej ne samo v Alpah, temveč tudi v Himalaji in Andih. Mešane proizvodne strategije so se pojavile zaradi dejstva, da noben rastlinski pas (glede na prečni prerez) v goratih predelih ni sposoben vzdrževati človeškega prebivalstva dalj časa. Antropologi in družbeni geografi so prišli do nadaljnjih podobnosti gorskih skupnosti na različnih območjih. Nujnost usklajevanja poljedelskih in pašniških dejavnosti se tako odraža v podobnih vzorcih družbene organizacije (Viazzo, 1989).

Izkoriščanje samo enega rastlinskega pasu (npr. dolinskega) bi pomenilo neučinkovito izkoriščanje delovne sile, medtem ko mešana, ciklična proizvodnja optimizira njeno rabo. Mešane proizvodne strategije, kar t.i. *Alpwirtschaft* je, so odgovor na konfliktno,

izključujoče zahteve za porabo časa namenjenega gospodinjstvom in delu. Vincze (1980, cit. po Viazzo, 1989) ugotavlja, da »uskklajevanje poljedelskih in pašniških opravil v družini avtomatično povzroča težave, še posebej če (ko) ti dve opravili časovno sovpadata. Osredotočanje delovne sile samo na eno dejavnost pa povzroča pomanjkanje«. Do največjih težav pri deljenju dela in pritiskih na delovno silo prihaja poleti, ko so razdalje med obdelovalnimi površinami in pašniki v planinah največje, hkrati pa je to čas, ki zahteva največ pozornosti ljudi na obeh področjih.

V alpskem svetu je bilo število živali v lasti posameznega gospodinjstva precej manjše, kot v nižinskih območjih in je bilo sestavljeno iz le nekaj krav, ovc in koz. Vrh vsega je bilo poleti primerneje razdeliti te majhne družinske črede na skupine živali istih vrst, saj imajo posamezne vrste drugačne pašne zahteve kot druge. Ovce in koze so se pasle na višjih legah na meji z nerodovitnim in skalnatim svetom, medtem ko so se krave pasle nižje. Kljub majhnosti črede, je bilo potrebno v določenih obdobjih nekatere člane družine prerazporediti iz obdelovalnih površin na pašnike.

Najučinkovitejši način reševanja problema pomanjkanja delovne sile je bil, da so se v skupnosti organizirali in skupaj zbrali živali, za katere je skrbelo optimalno število pastirjev. Pojavile so se oblike skupne paše, srenjski pašniki, najem oz. izmenjava pastirjev. Taka organizacija dela je družine olajšala časovno potratnih opravil (spremiti živali na pašo, skrbeti za njih, molža in pridelava mlečnih izdelkov) tako, da se je lahko preostala populacija osredotočila na obdelovalne površine. Poleg tega je omogočila ohranjanje obdelovalnih in pašnih površin v dolini in hkratno uporabo pašnih površin na višjih nadmorskih višinah, kar je vodilo v povečevanje pašnih površin na višjih višinah in večji oddaljenosti od naselja (nove in večje površine). Ljudje so tako lahko bolje izkoristili danosti prostora. Poleg pojava novih krajinskih vzorcev, torej planin in visokogorskih pašnikov ter senožeti, se je vzdrževalo in omogočalo obstoj same skupnosti.

Skupna delitev dela se ne nanaša le na skupno izvajanje kmetijskih opravil, temveč so alpske skupnosti delovale složno tudi na drugih področjih:

- skrb za ceste, poti do samih naselij,
- skrb za poti do planin (posebej v primeru da so le-te pod snegom, v dolini pa ga ni več),
- skupna oskrba z vodo,
- sečnja lesa...

Alpski prostor je preprosto preveč zahteven in premalo rodovit, da bi posamezna gospodinjstva lahko preživela sama. Kolektivno ni bilo samo izvajanje dejavnosti, ampak tudi skupno odločanje o novih pašnih površinah, območjih izkoriščanja gozda, novih poteh... Govorimo lahko o zavestnem kolektivnem spreminjanju krajine, o čemer govori Stilgoe (1983) pri opisu »landschafta«.

Medtem, ko se z večjimi pašnimi in gozdni površinami lažje upravlja skupno, se manjše obdelovalne površine (vrtovi, njive) in travniki bolj učinkovito izkoriščajo z ravni posameznega gospodinjstva, zaradi česar je v dolini več manjših obdelovalnih površin. Kolektivno izvajanje dejavnosti se tako izraža v večjih površinah in sklenjenemu ter bolj

homogenemu krajinskemu vzorcu, individualno izvajanje dejavnosti pa v drobnem, zrnatem, mozaičnem krajinskem vzorcu.

Nasploh so v primerjavi z nižinskimi območji parcele v alpskih dolinah bolj razdrobljene in manjše. Agrarni ekonomisti opozarjajo (Viazzo, 1989; Udovč, 2010), da je tak tip parcelacije neracionalen, saj povzroča veliko transportnih stroškov, hkrati pa onemogoča mehanizacijo. Drobna parcelacija je odziv na naslednje slabe pogoje za kmetijstvo:

- slabše retenzijske sposobnosti tal,
- krajša rastna doba,
- slabša kakovost tal,
- številni denudacijski in erozijski procesi,
- odstotek kaljenja rastlin je nižji kot v nižjih legah,
- večja možnost za kvarljiv pridelek.

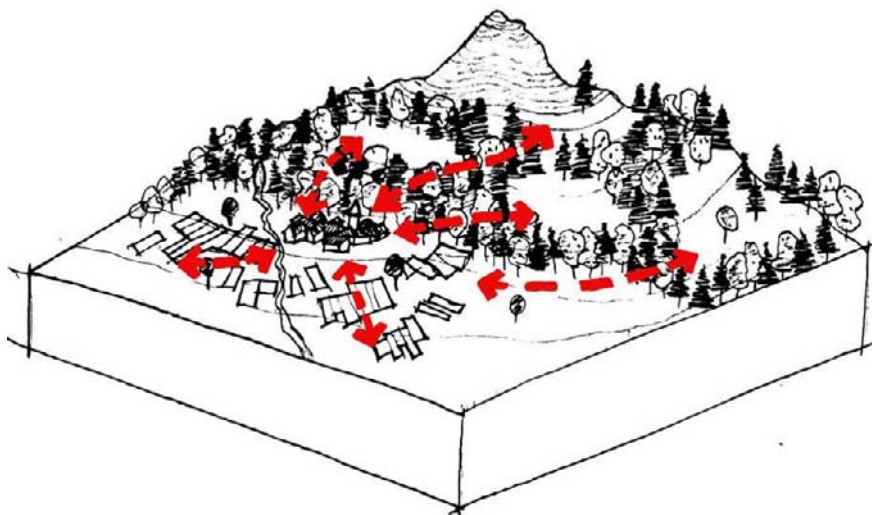
Manjše parcele so omogočale pridelovanje različnih kultur, za katere so ljudje skozi rabo spoznali, kdaj je pravo obdobje za njihovo pridelovanje, hkrati pa so z majhnimi kmetijskimi zemljišči izkoriščali posamezne ugodne mikroklimatske pogoje. Majhna zemljišča so tudi posledica dejstva, da je bilo malo površin, primernih za kmetijstvo. Pomemben dejavnik je bila tudi voda, planine so namreč lahko nastajale le tam, kjer je tudi vodni vir za napajanje živine, vodo pa potrebujejo tudi stanovi in sirarne (Lobnik, 2003).

Izvajanju skupnih dejavnosti je moral slediti tudi zemljiško- pravni sistem. V različnih rastlinskih pasovih, glede na prečni prerez doline, so se tako pojavljali različni tipi posesti. Ponekod je bila zasebna posest, nekje skupna (srenjska), drugje pa se je zemljo dajalo v najem... Zemljišča v višjih nadmorskih višinah, kjer se je paslo ali nabiralo (gozdne sadeže, gobe, drva...) so bila skupna, na dolinskem dnu oz. v okolici naselij pa zasebna lastnina.

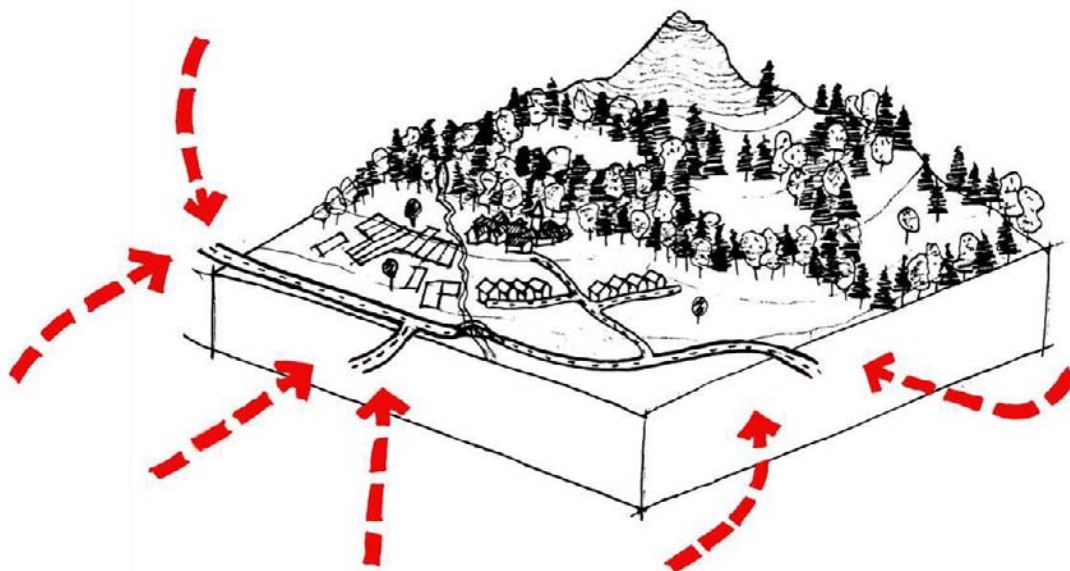
Gorska območja niso le omejevala proizvodnje, temveč so bila tudi močna sila v povezovanju ljudi in sklepanju različnih lastniških partnerstev. Antropologi so opazili, da so vaška zborovanja in sveti glav družin prisotna v vseh gorskih območjih. Guillet (1983, cit. po Viazzo 1989) trdi, da so bila vaška zborovanja v alpskem prostoru nekakšen forum, kjer so potekale neposredne razprave in so se sprejemale odločitve v zvezi z razporejanjem kmetijskih opravil, izgradnjo in vzdrževanjem tehnoloških vložkov (inputov) ter celo dogovorom o proizvodnih pravilih, ki so v naravnem ravnovesju. Nujno je bilo, da so imeli lokalni veljaki velik vpliv, saj so morali opazovati in nadzorovati proizvodnjo in preprečiti morebitno nesmotrno izkoriščanje ter prekomerno obremenjevanje okolja. Potrebno je bilo vzpostaviti vzvode, ki bi preprečili nastanek tragedije srenjskega pašnika (Hardin, 1968), kar bi ogrozilo oskrbo hrane za celotno skupnost. Pretirano obremenjevanje srenjskih pašnikov so preprečili tako z omejevanjem števila živine na planini, kakor tudi z določevanjem datumov, ko so živali morali gnati nazaj v dolino.

Skupnost je imela prav tako močan nadzor nad rabo tal in lastniškimi pravicami, saj bi se nižinski vzorci upravljanja z zemljišči (menjave, nakupi) v gorskih območjih lahko izkazali za napačne in pogubne za skupnost. Tako je bila po navadi prodaja zemlje tujcem nadzorovana oz. prepovedana. Antropolog Robert Burns (1961, cit. po Viazzo, 1989) trdi, da so te omejitve vzpostavile zaprto družbeno skupino okoli lokalne skupnosti, jo osamile od vplivov od zunaj in jo tako stabilizirale. Z živahnim trgovanjem z zemljišči v

današnjem času je prišlo do uničenja te pridobitve alpskih skupnosti, iz česar lahko sledi, da kot taka ni sposobna vzdrževati alpske krajine takšne kot je bila (saj nima več nadzora nad njo).

Slika 11: Najpogostejše migracije znotraj alpske skupnosti včasih

Slika 12: Zunanji vplivi na alpsko skupnost danes

Po Frödinu (1949, cit. po Viazzo, 1989) je temelj Alpwirtschafta seno. Dejstvo, da se mora pozimi živina hraniti s senom v hlevu, je pomemben povezovalni element med površinami namenjenimi za pašo in obdelovalnimi površinami. Število glav živine določa, koliko sena mora neko gospodinjstvo proizvesti, torej koliko obdelovalne zemlje mora nameniti proizvodnji sena. Težava je bila v tem, da je najboljša zemlja za pridelavo poljščin po navadi tudi bila najboljša zemlja za pridelavo sena, tako da so ljudje morali uravnotežiti svoje zahteve po pridelkih proti zahtevam po senu in razdeliti površine karseda racionalno. Krajinski vzorec je torej temeljil na smiselnem razmerju med obdelovalnimi površinami in pašniki v dolini, poleg tega pa tudi na razmerju v samih obdelovalnih površinah; koliko jih je človek namenil proizvodnji sena in koliko proizvodnji pridelkov.

Tudi v dolini, kjer je bilo lažje upravljati s proizvodnjo hrane, kot na planinah v višjih nadmorskih višinah, je bil potreben temeljit premislek o usmeritvi razvoja posamezne družine, s tem pa tudi celotne skupnosti. Vsi deli oskrbe s hrano so bili med sabo povezani v nekakšen začaran krog; število glav živine je odvisno od tega, koliko jih lahko prezimijo, kar je odvisno od površine rodovitnih površin v dolini, kar vse skupaj vpliva na površino pašnih površin v višjih nadmorskih višinah; vse skupaj pa vpliva na velikost naselja. Razmerja med posameznimi rabami morajo biti v ravnovesju, v kolikor se tehtnica nagne v korist ene izmed rab, je ogrožen obstoj skupnosti.

V gorskih območjih je možnost širjenja naselij in proizvodnih poljedelsko-pašniških virov močno omejena in se lahko izvaja le do neke točke; tako je skupnost primorana vlagati velike napore v urejanje lokalnega ekosistema. Antropolog Netting (1976, cit. po Viazzo 1989) je opazil, da so se na takih območjih pojavili posebni »družbeni servomehanizmi« (social servomechanisms), ki so skrbeli za ohranjanje števila prebivalcev v ravnovesju z nosilno sposobnostjo okolja. To so dosegli z omejevanjem priseljevanja, spodbujanjem odseljevanja, zavlačevanjem in omejevanjem porok- torej omejevanjem razmnoževanja. Današnji vzorec obnašanja ljudi na takih območjih je tako z množičnim vdorom turistov, pospešeno gradnjo objektov, turistične infrastrukture...popolnoma drugačen kot v preteklosti. Na področju omejevanja števila ljudi na nekem območju, danes ne sledimo več načelom naravnega ravnovesja.

Marušič (1998) v smernicah za varovanje alpske krajine navaja:

- ohranjati naravno ravnovesje,
- v krajini prisotno pretvorbo iz tradicionalne kmetijsko gozdne podobe (z zgodnjimi zametki zdraviliškega turizma) prostora v turistično rekreacijsko (skakalnice, smučišča, hoteli) in tudi prometno prehodnost (ceste) je treba usmerjati z okoljsko pretehtanimi odločitvami.

Pri obeh ukrepih poudarja ohranjanje naravnega ravnovesja, saj je pretvorba v tradicionalno kmetijsko- gozdno podobo slonela na tem principu. Temeljna značilnost alpskega prostora je življenje na meji preživetja (na meji naravnega ravnovesja). Krajina je rezultat nuje skupnosti po preživetju, vprašanje pa je, koliko bi uničenje le-te vodilo v slabšanje pogojev za preživetje.

3.5 SEZONSKOST KOT PRILAGODITEV NA SLABE ŽIVLJENJSKE POGOJE

V povezavi s slabimi življenjskimi pogoji je pomembno na tvorbo alpske krajine vplivala sezonskost, t.j. razdeljenost na obdobja, v katerih je možno obdelovati zemljo in pasti živino ter obdobja v katerih to ni možno. Prva so v alpskem območju precej krajša kot v nižinskih območjih kar se odraža v močni koncentraciji številnih dejavnosti v pomladno-poletnem času.

Sezonskost življenja vpliva na alpske skupnosti v večji meri, kot na nižinske, saj je tu »plodna« sezona raztegnjena v krajšem času na veliko večjem merilu. Topografske značilnosti goratih predelov, skupaj z ekstremnimi vremenskimi pogoji (in spremenljivosti zaradi razgibanega reliefa), pomenijo, da so velike kmetijske površine (predvsem pašne) in ostali naravni viri precej oddaljeni od naselja, so težko dosegljivi in imajo skrajšano dobo proizvodnje. Kot že omenjeno, so taka območja zaradi večjih tveganj za izgubo pridelka ali pa živine bolj tvegana, poleg tega pa imajo velik odstotek nerodovitnih tal. Posledica je izkoriščanje kmetijskih površin skozi sistem sezonskega potovanja čred, kjer so se ljudje skupaj z živalmi v različnih sezonah selili do začasnih bivališč (tudi naselij).

Glede na letni čas so se menjavala območja rabe (uporabe) kmetijskih površin. Skozi celotno rastno dobo so potekale migracije živine, kjer se je večina živine selila iz doline do pomladnih planin v višjih nadmorskih višinah, v sredini poletja pa do planin v najvišjih nadmorskih višinah. Tako so bila velika območja v rabi le določen čas v letu, preostali del leta pa so samevala.

Na naslednjih slikah je prikazana dinamika podobe krajine, kot ozemeljsko zaključene enote, katero določa človekova raba (oz. obseg te rabe) na primeru Rateč v Zgornjesavski dolini. Slike prikazujejo delovanje agrarne alpske krajine v preteklosti, saj so bile takrat te skupnosti omejene, zaprte. Obseg rabe prostora se skozi letne čase zmanjšuje, tako spomladi (slika 13) človek uporablja neposredno okolico naselja in dolinsko dno, kjer ima urejene njive, travnike, pašnike. V neposredni bližini nad naseljem, na prisojnem pobočju, pase živino na bližnjih planinah, kjer ni več snega.

Poleti (slika 14) človek začne polno uporabljati višje planine na pobočju Karavank, severno od naselja, živino pase tudi na nadmorski višini višje od 1500. Živali se pasejo tudi v južni dolini Planica in višjih planinah v Julijskih Alpah, kjer poleti ni več snega.

Jeseni zaradi mraza in zgodnjega snega planine in doline Julijskih Alp niso več primerne za pašo, živali se tako pasejo na planinah na prisojnem pobočju Karavank. Človek pošlje živali tudi na višje planine, ki jih varčuje za jesensko pašo, saj njihova nosilna sposobnost paše ne zdrži dalj časa. Tam ostanejo vse do prvega snega in se kasneje postopoma vračajo v dolino (slika 15).

Slika 13: Krajina Rateč kot ozemeljsko zaključena enota kot posledica človekove rabe, spomladi

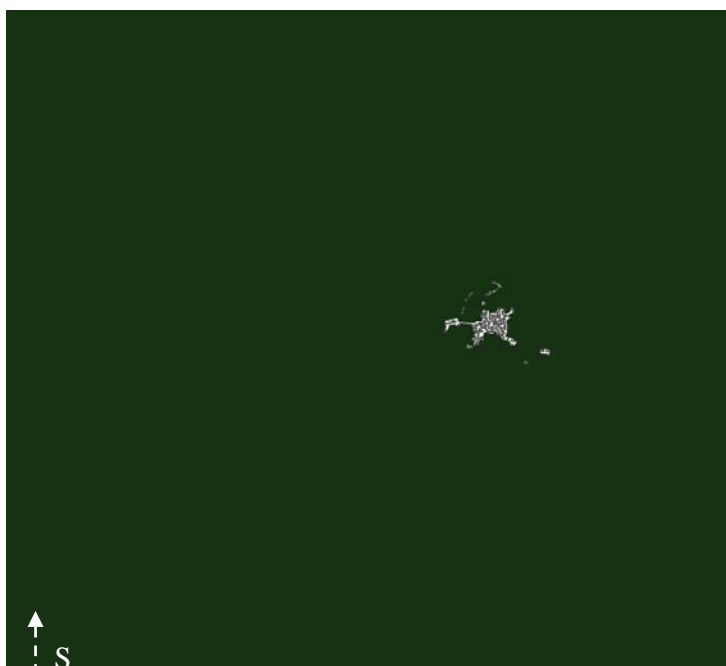

Slika 14: Krajina Rateč kot ozemeljsko zaključena enota kot posledica človekove rabe, poleti

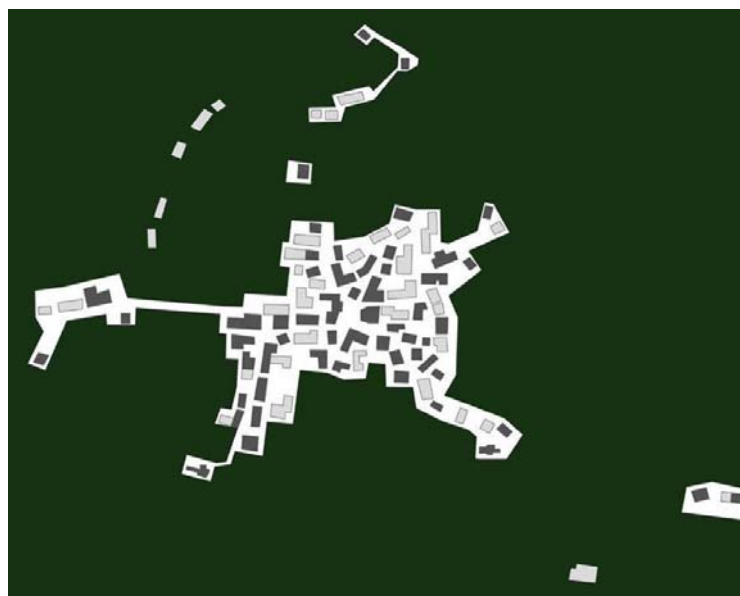
Slika 15: Krajina Rateč kot ozemeljsko zaključena enota kot posledica človekove rabe, jeseni

Ljudje so celo leto delali, da bi preživel zimo, katero so preživel v svojih domačijah (slika 16). Migracije so pozimi najpogosteje potekale na ravni hiša- gospodarski objekt, celo po naselju pa zaradi visoke snežne odeje redkeje. Večje samooskrbne domačije v neposredni bližini naselja lahko celo preživijo zimo brez stikov z ostalimi prebivalci (podrobnejši prikaz na sliki 17).

Slika 16: Krajina Rateč kot ozemeljsko zaključena enota kot posledica človekove rabe, pozimi

Omenjeno je že bilo, da so alpske skupnosti imele različne strategije prilagajanja delovne sile na različne mikroekološke pogoje posameznih zemljišč (ali pa zahtev kulturnih rastlin). Kmetije so razvile nekakšno zbirko različnih rastišč razporejenih od dolinskega dna do najvišjih možnih nadmorskih višin. Kmetijske površine (pašniki, senožeti) so bili na različnih nivojih ne le zaradi nezmožnosti nižinskih pašnikov po zadovoljitvi potreb živine, ampak tudi zaradi čim boljšega izkoristka rastne dobe v različnih obdobjih- tako so selili živino na višje nadmorske višine takrat, ko je bila tam rastna doba na vrhuncu. Medtem, ko je bil travnik na določeni nadmorski višini ravno zrel za košnjo ali pašo, je na nižji višini seno že bilo pokošeno, posušeno in spravljeno.

Slika 17: Krajina Rateč kot ozemeljsko zaključena enota kot posledica človekove rabe, pozimi, podrobneje. S temno barvo so označeni stanovanjski, s svetlejšo pa gospodarski objekti

Učinkovito izkoriščanje različnih rastišč je seveda zahtevalo temeljit premislek o razporeditvi delovne sile. Z napredovanjem pomladi in poletja, so se ljudje selili iz doline proti vrhu vzpetin in ko so se vrnili z izkupičkom (s senom ali pa živino), so v dolini ravno opravili drugo košnjo in pobiranje pridelkov. McNeill (1992, cit. po Dodgshon in sod., 2005) je gorske skupnosti označil kot »skupnosti, ki delajo različne stvari na različnih nadmorskih višinah«. Logistični izziv izkoriščanja razpršenih naravnih virov na osnovi koledarskih razmer je vodil v raznolik in zapleten vzorec poselitve.

3.6 PRIHODNOST ALPSKIH SKUPNOSTI

V prihodnosti se bodo alpske skupnosti soočale s številnimi priložnostmi in težavami, ki so posledica makro trendov in gospodarskih silnic. Nekdaj zaprte, enotne, homogene skupnosti, so danes odvisne od gibanj na svetovnih trgih. V preteklosti je za preživetje skrbela skupnost sama, z ožjim območjem; danes pa so neločljivo povezane s širšim območjem (tudi zunaj Alp). Golobič in Kučan (2004) ugotavljata, da so vzorci razvoja v alpskih skupnostih odvisni od naslednjih dejavnikov:

- spremembe v populaciji:

Alpske skupnosti so predmet staranja prebivalstva in odseljevanja.

- dostopnost:

Polarizacija lahko in težko oz. nedostopnih območij je lastnost Alp. Alpske ceste so bile po podatkih Evropske okoljske agencije leta 2000 preobremenjene, v naslednjih 20 letih pa jih čaka nagla rast prometa, predvsem tranzitnega.

- lokalni viri:

Stoletja je bila primarni vir kmetijska zemlja. Danes pa naglo izgublja na pomenu. Posledično je kulturna krajina doživela silovito preobrazbo, od proizvodnega vira do območja za počitek, rekreacijo. Poleg dosegljivosti virov, so prav tako pomembne sposobnosti in volja (zmožnosti) uporabljati te vire. Znanje, lokalna politika in lokalna drža igrajo pomembni vlogo.

- polarizacija:

Že danes 93 % vse alpske populacije živi na nadmorskih višinah nižjih od 1000, trend polarizacije pa se veča, z različnimi učinki in posledicami. Veliko moč dobivajo močna metropolitanska območja (München, Milano), izgubljajo pa jo obstoječa lokalna središča, kar vodi v izgubo lokalnih storitev in identitete. V tem primeru se bo večji del Alp spremenil v veliko migracijsko predmestje (spalna naselja), obrobna območja pa bojo doživljala depopulacijo, splošen upad in renaturizacijo (zaraščanje) na veliki ravni. Predvideva se tudi veliko centralizacijo turizma, z nadaljnjim razvojem turizma na višjih nadmorskih višinah in upadom na nižjih. Večina kmetijske zemlje bo izgubljene, zaradi ekstenziviranja površin, opuščanja in zaraščanja; hkrati pa tudi zaradi nove pozidave predmestnih naselij na dolinskem dnu.

V prihodnosti se tako v alpskih območjih utegnejo pojaviti nove skupnosti na novih območjih, ponekod pa bodo ljudje s svojimi dejavnostmi (kmetijstvom) izginili. Alpske skupnosti se bodo tako razdelile na bivalne skupnosti, ki s samim oblikovanjem krajine (razen pozidavanja in »oblikovanja« predmestij) nimajo nič skupnega in alpske skupnosti, ki bodo skrbele za ohranitev krajinske slike, vendar ne zaradi nuje po preživetju, temveč zaradi vzdrževanja kulise turizmu. Kot utemeljujeta Golobič in Kučan (2004) lahko pričakujemo, da bodo novi prostorski vzorci alpskih skupnosti:

- ekstenzivna predmestja:

Predvsem spalna naselja, kar je posledica dobre prometne dostopnosti in dobrih bivalnih pogojev.

- nova območja divjine:

Zaradi opuščanja kmetijstva in izseljevanja narava prevzame kulturno krajino.

- krajinske atrakcije:

Pastoralna krajina, ki služi počitku, rekreaciji. Ohranja se jo zaradi krajinske slike, ki služi zabavanju gostov.

Slika 18: Ustvarjanje novih tipov skupnosti na alpskem območju, simulacija na primeru Podkorena. Zgornja slika prikazuje situacijo leta 2003, spodnja 2020 (Gantar in sod., 2004)

4 TURIZEM V ALPSKEM SVETU

4.1 ZGODOVINSKI RAZVOJ TURIZMA V ALPAH

Za turizem v Alpah sta značilna spreminjanje vrednotenja pokrajine in spreminjanje motivov za obisk. Bätzing (1991, cit. po Jeršič, 2003) je razdelil razvoj turizma v Alpah na šest delov:

- Obdobje odkrivanja alpske pokrajine med letoma 1765 in 1880

V tem obdobju je Alpe obiskovalo le malo turistov, večinoma avanturistov, turistična infrastruktura je bila z izjemo tradicionalnih kopališč skromna.

- Obdobje Belle- Epoque med letoma 1880 in 1914

Alpe so se z izgradnjo cest, železnic odprle, vendar je bilo število turistov še vedno skromno, glavni motiv za obisk je bilo čutno doživljanje narave. Ponekod se je zaradi daljšega, tudi večmesečnega bivanja premožnih gostov razvil intenzivnejši turizem.

- Medvojno obdobje

Turizem se je razvijal počasi. Velike palače in hoteli so se izgubili v množici majhnih hotelov, privatnih sob in počitniških hišic za srednji sloj. Proti koncu dvajsetih let se je prvič razmahnil zimski turizem, vendar so njegov razcvet zavirale neugodne politične in ekonomske razmere.

- Zlato obdobje med letoma 1955 in 1985

Razvijal se je masovni poletni turizem nižjih družbenih slojev, ki so prenočevali večinoma v privatnih sobah, penzionih in majhnih hotelih. Sredi šestdesetih let se mu je pridružil množični zimski turizem in številna območja so postala dvosezonska. Med nastanitvenimi objekti so prevladovali večji hoteli. Smučišča manjšega obsega in nižjih nadmorskih višin so izgubljala bitko z obsežnimi visokogorskimi smučarskimi središči. Poletni turizem je bil še vedno tradicionalen, zimski pa sodoben. Pasivno občudovanja pokrajine je nadomestilo privlačno aktivno preživljanje prostega časa: čudovita pokrajina je postala le kulisa športni areni telesnih užitkov.

- Obdobje stagniranja med letoma 1985 in 1999

Število nočitev je med leti močno nihalo, poleti se je večinoma zmanjševalo. Z globalizacijo in liberalizacijo (odprtje meja, nove turistične destinacije, poceni letalski poleti, večja zahtevnost turistov) se je zmanjšal tržni delež turizma v Alpah. Pozimi se je z umetnim zasneževanjem in novimi žičnicami povečala kakovost ponudbe, poleti so se povečale zahteve po aktivnem preživljanju prostega časa z uveljavljanjem življenjskih vrednot »biti zdrav«, »biti fit«, »biti telesno zmogljiv«, v modo so prišli novi športi.

- Obdobje nove ureditve po letu 1999

Konkurenca med alpskimi in drugimi turističnimi cilji zahteva novo ureditev, ki bo povečala priljubljenost alpskih regij. Ugotovitev zahteve po povečani privlačnosti alpskih regij, nakazuje, v katero smer se bo razvijal turizem v alpskem svetu. Za ohranitev turizma v tem območju je tako potrebno ohraniti, oz. izboljšati (sanirati) krajinsko sliko.

V letih od 1880 do 1914 je tako prišlo do prve pomembnejše turistične ekspanzije in s tem do začetkov učinkovanja turizma na alpsko krajino. Osrednja turistična privlačnost v tem obdobju turističnega razvoja je bila estetika alpske pokrajine (Jeršič, 2003) in čisti alpski (podeželski) zrak (Mlinar, 2009). Agrarna kulturna krajina, sestavljena iz različnih zemljiških kategorij, dopolnjena z divjimi, skalnimi in ledeniški območji (oz. območji, ki so bila tudi poleti od snegom) ter posameznimi naravnimi znamenitostmi (šoteske, slapovi, jezera idr.) je pomenila glavno privlačno dobrino turistične ponudbe. Številne alpske fotografije na razglednicah, prospektih in koledarjih temeljijo še danes na estetskih načelih, ki so se oblikovala v 18. in 19. stoletju in prikazujejo alpsko (podeželsko) idilo in romantičen pogled. Hkrati dokazujejo, da velik del turistov še danes ceni te estetske kategorije Alp (Bätzing, 1991, cit. po Jeršič, 2003).

Tudi v prvem obdobju sodobnega, na poletni čas vezanega množičnega turizma, ki se je začel po letu 1955, je bila glavna turistična dobrina doživljajska zmožnost alpske krajine. V naslednjem obdobju množičnega turizma, ki se je začelo z alpskim smučanjem, nekako po letu 1965, pa se začenja obdobje, v katerem vse bolj stopa v ospredje športna dejavnost alpskih obiskovalcev. Pri velikem delu te skupine turistov je v ospredju doživljanje v smučarski vožnji, ki jo omogočajo ustrezne in zanimive smučarske proge, žičnice in gorske restavracije. Doživljanje pokrajine je pri številnih smučarjih v ozadju, zato je za mnoge od njih alpska pokrajina le "kulisa", vedno bolj pomembna pa je tehnična infrastruktura (Bätzing, 1991, cit. po Jeršič, 2003).

V drugi polovici osemdesetih let je prišlo do sprememb tudi v času poletne turistične sezone. S tem so se tradicionalnemu planinstvu in alpinizmu pridružile številne, deloma modno pogojene in visoko specializirane športne dejavnosti, s katerimi so se ukvarjali alpski turisti. Značilni primeri takih v poletnem času so gorsko kolesarjenje, kajakaštvo, rafting, tenis, jahanje, golf, taborjenje, športno plezanje, jadralno padalstvo, v zimskem času pa hoja in tek na smučeh, deskanje na snegu, športno plezanje v ledu, vožnja z motornimi sanmi, jadralno padalstvo (Jeršič, 1997).

Nove dejavnosti pomenijo novo infrastrukturo in nove posege v prostor. Čedalje več je dejavnosti, za katere ni nujno, da se odvijajo v alpskem območju in ne izkoriščajo naravnih danosti (sneg, gore), posega pa se tudi na območja kamor do sedaj letni in zimski turizem nista- temu sledi čedalje večja obremenjenost dna alpskih dolin. Spremenjene želje turistov so prisilile nosilce turistične ponudbe, da opremljajo krajino z novimi in raznovrstnimi rekreacijskimi napravami. Primeri take usmeritve so vedno hitrejša in udobnejša žičnica, razvejeno omrežje smučarskih prog, naprave za umetno zasneževanje, igrišča za golf in pokrita športna igrišča.

Dodatna tehničarizacija krajine se je pojavila v osemdesetih letih, v zimah 1987/88 do 1989/90, ko so zaradi pomanjkanja snega tudi v višjih legah številni alpski turistični kraji,

zlasti lastniki transportnih naprav (žičnic), zašli v velike finančne izgube. Prav ta problem je sprožil pospešeno opremljanje gorskih območij z napravami za umetno zasneževanje, torej dodatno poseganje v gorsko naravo.

4.2 TURIZEM KOT OBLIKOVALEC ALPSKE KRAJINE DANES

Kot trdi Anko (2003), so pravila razvoja na alpskem območju marginalnost tradicionalne ekonomike, ekonomika ohranjenega in nasprotje v migracijah ljudi- domačini jih zapuščajo, množice turistov pa se zgrinjajo vanje- iskat mir in stik z naravo. Medtem, ko so prve trditve veljale včasih za kmetijski razvoj alpskih območij, nasprotje v migracijah velja šele po prihodu pojava turizma.

Problematika raznovrstnih učinkov turizma v Alpah je še posebej pomembna, saj gre za eno turistično najbolj zanimivih in obiskanih območij na svetu. To območje je še posebej privlačno zaradi svoje krajinske slikovitosti in dobro ohranjenega okolja, hkrati pa je zanj značilna visoka občutljivost okolja. Leta 1998 je bilo na območju Alp okoli 5 milijonov turističnih ležišč, število turistov pa se na letni ravni giblje okoli 120 milijonov s 500 milijoni nočitev. Čeprav v slovenskem alpskem svetu prevladujejo obsežna območja z razmeroma skromnimi vplivi turizma in rekreacije, je na turistično najbolj obiskanih območjih število obiskovalcev tolikšno, da se vpliv povečanja obremenitev pozna na vseh krajinskih sestavinah (Cigale, 2004).

Sociolog Georg Simmel (2000, cit. po Šaver, 2005), ki je preučeval alpski svet ob koncu 19. stoletja, opisuje proces, ki ga poimenuje množičnost uživanja narave. Opozarja, da do ciljev, ki so bili prej dostopni zgolj samotnemu popotniku, sedaj vodijo železnice, s tem pa je po njegovem izničena pedagoška vrednost alpskih potovanj, katerih bistvo je bilo, da so potniki v njih uživali za ceno zunanje in notranje odvisnosti samo od samih sebe. Ta opazovanja so s krajinskega stališča pomembna iz več vidikov: krajina se močno tehničira, naprave in objekti, ki so sami po sebi intenzivno tehničirani so prisotni na teh območjih; alpska krajina postane civilizirana, odkrita, povezana z nižinskimi krajinami, s tem lažje dostopna širšemu krogu prebivalstva (s čimer je izgubljen turistični elitizem te krajine), hkrati pa je izgubljena kot kraj odkrivanja duha in narave, torej pustolovstva.

Ker je marsikje v alpskem svetu turizem ena redkih človekovih dejavnosti, predstavlja enega pomembnejših oblikovalcev krajine in obremenjevalcev naravnega okolja, pri čemer je intenzivnost obremenitev zelo različna. Kot že omenjeno, je to območje s svojimi skromnimi pogoji (slaba zemlja, ostre zime, prometna oddaljenost...) imelo veliko razvojno omejujočih dejavnikov, turizem je tako v bistvu rešilna bilka za prebivalce na tem območju, ki so se zaradi potreb po preživetju že od nekdaj ukvarjali tudi z drugimi dejavnostmi (rudarstvo, fužinarstvo, tovorništvo...).

Razvoj turizma v Sloveniji je časovno zaostajal za razvojem na zahodu in severu Alp, saj so se slovenske Alpe šele v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja začele turistično hitreje razvijati. Poleg že prej pomembnih turističnih središč (npr. Bleda, Kranjske Gore) se je turizem razvil še v številnih drugih krajih, prišlo pa je tudi do razmaha zimskega turizma. S tem se je polagoma tudi slovenski alpski svet začel soočati z nezaželenimi

učinki turizma in rekreacije, kakršne so pred tem doživljala že turistična območja v zahodnoevropskih državah.

4.3 VPLIVI TURIZMA IN REKREACIJE NA OKOLJE V ALPSKEM SVETU

Vplivi turizma v gorskem svetu na tla in relief so praviloma najbolj neposredni, najbolj opazni in tudi najpomembnejši pri velikopoteznih spremembah reliefa oziroma pri velikih gradbenih posegih. Medtem ko je gradnja hotelskih in sorodnih objektov navadno osredotočena na območje naselij in torej sproža le spremembe na že poseljenem območju, je bila v alpskem svetu zelo pomemben vplivni dejavnik izgradnja smučišč, ki se je odvijala na območjih zunaj naselij, dostikrat celo daleč proč od njih, v dobro ohranjeni, pretežno naravni pokrajini. Posledice tovrstnih posegov so praviloma velike in daljnosežne.

V Sloveniji so največji vplivi turizma na prsti in relief povezani ravno s smučišči, ki so veliki neposredni porabniki prostora (žičniške naprave, smučarske proge, spremljevalni objekti), poleg tega pa se v tej vlogi pojavljajo tudi posredno, saj so zaradi njihove prisotnosti potrebna parkirišča ali ceste, ki so jih morali zgraditi posebej za ta namen. Pojav velikih, predimenzioniranih prometnih površin, močno negativno vpliva na krajinsko sliko: poleg večji del leta zapuščenih površin, je bilo za njihovo izgradnjo potrebno odstraniti vegetacijske strukture (živice, omejke, obvodno vegetacijo...), ki so bila nosilec krajinske slike dolinskega dna. Prav tako je bilo zavoljo prometne infrastrukture ponekod potrebno preusmeriti in regulirati vodotoke (pojav kanaliziranih vodotokov v zgornjem rečnem toku oz. zajezenih vodotokov).

Pri "izgradnji" smučišč, oziroma s tem povezanimi gradbenimi posegi, pogosto prihaja do povečane erozije. Posegi v talno in rastlinsko odejo zmanjšujejo mehansko stabilnost tal in s tem omogočajo povečano odnašanje. Do povečane erozije prihaja v veliki meri tudi zaradi zbitih tal. Zbitost tal zmanjša njihovo sposobnost zadrževanja vode, kar vpliva na povečan površinski odtok padavin in snežnice. Retenzijska kapaciteta strojno uravnanih tal je okrog 2 do 10- krat manjša, kot pri naravno poraščenih tleh. Ker tudi rastlinstvo vpliva na zadrževanje znatnih količin vode, vodi odstranitev rastlinstva k povečanemu odtoku.

Proti eroziji se je človek stoletja bojeval s preudarnimi in premišljenimi posegi v prostor, hkrati pa z močnim samoreguliranjem dejavnosti. Predvsem zimski turizem ne upošteva naravnega ravnovesja v alpskem svetu, ki je zelo nestabilno in je marsikje že prekoračil »dovoljeno« mejo, kar se odraža v količini erozije (opustošenih tal) in podivjanih hudournikih, v katerih strugo je človek posegel. Tip krajine, kot ga je oblikoval zimski turizem tako krši osnovno načelo življenja na tem območju- naravno ravnovesje. To je od človeka zahtevalo previdnost in skromnost- naravi ni smel vzeti preveč.

Ob povečani zavesti o pomembnosti ohranjanja okolja je v zadnjih letih prišlo do spoznanja, da gorskega sveta ni mogoče preprosto zgolj tehnično opremiti, ne da bi si hkrati prizadevali tudi za njegovo ekološko stabilnost. To je vplivalo na izvedbo številnih sanacijskih in negovalnih ukrepov, ponekod pa privedlo tudi do bolj ali manj uspešnih poskusov omejevanja nadaljnjega pretiranega turističnega razvoja. Tako so na primer

zmogljivosti smučišč povečevali znotraj obstoječih smučarskih območij, niso pa odpirali novih.

Med problematičnimi vplivi urejanja smučišč moramo omeniti predvsem: spreminjanje danih reliefnih razmer, odstranjevanje vegetacije v večjih višinah, krčenje gozda ob zgornji meji, spreminjanje vodnih razmer z erozijskimi pojavi, uničevanje redkih biotopov, zoženje življenjskega prostora divjadi itd. Vsi vplivi turizma vodijo v slabšanje krajinske slike, tako skozi tehničarstvo krajine, opuščanje kmetijskih površin in zapostavljanje kulturne dediščine.

V zadnjem času se posebej poudarja problem "prodiranja" obiskovalcev v sorazmerno naravne in posebej občutljive dele gorske narave, kot so stene, soteske in gorske reke in rečice, ki postajajo "zanimive" za nove oblike rekreacijskih dejavnosti, kot so rafting, kajakaštvo, soteskanje, športno plezanje. Zaradi tega so nekateri prepričani, da ni smiselno govoriti o "trdih" in "mehkih" rekreacijskih dejavnostih, saj lahko tudi t. i. mehke ogrožajo okolje.

Danes problem predstavljajo tako (pre)velike koncentracije turističnega obiska na določenih območjih in v določenih obdobjih, kot tudi njegova čedalje večja prostorska in časovna razpršenost. V časih začetka turizma je bil turizem skoncentriran le na poletni čas (t.i. Sommerfrische), tako da je območje preostali čas počivalo.

Pomembnejši vplivi turizma in rekreacije na posamezne sestavine okolja v alpskem svetu, z * označeni vplivi vplivajo neposredno na krajinsko sliko (Cigale, 2004):

Tla

- gradbena dela, povezana s turizmom *
- strojno izravnavanje smučarskih prog *
- izvajanje različnih rekreacijskih dejavnosti

Vodijo do sprememb fizikalnih lastnosti prsti

- strojna priprava smučarskih prog
- izravnavanje terena*
- izvajanje različnih rekreacijskih dejavnosti

Vodijo do zmanjšanja rodovitnosti.

- povečanje količine fekalij in odpadkov
- s turizmom povezan promet, motošport, vožnja z motornimi sanmi...*
- gradnja in vzdrževanje igrišč za golf*

Vodijo do onesnaževanja.

- gradnja objektov turistične infrastrukture*

Vodi do izgube površin zaradi pozidave.

Voda

- poraba vode v prenočitvenih in gostinskih objektih
- umetno zasneževanje*
- vzdrževanje rekreacijske infrastrukture

Vodijo do povečane porabe vode.

- povečane količine odpadnih voda zaradi prisotnosti turistov
- povečana nevarnost razlitja pogonskih goriv pri prometnih nesrečah
- priprava smučarskih prog s pomočjo kemikalij
- vzdrževanje rekreacijskih površin (npr. uporaba pesticidov ali herbicidov pri igriščih za golf)

Vodijo do onesnaževanja.

Zrak

- povečan promet zaradi turizma*
- izvajanje rekreacijskih dejavnosti, povezanih z uporabo motornih vozil
- obratovanje turistične infrastrukture*

Povečane emisije škodljivih snovi v zrak.

Zrak sicer ne vpliva na krajinsko sliko, maje pa temelje turizma (predvsem letnega) na tem območju, ki se je začelo s pojavom t.i. »Sommerfrische« in je slonelo na počivanju v mirnem in čistem okolju (Mlinar, 2009).

Rastlinstvo

- priprava smučarskih prog s pomočjo kemikalij
- povečanje količine odpadkov in fekalij
- hoja, vožnja zunaj poti
- gozdni požari zaradi nepazljivih turistov

Vodijo do spremembe v sestavi rastlinskih vrst.

- gradnja turizmu namenjenih objektov oz. infrastrukture*
- trganje, nabiranje rastlin

Vodita do uničenja rastlinstva in biotopov.

- izvajanje različnih rekreacijskih dejavnosti (npr. kolesarjenje in hoja zunaj poti, smučanje pri majhni debelini snežne odeje, ...)

Vodi do poškodb rastlinstva.

Živalstvo

- prisotnost turistov, izvajanje rekreacijskih dejavnosti

Vodi do motenja živali.

- gradnja v turizmu in rekreaciji namenjenih objektov in infrastrukture*

Vodi do razbitja in zoženja življenjskega prostora divjadi.

- s turizmom povezan promet
- motorizirane rekreacijske dejavnosti
- lov

Vodijo v neposredno povzročanje smrti živali.

4.4 RAZVOJ TURISTIČNIH DEJAVNOSTI V ALPSKEM PROSTORU

Za alpski prostor je bilo značilnih nekaj dejavnosti, katere je bilo tu, zaradi majhnih nosilnih sposobnosti, možno izvajati. Tako so se do 19. stoletja tu odvijale naslednje dejavnosti (Keršič- Svetel, 2003) :

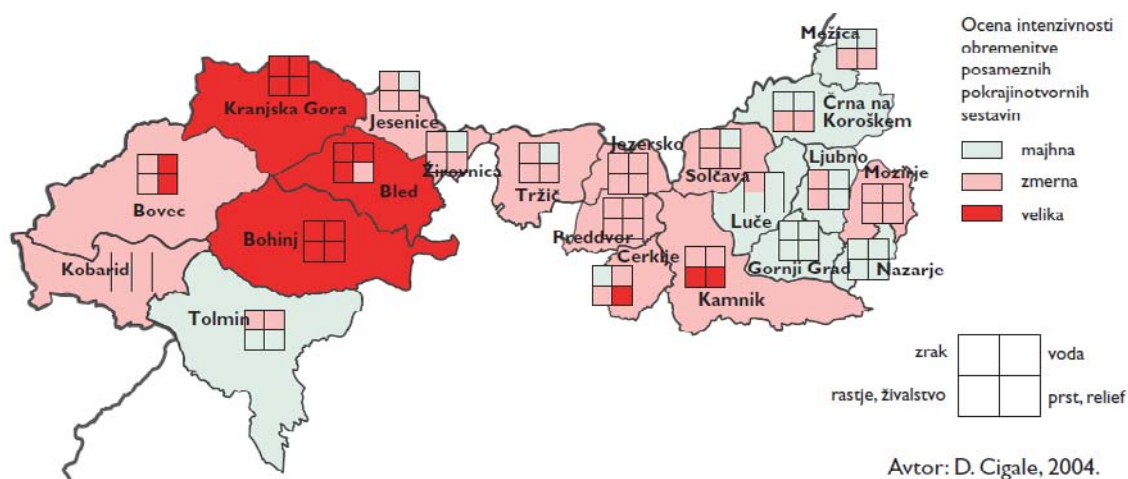
- gozdarstvo,	- lov,
- paša,	- gorski turizem- sprehajanje,
- nabiranje zelišč,	ogledovanje,
- iskanje rude in dragih kamnov,	- gornišvo- hoja in plezanje.
rudarstvo,	

Dejavnosti v Alpskem prostoru danes, t.i. »doživljajske in adrenalinske dejavnosti«:

- gorsko kolesarstvo,	- ribolov,
- kolesarjenje,	- plezanje po feratah,
- taborjenje,	- trekingi,
- vožnje s pasjimi vpregami,	- jamarstvo,
- zmajarstvo,	- orientacijski pohodi,
- lov,	
- potovanja z motornimi kolesi,	- spuščanje po vrveh,
- raftanje,	- jadranje,
- padalstvo,	- izleti s krpljami,
- smučanje na urejenih smučiščih,	- drsanje,
- smučanje s helikopterji,	- fotolov,
- bob,	- balonarstvo,
- krpljanje,	- skoki z elastiko,
- kajakaštvo,	- potapljanje,
- kanuizem,	- off road vožnje z motornimi
- soteskanje,	vozili,

- ježa,
- jadrarno padalstvo,
- plavanje po brzicah,
- vožnja z motornimi sanmi,
- treningi preživetja v naravi,
- deskanje z jadri,
- basejumping,
- tek na smučeh,
- gorništvo,
- ...

Opisani razvoj je poleg pozitivnih učinkov povzročil tudi številne problematične. Med pozitivnimi je nedvomno na prvem mestu dejstvo, da je v številnih alpskih regijah turizem edina ali glavna eksistenčna dejavnost. Brez turizma bi bila številna območja Alp danes že razseljena. Problematični učinki so, da se te dejavnosti odvijajo v doslej nedotaknjenih (s strani turizma) območjih, kjer gre velikokrat za najobčutljivejše sestavine naravnega okolja: brzice, slapove, skalnata pobočja...

Slika 19: Ocena obremenitev zaradi turizma in rekreacije po občinah v slovenskem alpskem svetu (Cigale, 2004)

4.5 ZARAŠČANJE IN ZMANJŠEVANJE TURISTIČNE VREDNOSTI KRAJINE

Kulturna krajina se uporablja tudi kot rekreacijski prostor za sprehode, izlete, hojo in tek na smučeh ter druge dejavnosti na prostem. Negovanost, kultiviranost alpske divjine, neprijaznih dolin in planin je omogočila razvoj turizma in vseh dejavnosti, tako da bi bilo v tem kontekstu potrebno spoštovati kmetijstvo kot primarno rabo okolja, saj je le-to omogočilo razvoj do te mere (čeprav je ta razvoj potekal počasi in več stoletij).

Kulturna (agrarna) krajina, je s svojim prepletom kmetijskih, gozdnih in ostalih (skale, vode) zemljiških kategorij turistično bolj privlačna od povsem gozdnate krajine (Jeršič, 1998). To mnenje lahko podpira ugotovitev, da je omrežje zaznamovanih planinskih poti v Sloveniji redkejše v krajinskih območjih s prevlado gozda in gostejše tam, kjer se gozd prepleta z negozdnimi površinami in je možna večja razglednost, na primer na robovih izkrčenih planot, grebenih in vrhovih. Prav tako je možno ugotoviti, da so gorske doline,

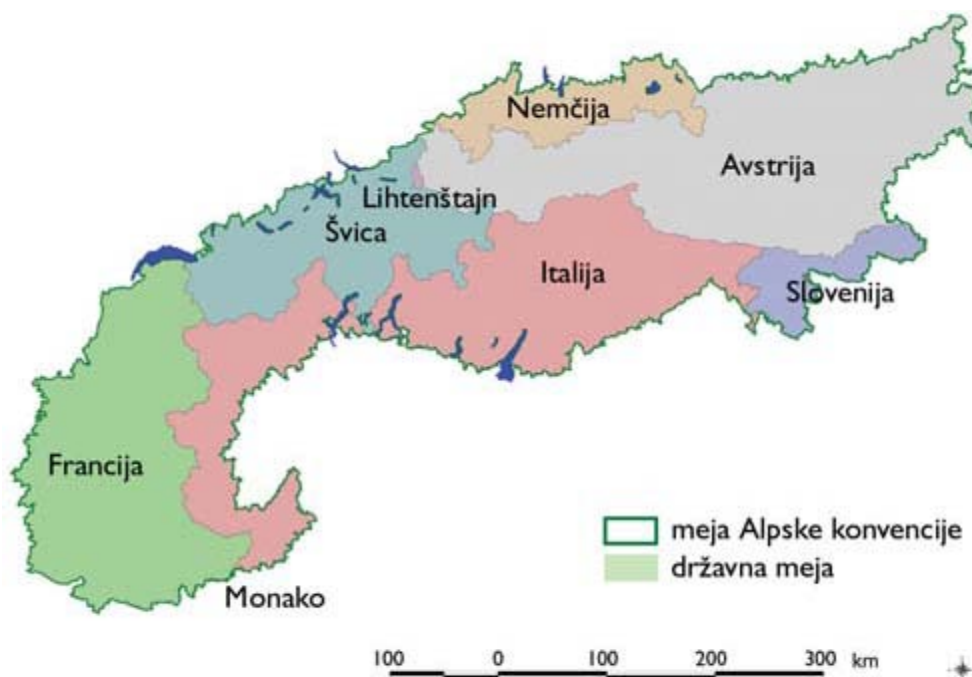
deli planot in krnice, kjer so zaradi agrarne rabe deloma izkrčili gozd, posebej privlačne rekreacijske površine (Jeršič, 1998).

Večji obseg zaraščanja tako zmanjšuje kakovost doživljanja krajine, saj zmanjšuje obseg posebej privlačnih krajinskih delov. Z zaraščanjem površin se tudi izgublja bistvo alpske krajine, to je ravnovesje naravnih in kultiviranih površin, katere je človek tekom stoletij iztrgal naravi. Poleg zaraščanja je pomemben problem (pretirana) urbanizacija alpskih dolin. Izginja namreč meja med alpskim podeželjem in mesti. Alpski prostor je prvinsko naraven in podeželski, prebivalstvo in gospodarstvo v njem pa vse bolj sprejemata in kažeta mestni značaj.

4.6 ALPSKA KONVENCIJA

Turizmu, kot enemu izmed glavnih akterjev poseganja v alpski prostor, so veliko pozornosti namenili tudi pri snovanju Alpske konvencije. Konvencija o varstvu Alp, kot se tudi imenuje, je mednarodna pogodba med Avstrijo, Francijo, Italijo, Monakom, Nemčijo, Liechtensteinom, Slovenijo, Švico in Evropsko zvezo. Njen glavni namen je zagotoviti varstvo in trajnostno-sonaravni razvoj alpskega prostora, obenem pa zaščititi gospodarske in kulturne interese prebivalcev, ki živijo na tem območju. Slovenija jo je podpisala leta 1993, ratificirala pa leta 1995, ko je tudi stopila v veljavo (Ferreira, 2004).

Tako kot sosednja alpska območja se tudi slovenski alpski sooča z odseljevanjem prebivalstva, opuščanjem kmetijstva, intenzivnim zaraščanjem, izgubo avtohtone podobe naselij, torej s spreminjanjem kulturne krajine. Alpski prostor je izpostavljen tudi vedno množičnejšemu turizmu ter prometnim tokovom, ki marsikje že ogrožajo občutljive gorske ekosisteme (Ferreira, 2004). Ohranjanje poselitve in kulturne pokrajine (ob sočasnem upoštevanju ekoloških razmer) je v takšnih razmerah precejšen izziv.

Slika 20: Območje alpske konvencije (Ferreira, 2004)

4.6.1 Protokol turizem

Cilj protokola Turizem je "v okviru veljavne ureditve prispevati k trajnostnemu razvoju alpskega prostora s turizmom, ki je sprejemljiv za okolje, in s posebnimi ukrepi in priporočili, ki upoštevajo interese tamkajšnjega prebivalstva in turistov" (Alpska konvencija, 2003, cit. po Cigale, 2004). Pogodbenice so se zavezale, da bodo pri razvoju turizma upoštevale načela varstva narave in ohranjanja krajine in da bodo kolikor je mogoče, spodbujale projekte, ki varujejo krajino in so sprejemljivi za okolje. Poleg tega naj bi skrbele za to, da bo razvoj turizma prilagojen posebnostim okolja in razpoložljivim virom kraja ali regije. Protokol med drugim namenja posebno pozornost področju prometa, smučarskemu turizmu in športnim dejavnostim na prostem (Cigale, 2004).

Vizija prihodnosti razvoja alpskega sveta je lahko le v sožitju med bolj in manj urbanizirano kulturno krajino. To temelji na naslednjih načelih (Gosar, 1998):

- utrjevanje alpske identitete (skrb za krajino),
- videnje Alp kot skupno dediščino mestnega in predmestnega (včasih podeželskega) prebivalstva,
- nadregijsko, funkcionalno pogojeno povezovanje,
- sonaravna uporaba naravnih in humanih virov,
- načrtovanje in oblikovanje celovite razvojne vizije in strategije, ki bi vključevala vsa, tudi najbolj odročna, periferna območja.

4.7 ALTERNATIVNE OBLIKE RAZVOJA TURIZMA

Po Jeršiču (1998) so alternativne oblike razvoja turizma naslednje:

Blagi ali mehki turizem

Osrednji elementi te zamisli so: sorazmerno naravna, netehnizirana turistična ponudba, npr. brez žičnic, primer smučišča Dobrač na avstrijskem Koroškem, kjer so opustili dokaj priljubljeno smučišče in ga zavarovali, od takrat beležijo porast obiskovalcev (Naturpark Dobratsch, 2010), rekreacijske dejavnosti, ki temeljijo na uporabi lastne človekove energije (npr. hoja, kolesarjenje, veslanje) in na regionalnem krajinskem potencialu ter turistične nastanitvene zmogljivosti, ki so energetske skromne (v primerjavi s sedanjimi potratnimi objekti).

Blagi turizem v širšem pomenu

Po tem konceptu naj se z restriktivnimi ukrepi prostorske in regionalne politike učinkoviteje uskladijo koristi gospodarstva, varstva narave in tudi domačega prebivalstva. Smotri tega koncepta so se do sedaj uveljavili predvsem z ustanavljanjem naravovarstvenih območij, s katerimi varujejo posamezna alpska območja pred vdorom tehniziranega turizma. Podoben ukrep prostorskega načrtovanja je coniranje pokrajine na območja oziroma cone z različno rabo. To pomeni, da se pokrajino razčleni na tako imenovana "tabu območja", ki so brez vsake turistične rabe, v cone, namenjene ekstenzivnim in netehniziranim rekreacijskim dejavnostim ter v območja, kjer naj se osredotoča tudi tehnično intenziven turistični razvoj. Tak koncept uveljavljajo v celotnem pasu Bavarskih Alp. Tako funkcijo pa ima tudi območje našega Triglavskega parka, ki je Julijske Alpe v osrednjem delu zavaroval pred "trdimi" oblikami rekreacije (Jeršič, 1998).

Skrb za krajino kot nosilko alpske identitete, poleg bolj premišljenem poseganju v prostor sloni na kmetijstvu. Sila, ki je stoletja oblikovala prostor, je verjetno edina primerna za njegovo nadaljnje vzdrževanje. Združevanje ideje turizma in kmetijskih dejavnosti se odraža v (največkrat) dopolnilni dejavnosti kmečkem turizmu. Po Krišlju (1981) so izhodišča kmečkega turizma naslednja:

Širše družbeno izhodišče:

- ohranjanje kulturne krajine,
- preprečevanje opuščanja obdelovalnih površin,
- ohranjanje ljudske arhitekture in drugih kulturnih spomenikov,
- ustvarjanje pogojev, da se izkoriščajo marginalna obdelovalna zemljišča,
- ustvarjanje pogojev za zadovoljevanje potreb prebivalstva (rekreacija),
- pomen za Slovenijo.

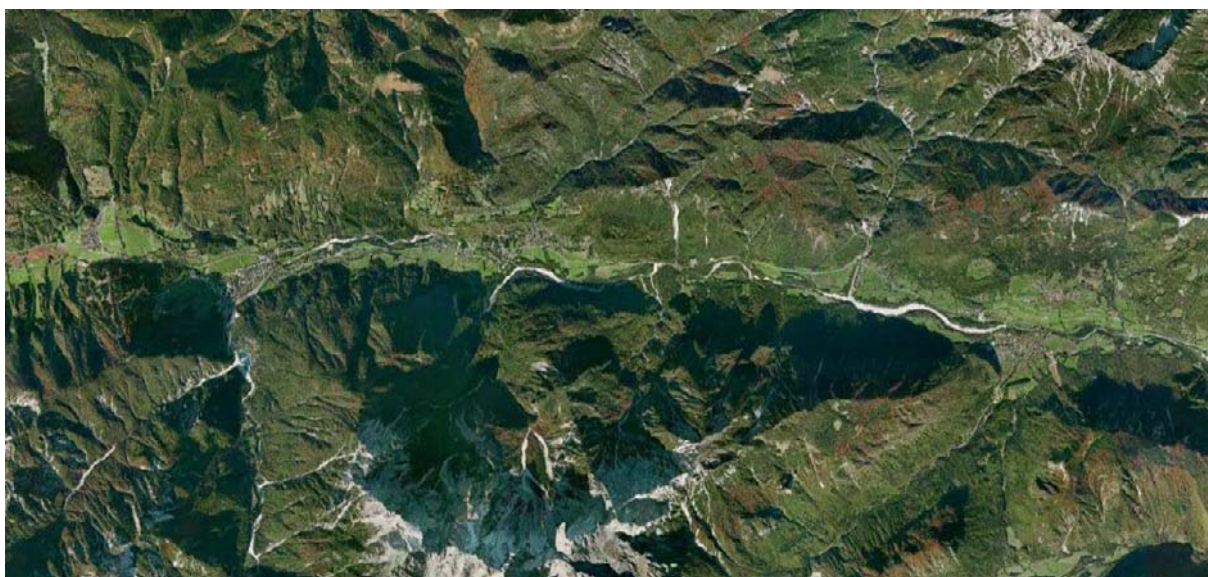
5 OBRAVNAVANO OBMOČJE ZGORNJESAVSKE DOLINE

5.1 KRAJINA NA OBMOČJU ZGORNJESAVSKE DOLINE

Območje občine Kranjska Gora zavzema zgornji del Zgornjesavske doline. Ilešič (1981) deli Zgornjesavsko dolino na dva dela: na Spodnjo Dolino (od Hrušice do Blejske Dobrave oz. Most) in na Zgornjo Dolino (od Rateč do Hrušice). Danes se izraz Zgornjesavska dolina uporablja za celotno dolino, od Rateč do Most, sam pa sem se zaradi različnih značilnosti in drugačnih družbenih dejavnikov osredotočil le na razvoj t.i. Zgornje Doline na območju občine Kranjska Gora.

Občina Kranjska Gora zavzema 256 km² in jo lahko razdelimo na tri dele. Prvi del tvori ledeniška dolina reke Save Dolinke, kjer najdemo večino naselij. Vanjo se iz Julijskih Alp spuščajo stranske, prav tako po ledenikih in vodotokih preoblikovane doline. Od zahoda proti vzhodu si sledijo Planica, dolina reke Pišnice, krnica nad Martuljkom, Vrata, Kot, Krma in dolina Radovne. Tretji del predstavlja visokogorski svet Karavank na severni in Julijskih Alp na južni strani.

Razdelitev krajinske enote na podenoti z opisom posameznih krajinskih sestavin in krajinskih vzorcev ter upoštevanje smernic v prihodnjih poglavjih temelji na Marušičevi klasifikaciji in opisu krajinskega tipa Alpske krajine (1998).

Slika 21: Zgornjesavska dolina od Rateč na zahodu do Mojstrane na vzhodu (Google Earth, 2010)

Glavne prometne osi

Glavna prometnica poteka v smeri severozahod jugovzhod po dnu glavne doline in povezuje vse kraje v dolini z Italijo na zahodu in Jesenicami na vzhodu. V Podkorenu se dolina preko Korenskega sedla (1073 m) poveže z Ziljsko dolino. V Kranjski Gori se od glavne osi loči krak, ki preko prelaza Vršič (1611 m) povezuje Zgornjesavsko dolino s

Soško dolino. V Mojstrani se od glavne osi razcepi krak, ki povezuje Mojstrano z naseljem Zgornja Radovna in se nadaljuje proti Bledu.

Naselja

V občini Kranjska Gora je deset naselij. Na dnu doline, večinoma na vršajih Karavanških potokov so nastali Rateče, Podkoren, Belca in Dovje, ob sotočju Save Dolinke z njenimi julijskimi pritoki pa Kranjska Gora, Log, Gozd Martuljek in Mojstrana. Na Karavanškem pobočju doline leži Srednji Vrh, edino naselje nastalo zunaj Zgornjesavske doline, pa je Zgornja Radovna.

5.2 RAZDELITEV KRAJINSKE ENOTE NA PODENOTI

5.2.1 Karavanke

So razmeroma ozek gorski hrbet na SZ Slovenije.

Ključne značilnosti so:

- gorski hrbet, zarezane ozke doline, vodnatost, geološke formacije,
- ekstenzivna kmetijska krajina (prisojna pobočja),
- dominantna gorska poteza, razglednost,
- prvobitnost,
- greben z izstopajočimi gorskimi skupinami in vrhovi.

Karavanke delujejo masivno z znatno nadmorsko višino. Imajo izrazito linearen potek SZ-JV. Zaradi pestre matične podlage jo označuje reliefna razgibanost. S svojo sklenjenostjo ustvarjajo mogočno kuliso ravninskemu svetu naselij, nanizanimi ob vznožju južnih pobočij. Od Tromeje na skrajnem SZ so oblikovane kot nizko gozdnato sleme in se šele s Kepo (2143 m) dvignejo v visokogorje. Nato se kot enoten greben, brez pravega predgorja nad Zgornjesavsko dolino, vlečejo do Stola. Zaradi višinske razlike imajo videz visokogorja, čeprav so po višini precej nižje in le malo vrhov sega nad 2000 m. Površinski vodni tokovi so zaradi vložkov neprepustnih kamnin in velike količine padavin številni, vendar krajši. Po kratkem prečnem toku se izlijejo v Savo Dolinko.

Izpostavljeni vršni deli Karavank omogočajo izredne panoramske poglede na dolino in Julijske Alpe. Vode tu večinoma tečejo po površju. Površinski pokrov oblikujejo prostrani gozdovi, nad gozdno mejo so travnata pobočja in hrbti ali skalnati vršni deli gora. Ob gozdni meji so bile urejene planine na prisojnih, položnejših in zavetrnih legah. Sam greben Karavank je neposeljen. Srednji Vrh nad Martuljkom je edini poseljeni del Karavank nad Zgornjesavsko dolino. Nastal je na zložnejši polici ob zaplatah neprepustnega sveta in je redko razloženo naselje.

5.2.2 Julijske Alpe z Dolino gornje Save Dolinke (Zgornjesavska dolina)

Julijske Alpe zavzemajo najvišji in najobsežnejši gorski svet v Sloveniji, obsegajo ves njen SZ del razen Karavank. Zavzemajo območje med dolino Soče na jugozahodu, Zgornjesavsko dolino na severovzhodu, državno mejo z Italijo na zahodu in robom Ljubljanske kotline na vzhodu.

Prepoznavne so predvsem po izredni reliefni razčlenjenosti, velikih višinskih razlikah na kratke razdalje, vertikalni slojevitosti, ki je posledica poznega nastanka (delovanje pleistocenskih ledenikov, fluvioglacialno delovanje), tektonskih prelomov in narivanja.

Zgornjesavska dolina obsega alpske doline: dolino Save Dolinke, dolino Planice s Tamarjem, dolino Pišnice z Martuljkom in triglavske doline Vrata, Kot, Krma. Zavzema relativno uravnan svet z nizkim dnom med grebenom Karavank na severu in osrednjimi Julijci na jugozahodu ter sredogorsko planoto Mežaklo na jugovzhodu.

Ključne značilnosti:

- alpsko dolinast relief, členjenost prostora, vodnatost,
- ekstenzivna (tradicionalna) kmetijska krajina z arhitekturnimi členi,
- vedute, panoramski pogledi (razglednost),
- prvobitnost, simbolni pomen prostora,
- visokogorske skupine, alpske doline.

Sama dolina ima izrazito longitudinalen značaj v smeri SZ- JV in ločuje Julijce od Karavank. Za dolino je značilna izrazita premočrtnost, kar ima osnovo tudi v t.i. Savskem prelomu, po katerem teče Sava Dolinka, sledi pa ji tudi glavna prometna os. Iz južne strani se vanjo stekajo alpske doline, ki se globoko zajedajo v Julijske Alpe. Dolinsko dno je razmeroma nizko, njihov zgornji del pa se zaključuje s strmo vzpenjajočimi pobočji, ki imajo značaj praga (Triglav, Jalovčeva, Razorjeva in Martuljkova skupina). Danes je dolina dobro prometno dostopna in prehodna.

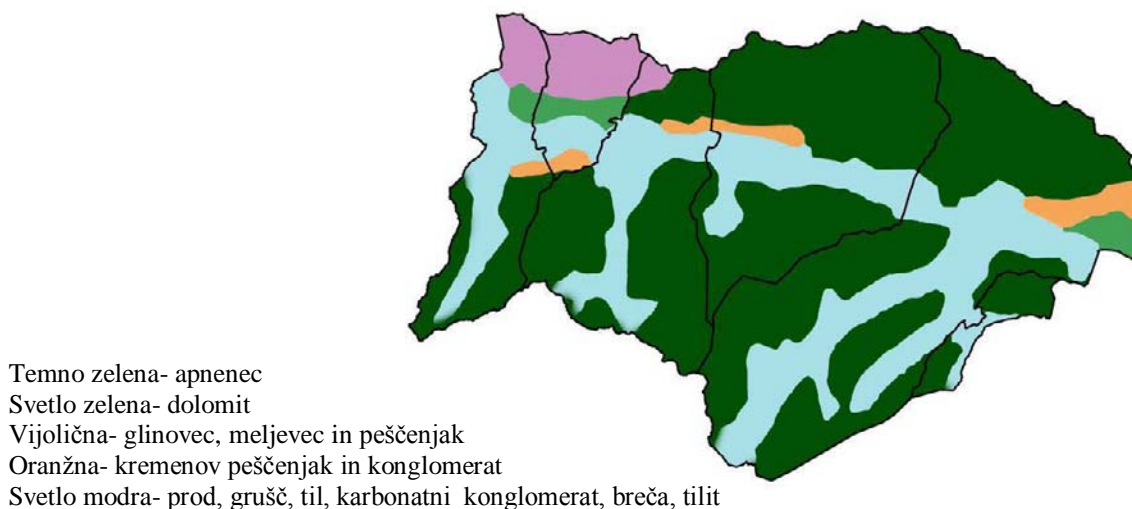
Sranske doline izkazujejo značilnosti alpskih dolin- ozke (z nekaterimi razširitvami) koritne doline s ploskim dnom. Pokrite so s kvartarnim drobirjem (prod, kamenje, grušč), ki so ga nanesele vode po poledenitvi izpod melišč. Voda v njih teče delno pod površjem v prodnih nasipinah (Tamar, dolina Velike in Male Pišnice, Vrata). V vidni zaznavi močno izstopajo visokogorske skupine v izteku vseh glavnih alpskih dolin, v kateri prevladujejo tudi za osrednje Julijce visoki vrhovi Razorjeve in Martuljkove skupine ter prometno prehodni prevali Vršič. Velik pomen ima tudi izjemen sekundarni izvir Save Dolinke Zelenci, ki se nadaljuje z, za začetne stadije alpskih rek nenavadnim, meandrirajočim tokom.

5.3 RAZVOJ IN OPIS POSAMEZNIH KRAJINSKIH PRVIN

5.3.1 Relief

Današnji relief je posledica medsebojnega vplivanja kamninske in tektonske zgradbe ter zunanjih preoblikovalnih sil in procesov. Glavni oblikovalci gora in dolin so bili voda z erozijo in kemični raztapljanjem, led z mehničnim in transportnim delovanjem ter mehanično preperevanje.

V spodnjem in srednjem pliocenu je na tem območju prevladoval nizek, od rečnih tokov uravnan svet. Konec pliocena so se začele Julijske Alpe hitro dvigati in nastale so ugodne možnosti za globinsko erozijo. Domnevno se dvigajo še danes, od 4 do 9 mm letno. Zaradi zadenjske erozije in številnih pretočitev je razpadlo prvotno enostavno rečno omrežje, ki so ga sestavljali vzporedni tokovi zgornjegliocenskih rek. Izpod flišnega pokrova se je vedno bolj začel kazati odpornejši apnenec. Pri postopnem poglobljanju so nastale številne živoskalne terase in police, ki so danes med 300 do 600 metrov nad dolinskim dnom.

Slika 22: Kamnine na obravnavanem območju (Petek, 2005)

Območje kaže močno ledeniško preoblikovanost površja. V pleistocenu so bile najmočnejše preoblikovane rečne doline. Pobočja ledeniških dolin so manj razčlenjena in bolj strma, ter v večjem delu brez erozijskih teras. Najpomembnejša krajinska prvina so ledeniški ostanki iz zadnje ledene dobe. Na krajih, kjer je bilo na različnih stopnjah razvoja ledenika čelo takratnih ledenikov, so bili odloženi čelni morenski nasipi, posuti z velikimi balvani. Izpod ledenikov so tekle ledeniške vode, ki so nižje v dolini odlagale prod in vanj vrezale prodne terase- fluvioglacialne terase (pri kraju Dovje). Nastale so, ko so se v ledenih in medledenih dobah izmenjevala obdobja erozije in odlaganja proda in peska.

Glavna dolina Save Dolinke je tektonsko zasnovana s številnimi zožitvami in širitvami. Triglavske doline so široke koritaste doline z nizkim dnom, v povodju Pišnice pa so doline krajše in ožje. Planica se začne s širokim vstopom in konča z ledeniško krnico Tamarjem, ki se slikovito konča z amfiteatom, katerega sestavljajo melišča in fluvio-glacialno gradivo. Krnice, nastale na območjih začetka ledenikov, danes zasipava grušč, ki se kopiči v meliščih. Hudourniške vode to gradivo prenašajo navzdol in ga na vznožjih odlagajo v obliki vršajev. Marsikateri stari vršaji so že zaraščeni, najstarejši pa so človeku ponudili možnost za obdelovanje in poselitev nad mokrotnim dnom doline. Poleg strmih skalnih pobočij, vršajev in melišč so značilne reliefne oblike še široke plitve kotanje na njihovem stiku, prodnate struge, prodišča, morene in nasutja v dolini (Lovrenčak, 2002). V visokogorju prevladujejo ostri grebeni, vrhovi in mogočne prepadne stene s prisotnimi geomorfološkimi oblikami, ki so posledica preperevanja skladovitih apnencev.

Posledica stranskih ledenikov oz. ledenikov iz drugih dolin (Ziljske doline in soške strani) so različni prevali in prelazi nad Zgornjesavsko dolino (Vršič, Luknja, Korensko sedlo). Le- ti so v bistvu vsi obviseli ledeniško oblikovane doline, ki so nastale na višku poledenitev, ko je bila ledena odeja najdebelejša in je povezovala več, danes geografsko ločenih, dolin hkrati. V celotni Zgornjesavski dolini je še danes prisotna precejšnja količina poznoglacijalnega morenskega gradiva, kar je dokaz, da je bila poledenitev v vsaki pleistocenski ohladitvi precej izdatna. Na to kaže med drugim tudi videz same doline. Omeniti je treba, da je bilo na višku poledenitve v stranskih dolinah velik dotok ledu in pa večji višinski gradient kot pa dolinski ledenik. V poznoglacijalnem oz. postwürmskem obdobju zgornjesavskega dolinskega ledenika najverjetneje ni bilo več (Kunaver, 1998). Poznoglacijalne morene na stiku med stranskimi dolinami in glavno dolino so tako odlagali ledeniki stranskih dolin, ki pa so se postopno zmanjševali in so tako odlagali material ob začetku dolin, v bližini njihovih krnic, npr. v dolini Velike Pišnice pri Malem Tamarju.

Slika 23: Krnica, v ozadju Škrlatica, 2740 m (Wikipedia, 2010)

Med Karavankami in dolino se pojavlja več čelnih in bočnih moren, ki se pojavljajo kot manjše vzpetine. Ena izmed večjih so Brda oz. Peči, ki je posledica Ziljskega ledenika, ki je iz Ziljske doline v Zgornjesavsko potekal preko Korenskega sedla. Gre za 1,8 km dolgo vzpetino v smeri SZ-JV višine 30 m. Sava je to moreno, ki je segala v loku vse do Vitranca erodirala in jo prekinila. Torej je reka sama kasneje spremenila dolino v prehodno, erodirala je čelne in bočne morene.

Zgornjesavski dolinski ledenik, ki je oblikoval to dolino, je bil na višku poledenitve dolg 46,3 km in je potekal od Višarij pa vse do Žirovnice, strmec pa je bil 26,5 m/km. Čelna morena ledenika je bila pri Blejski Dobravi. Ledenik je segal je v začetno dolino Vrat in tu zaježil Bistrico, ki je v jezeru odlagala kredo (Gams, 1992).

Relief v dolini dojemamo na več načinov. Ob vstopu v dolino nas od vseh dražljajev, ki tu prežijo na nas, najprej dosežejo izrazite vertikale gorskih vrhov. Zatem doživimo glavno os doline s stranskimi dolinami, zatem pa še številne ostale volumne, ki so v dolini. Kot primer naj navedem Vitranc (1638 m), ki ima v Kranjski Gori zelo pomembno vlogo, čeprav ni niti najvišji, niti najlepši vrh, vendar s svojo enovito maso priklene naselje nase in mu daje identiteto. Za Kranjsko Goro se tako vedno pravi da je vas pod Vitrancem in ne pod Razorjem, Prisankom ali kakim drugim Julijcem.

Na območju Dovja in Mojstrane tipično obliko doline zamenjajo fluvio-glacialne terase, ki se spuščajo od Karavank proti Savi. Teraso so že od nekdaj služile za pašo in seno, danes pa jih žal cesta razdeli na pol, hkrati pa čez njih poteka daljnovod. V Mojstrani pa nas poleg Triglavske skupine v ozadju preseneti strm zaključek Julijskih Alp, ki se s povsem navpično steno spusti do dna doline.

5.3.2 Vode in obvodni prostor

Voda, ki izginja v apnenčevo votlo notranjost, prihaja na dan v močnih kraških izviroh kot v primeru Nadiže v Tamarju. Kasneje se izgubi v prodnih tleh in se ponovno pojavi kot Sava v dolinskem izviru Zelenci. Sava Dolinka odvodnjava močno vodnato območje. Po izviru v Zelencih ima meandrirajoč tok v zgornjem delu, kar je posebnost za alpske reke v zgornjem toku; strugo Save spremljajo izraziti vršaji, prodišča in spremljajoča obrežna vegetacija. Sava s svojimi pritoki ne poskrbi le za zanimive vodne vzorce v krajini Gornjesavske doline, ampak vnese v dolino dodatne barve. Temnozelenim pobočjem, sivim vrhovom in svetlozelenim travnatim ploskvam se tako pridružijo še snežno bela prodišča ter svetlo modra reka, kateri se je barva vrnila pred kratkim, ko so v dolini zgradili čistilno napravo. Reka ves čas ko teče po dolini deluje krotko in mirno. Preden so regulirali strugo reke, je bila le-ta polna rib, o čemer je pisal že Valvasor, še kakšnih 30 let nazaj pa so ribe v Savi lovili z mrežami (Černe, 1992).

Vanjo se iztekajo številni pritoki hudourniškega značaja, pri čemer jih je večina na levi strani s Karavank (kar 16), kjer je večina vodotokov površinskih, manj pa iz strani Julijskih Alp (6), največja sta Pišnica izpod Vršiča in Bistrica iz Vrat. Med karavanškimi pritoki izstopa Belca, ki je z globinsko erozijo v holocenu izdolbla slikovito sotesko. Hudourniki so v Zgornjesavski dolini značilna krajinska sestavina, Karavanke pa naše najbolj

hudourniško območje, hkrati pa tudi območje z najštevilnejšimi hudourniškiimi regulacijami (Rainer 1952, cit. po Radinja, 1998).

Režim reke Save s pritoki v zgornjem delu toka, je snežno- dežni. Sava in pritoki imajo tako primarni višek zgodaj poleti, zaradi topljenja snega in sekundarni višek jeseni, zaradi obilnih padavin. Primarni minimum nastopi pozimi, zaradi snežnega zadržka in sekundarni minimum poleti, zaradi manjše količine padavin in večje evapotranspiracije. Zaradi velikih naklonov in velikih količin padavin, pa tudi zaradi obsežnih neporaščenih območjih v visokogorju ima Sava 67% visok odtočni količnik (Nosan, 2001).

Posledice ledeniškega delovanja so še danes vidna jezera v dolini oz. njihovi zamočvirjeni ostanki. Najbolj znani Zelenci so ostanek postglacialnega zajezitvenega jezera, nastalega kot posledica zajezitve vodnega toka s strani stranskega (Planiškega) ledenika. Južno od Rateč je manjše presihajoče jezero Ledine, ki je nastalo na stiku rateškega in planiškega vršaja. Ob večjem deževju se oblikuje jezero, ki se obdrži tudi več tednov. Manjša jezera so tudi ob izteku doline Vrata in v Radovni, ki so prav tako posledica ledeniške zajezitve in so polna apnenca, od tega tudi njihovo ime Kreda.

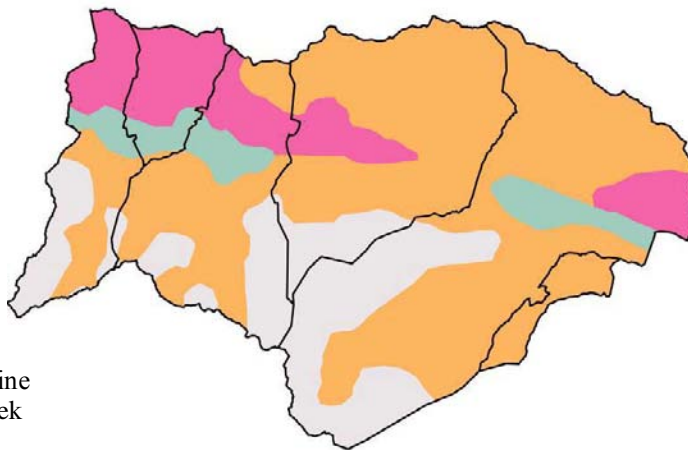
Reka Pišnica, ki je eden večjih hudournikov v dolini, nosi s seboj še več materiala kot Sava in je v pomladnem in jesenskem času tudi širša in bolj vodnata od Save. Kot Velika Pišnica izvira v dolini Krnice pod Razorjem, kot Mala Pišnica pa v slikoviti Dolini Male Pišnice. Le- ta loči Vitranc od preostalih Julijskih Alp in ima tipično V- obliko. Dolina je polna melišč, reka pa ustvarja številne tolmine in slapove, ter se po raznolikosti, lepoti in barvi lahko celo kosa s Sočo. V tej dolini je tudi več kot tisoč let star macesen, ki spada med skrite posebnosti Gornjesavske doline. Na območju Jasne, kjer je sotočje obeh Pišnic, so Kranjskogorci v začetku 20. stoletja za privabljanje turistov zgradili jezero. Kasneje sta iz enega jezera nastali dve manjši jezera, v katerih se zrcalijo podobe bližnjega Razorja in Prisanka. Pišnica se steče v Savo severno od Loga na vzhodu Kranjske Gore.

Triglavska Bistrica izvira v Vratih pod Triglavom, kjer hitro teče po belih prodiščih vse do Mojstrane, kjer se izlije v Savo. To sotočje spremeni značaj Save, ki od Mojstrane naprej teče v širši strugi in se počasi umirja, vendar pa ustvarja več tolikšnih prodišč kot v zgornjem toku. Tako Pišnico kakor tudi Bistrico se izkorišča v energetske namere, na obeh hudournikih sta postavljeni manjši hidroelektrarni, kakršnih je sicer v dolini kar nekaj, predvsem na potokih iz Karavank. Dolina Vrat poleg hudourniške Bistrice skriva še več vodnih zakladov. Med njimi je slap Peričnik, ki je poleg tega, da ima izredno estetsko vrednost tudi eksistencialnega pomena, saj napaja jeseniški vodovod.

5.3.3 Rastje

Na dolinskem dnu se izmenjujejo travniške površine z linearnimi potezami obvodnih logov in vrbovja. Ob prodnih nanosih reke Save in ostalih hudournikih rasejo številne pionirske rastline, ki poraščajo tudi območja melišč (bori, breze, macesni). Na globljih tleh prevladuje nižinski gozd gradna in belega gabra ter travniki in izjemoma njive, ki so predvsem na prisojnih pobočjih zunaj poplavnih območij. Vsa pobočja so do gozdne meje, katero je umetno znižal človek zaradi pašništva, porasla z gozdom, preraščajo jih sklenjeni

bukovi in smrekovi gozdovi, na strmejši, labilnejših tleh pa melišča delno pokriva rušje. Na posameznih planinah in uravnavaah tako v Karavankah in Julijskih Alpah se pojavijo gorski pašniki, nad gozdno mejo v Julijskih Alpah pa so planinski travniki naravni. Zaradi različnih prsti, nastalih na različno starih in zgrajenih matičnih podlagah, so nastale različne prsti. Vse to je vplivalo na razlike v vegetaciji, ki je še posebej zanimiva na meliščih in vršajih (Lovrenčak, 2002).

Rožnata- distrična rjava tla, nekarbonatne kamnine
Svetlo modra- rendzine, ledenodobne nasutine rek
Oranžna- rendzine apnenec, dolomit
Siva- kamenišča in rendzine; apnenec, dolomit

Slika 24: Tla na obravnavanem območju (Petek, 2005)

Pobočja Julijcev in Karavank porašča alpski gozd, pretežno gre tu za alpsko bukovje s smreko. Na pobočjih Karavank se na manjših strminah pojavi tudi kakšna termofilna vrsta, drugače pa celoten videz doline določa gozd z večinskim deležem smreke, kateri sledi bukev. Smreka prevladuje predvsem na hladnejših legah, ter na območjih zaraščanja pašnikov. Velikokrat se tudi pojavljajo ogromne zaplate macesna. V srednjem delu doline v Tabrah pa je celotno pobočje Karavank poraščeno z rdečim borom (*Pinus sylvestris*), ki se je tu verjetno razrasel zaradi izjemno vetrovnega in plazovitega pobočja. Bor porašča tudi površine rečne ravnice vse od Taber pa do Belce. Večina gozda v dolini sestoji iz visokih in ravnih dreves, ki so zelo primerne za uporabo v lesni industriji, vendar je večji del gozdov v dolini varovalnega značaja zaradi velikih strmin in neugodnih naravnih razmer (vetrolom, plazovi...). V gozdovih je veliko gozdnih poti in vlečnih poti (t.i. vlake), ki kažejo, da je bilo človeško življenje v dolini precej odvisno od gozdov. Zanimivi so jarki, po katerih so včasih spuščali hlode v dolino in se vlečejo po celem pobočju navzdol.

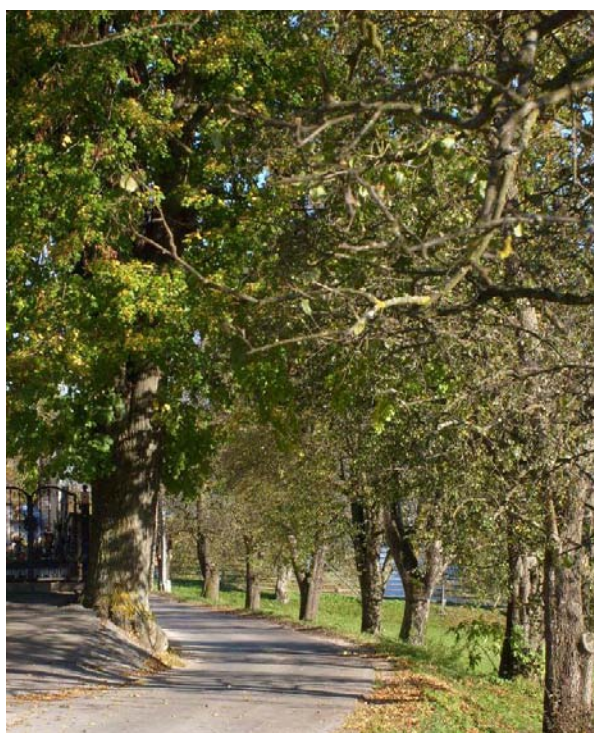
Razmere za rast so v dolini na nekaterih predelih ekstremne. Rastline morajo biti prilagojene na nižje temperature, krajšo vegetacijsko dobo, večjo količino padavin, debelejšo snežno odejo in njeno daljše trajanje, skalovita, plitva in nestabilna tla, večje strmine, močno intenziteto sončnih žarkov, večje temperaturne razlike in zmrzali. Ostri grebeni, melišča, vrhovi in mogočne prepadne stene nad gozdno mejo, ustvarjajo kontrast zelenih pobočij in dolin.

Rastlinstvo daje Gornjesavski dolini poleg zelene barve tudi kontrast med svetlimi vršaci in nebom ter temnim gozdom. Iglast gozd daje zanimivo teksturo, značilno za vsa alpska območja, listnati del skupaj z macesni pa spomladi osveži s svetlozeleno barvo in jeseni

preseneti z zlatorjavo barvo bukev in zlato barvo macesnov. V gozdu, gozdnem robu in na pašnikih se spomladi opazijo češnje, jablane in hruške, ki s svojim cvetjem oživijo od zime utrujeno krajino. Ravnice in polja v dolini preraščajo travniki, tisti ki so v zaraščanju, ali pa se na njih še pase živina, pa so od pomladi do jeseni polni drobnih cvetov in različnih trav, s tem se v dolini na večjem merilu pojavijo barve, ki jih je v alpskem svetu sicer malo.

Tudi v naseljih se pogosto pojavljajo zanimive rastline. V Ratečah, Podkorenu in Martuljku pride gozd vse do naselij in skoraj poseže vanj, drugače pa so v naseljih dobro opazna posamezna drevesa, ki so postavljena na trgih, stičiščih poti ali pomembnih točkah. Kot primer naj navedem lipe; v Ratečah nas lipa pozdravi ob vstopu v naselje, v Podkorenu je na glavnem vaškem trgu, v Kranjski Gori pa je oz. je bila pred vsako pomembno stavbo (pred gasilskim domom so jo posekali, še vedno pa krasi trg pred cerkvijo). Martuljek bogati gozd, ki celo prerašča dobršen del Spodnjih Rut. Izjemen čut za uporabo rastlin pa imajo prebivalci Dovja in Mojstrane. V teh dveh naseljih je veliko drevoredov, ki krasijo vsako pomembno točko krajev: obe cerkvi, pokopališče, del poti v Radovno, več manjših drevoredov pa krasi poti do kmetij oz. hiš. V Mojstrani na poti v Radovno izstopa orehov drevored.

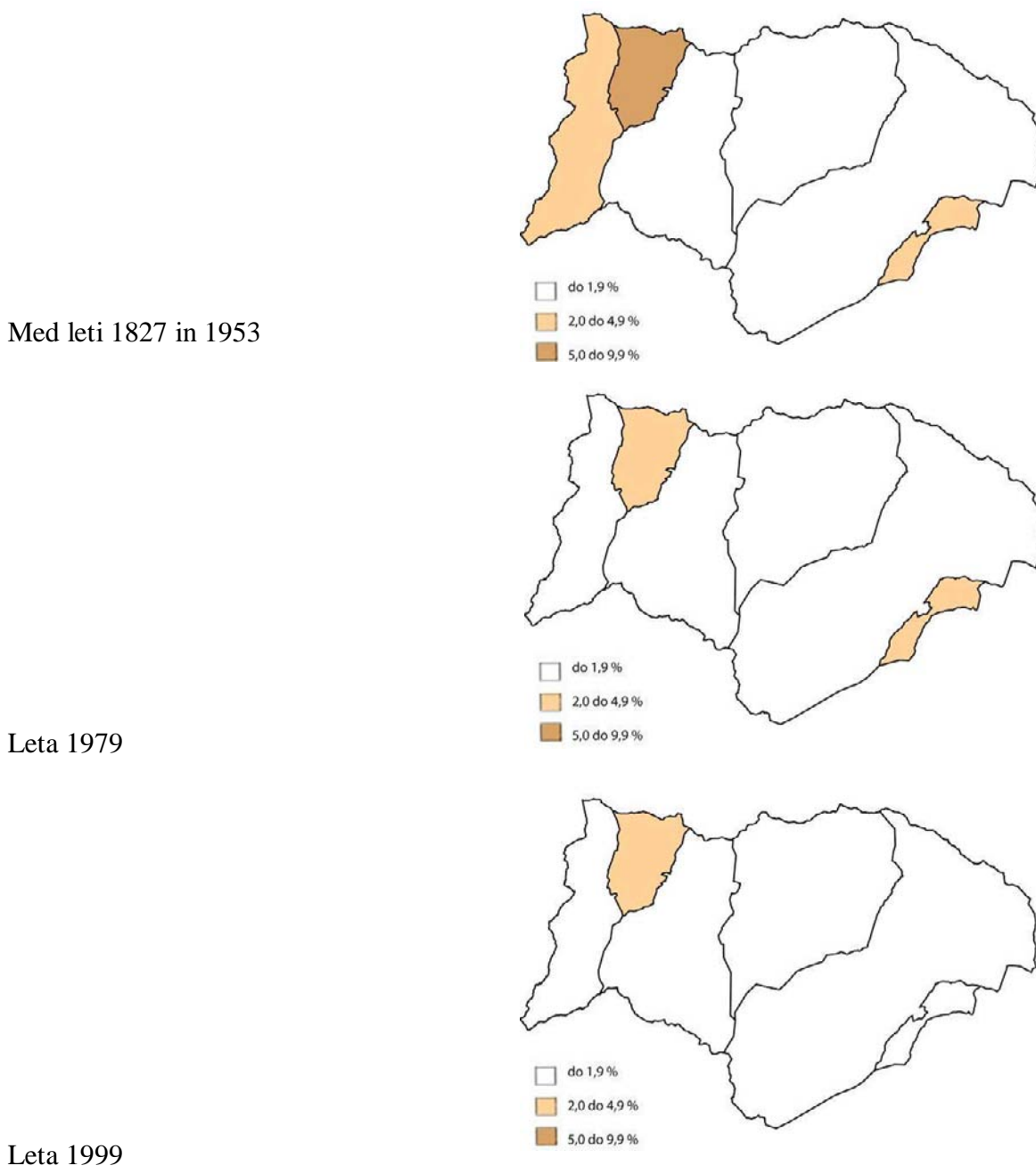
Sama dolina je polna dendroloških posebnosti. Zaščitene so vse lipe v naseljih, mogočen Brest na Korenskem sedlu, stara bukev v Kranjski Gori, drevored divjega kostanja na poti proti Vršiču, že prej omenjeni tisočletni macesen v Mali Pišnici in večstoleten oreh v Mojstrani.

Slika 25: Lipov drevored ob pokopališču na Dovjem

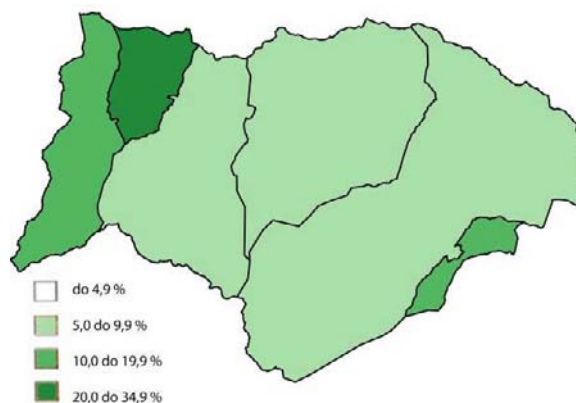
5.3.4 Raba tal

Kmetijska raba prostora je ekstenzivna. Prevladujejo planine, senožeti, košenice in travniki, redkejša so njive. Med tipi rabe tal prevladujejo gozdovi, ki danes poraščajo 56,6% vseh površin v občini. Na slikah 26 do 29 so predstavljene spremembe rabe tal med leti 1827 in 1999 po posameznih rabah.

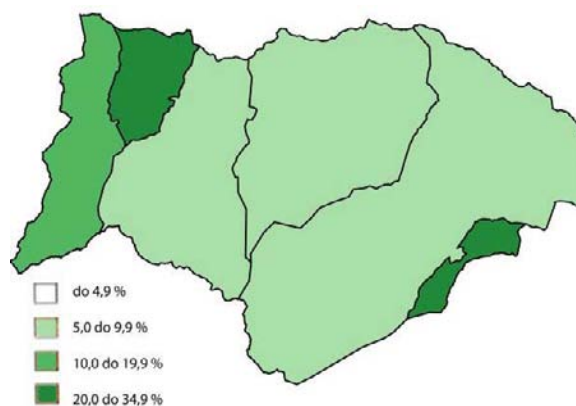

Slika 26: Delež njiv po katastrskih občinah na obravnavanem območju po letih (Petek, 2005)

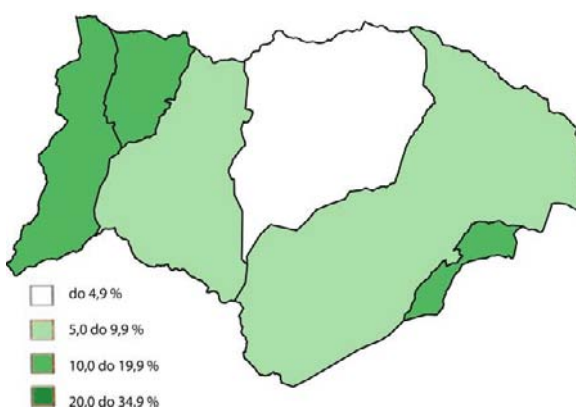
Med leti 1827 in 1900

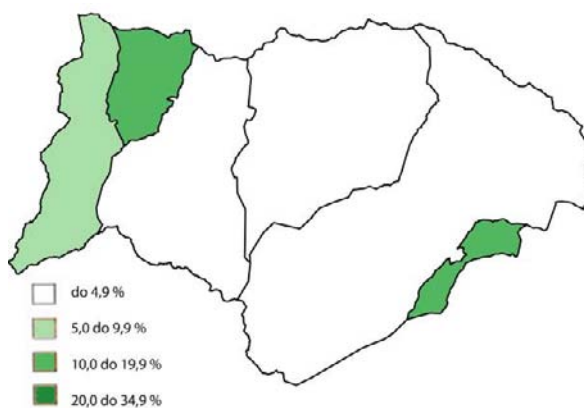
Leta 1953

Leta 1979

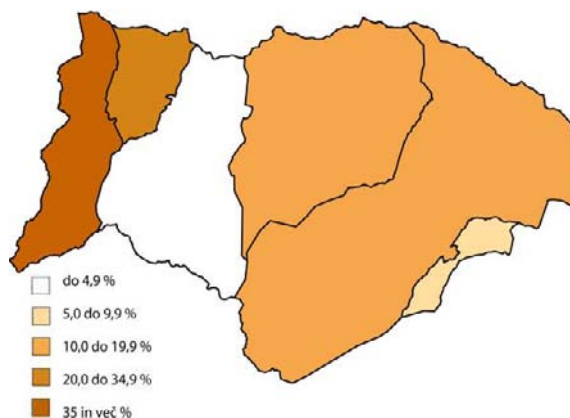

Leta 1999

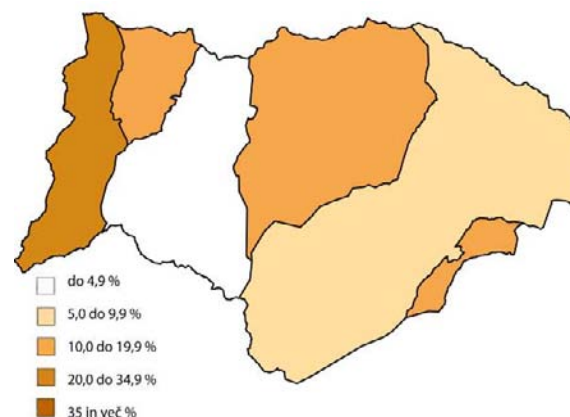

Slika 27: Delež travnikov po katastrskih občinah na obravnavanem območju po letih (Petek, 2005)

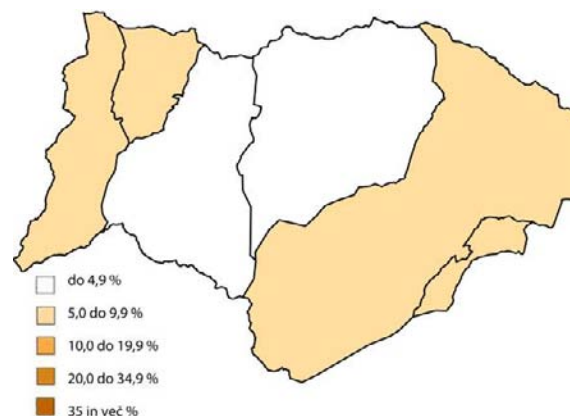
Leta 1827

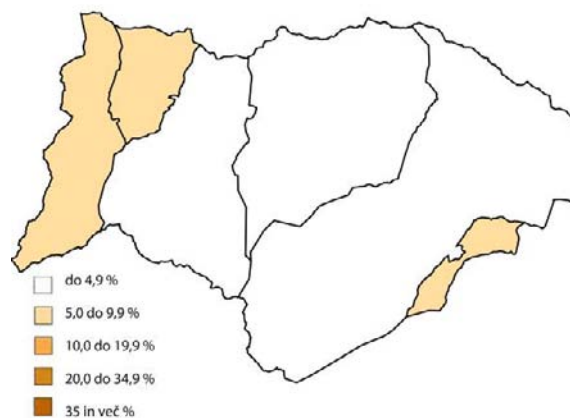
Leta 1900

Med leti 1953 in 1979

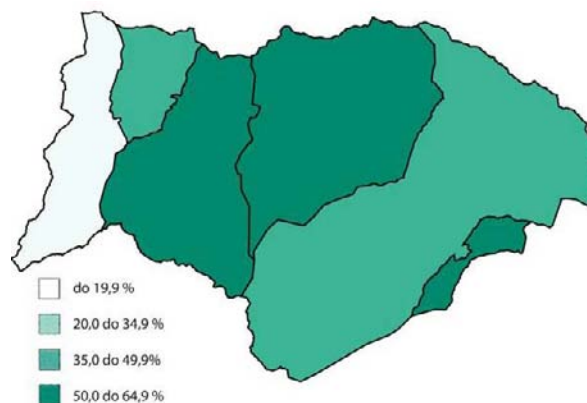

Leta 1999

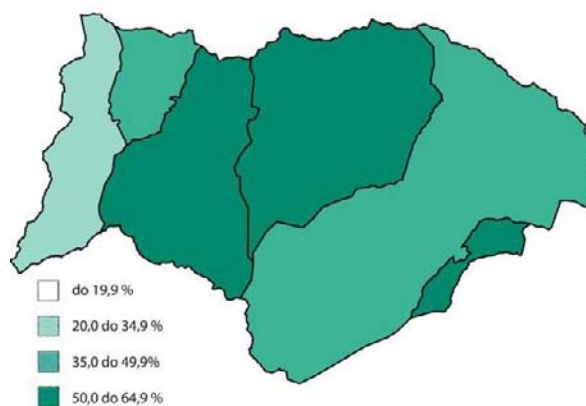

Slika 28: Delež pašnikov po katastrskih občinah na obravnavanem območju po letih (Petek, 2005)

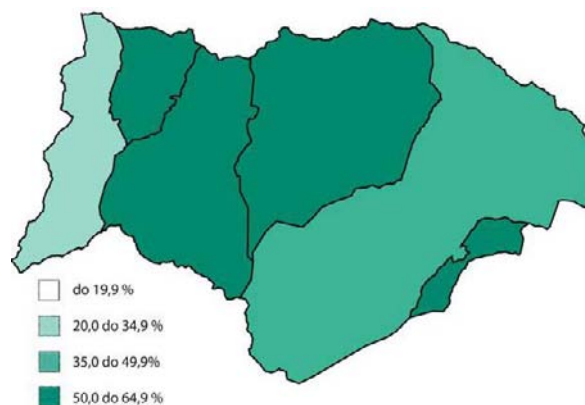
Leta 1827

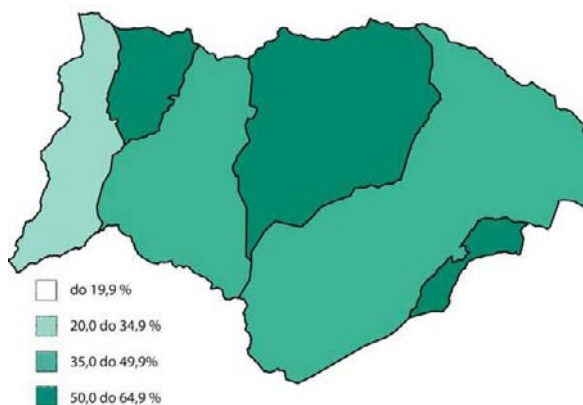
Leta 1900

Med leti 1953 in 1979

Leta 1999

Slika 29: Delež gozda po katastrskih občinah na obravnavanem območju po letih (Petek, 2005)

5.3.5 Grajeni prostor

Na izgled krajev in samo poselitev sta najbolj vplivala relief ter porazdelitev tal. Tla so povečini slaba in neprimerna za intenzivno kmetijstvo, najboljša kmetijska zemlja pa je na dnu dolin, kar se dobro vidi tudi v poselitvi, pomaknjeni na rob dolin, izogibajoč se rodovitnih tal. V obliki gručastih naselij je poselitev omejena na razširitve Savinih vršajev ob stikih s stranskimi alpskimi dolinami, pretežno ob vznožju Karavank na prisojnih legah. V glavnem sta v dolini dva tipa poselitve.

V prvem tipu, kamor spadata Kranjska Gora in Mojstrana, je naselje postavljeno na dnu doline ob vznožju Julijskih Alp ter ob hudourniško reko, v Kranjski Gori je to Pišnica, v Mojstrani pa Triglavsko Bistrica. Sami jedri naselij sta oddaljeni od Save Dolinke, ki je v preteklosti precej poplavljala in razdejala vsa polja, ki so med naseljem in reko. Tako imenovane stoletne vode, so na poljih pustile precej materiala, samo naselje pa ni bilo ogroženo, saj so se ljudje Save izogibali. Danes se sicer že zida tudi ob Savi, ki pa ima zaradi številnih posegov že precej spremenjeno strugo in na več delih doline reka ne teče več v naravnem stanju. Obe naselji sta zaradi take lege sicer osiromašeni glede sončnih razmer, se pa je taka lega nedvomno razvila zaradi potreb kmetijstva ter kot posledica prometa, saj sta se obe naselji razvili ob poti, ki je potekala po najprimernejših trasi. Taka lega tudi daje naselju zelo močno in pomembno vlogo, saj je naselje tako navidezno v središču doline in ima v vse smeri izreden razgled ter dober pregled na ostale dele doline.

V drugi tip naselij bi lahko uvrstili skoraj vse ostale nasebine (razen zaselkov) v dolini. Ta naselja (Rateče, Podkoren, Dovje) so nastala na pobočju na vršajih in so na prisojnih legah. Naselja so majhna in strnjena, ob hudourniškem potoku in prometnici in gledajo v eno smer, to je proti Julijskim Alpam na jug. Iz teh naselij se pojavljajo že prav »romantični« razgledi, saj se od naselja proti Julijcem vijejo kmetijske površine in kozolci, potem pa se dolina nenadoma vzpne v sijajen zaključek kakršen je npr. konec doline Planice v Tamarju z Jalovcem na čelu. Izrazito sončna lega z zelo dobrim izkoristkom zemlje pa ima svojo ceno. Ta naselja so namreč neposredno izpostavljena številnim ujmam, saj so hudourniki v preteklosti že velikokrat razdejali celo vas (Trebiža v Ratečah in Krotanjek v Podkornu), poleg tega pa naseljem grozi tudi močan karavanški fen, zmožen v nekaj sunkih podreti večjo površino gozda.

Gozd Martuljek in Belca sta vasi obcestnega tipa. Na stranskih pobočjih so nastale razložene vasice iz prvotnih planin in samotne kmetije na prisojnih terasah (Srednji Vrh in Podkuže). Gospodarski razvoj je precej spremenil poselitveni vzorec- večji turistični objekti, počitniška naselja na privlačnih legah, širjenje stanovanjske gradnje vzdolž cest in poti, zlivanje naselij in zaselkov.

Fister (1993) razlaga, da se je zaradi geografskih pogojev, zgodovinskih značilnosti (relativna samostojnost razvoja in občasni organizirani kolonizacijski valovi), gospodarske razvitosti in izrazite prometne povezanosti v notranjost vzhodnoalpskega prostora (preko Koroške), že zelo zgodaj izoblikovala posebna arhitekturna identiteta prostora na tem območju.

Razvite so lokalne posebnosti, stopnja ohranjene identitete je visoka. Temeljno in najbolj razpoznavno skupno značilnost grajenega prostora so oblikovale krajinske dominante-cerkve, znamenja in kapelice, kozolci, ostanki nekdanjih žag in mlinov ter celo posamezne stavbe. Naselja so izrazito naslonjena na lokalne terenske značilnosti.

Domačije so združene, delno gručaste; parcele so nepravilno nanizane, del stavb ima vzdolžno stranico ob cesti, dominante so ob robovih naselij. Domačije so morale obsegati vse: od bivalnega dela do vseh gospodarskih poslopij, ki so nujni za življenje. Pri tem ni nujno, da je gospodarski del ali del njega neposredno povezan z bivalno hišo ali da je celo del hiše, čeprav so povezave, tudi pokrite, mogoče in predvsem praktične.

Fister (1993) tipe domačij oz. stavb razdeli v 3 kategorije:

- a) domačije so v strnjenih gručah; stavbe imajo vzdolžne tlorise; so pritlične, s pridvignjenim (lesenim) podstrešjem; strehe so dvokapne, strme, s čopi (koroški vpliv); prekrite so s sivo kritino (skodle, deske, cementni špičak); oblikovno so kvalitetni portali in okenski okviri iz zelenega kamna, v lesenih delih stavb so kvalitetno oblikovane tudi okrasne line in balkoni,
- b) samostojne stavbe stoje ob cesti; imajo vzdolžne tlorise; stavbe so nadstropne; strehe so dvokapne, strme, s čopi; krite s sivo kritino; oblikovani portali in okenski okviri iz zelenega kamna ali plastično izdelani v ometu,
- c) stavbe so lahko s širokimi čeli obrnjene proti cesti; situirane so v pobočjih in nad kletmi; stavbe so skoraj kvadratnega tlorisa; strehe so strme, dvokapne, krite s sivo kritino; kvalitetni so kamniti portali in nekateri okenski okviri; stavbe sodijo v lokalni tip »dovške hiše«.

Višina hiš je značilna, mnoge so nadstropne, včasih imajo spalne prostore tudi na podstrešju. Streha je vedno simetrična, dvokapna, navadno ima čopa. Naklon je redko bolj strm od 1 proti 1, blažji pa nikoli. Mnogokrat bivalna hiša nastopa v kombinaciji z gospodarskim delom, ko ima v kleti hleve za manjše živali, za večje pa v podaljšku, tam so tudi drugi prostori, shrambe in včasih kašča. Domačije so postavljene v teren, ki je dosegljiv. Polja, njive, sadovnjaki so v ravninah, hiša pa je umaknjena v breg. Redko so domačije zaključene, zaprte, ko imajo kamnito ograjo. Mogočne hiše predstavljajo nekoč samooskrbne kmetije, ki so bile celo zimo pod snegom.

Slika 30: Stegnjeni kozolec brez strehe v Vratih, v ozadju Stenar (Čop in Cevc, 1993)

Kozolec je stalna, samostojno stoječa, pretežno lesena, odprta in pokrita naprava za sušenje in spravilo. Včasih so bili le žitni kozolci, danes služijo za spravilo sena. V Dolini so mnogi v enojni, stegnjeni obliki. Kozolci so popolnoma leseni (v zadnjem času imajo kamnite stebre) in so kriti s skodlami. Nekateri kozolci so čisto ravni, spet drugi pa se popolnoma prilegajo neravnemu površju in so tako ukrivljeni in večkrat povezani med sabo pod topim kotom. Pojavi se tudi stegnjeni kozolec z nadstreškom, v osrčju gorskega sveta pa srečamo tudi kozolce brez strehe, primer kozolci v Vratih. Če bi tukaj postavili kozolec s streho, bi jo pozimi sneg strl, ker je ne bi ogrevali, kot je navada, če stoji kozolec blizu vasi (Čop, Cevc, 1993).

Staja je občasno zatočišče za živino in pastirja, ko je pašnik daleč od doma. Pašništvo se odvija od junija do septembra. Princip planšarstva poznamo povsod v Alpah, pa tudi drugje v visokogorskih krajih, kjer je mogoča paša.

5.3.6 Krajski vzorci Zgornjesavske doline

Visokogorski svet

Visoki razgaljeni vrhovi, ostre poteze skalnatih grebenov, vrhov, prepadne stene, različne geomorfološke oblike. Ob izteku dolin ustvarjajo visokogorske skupine kuliso in imajo tudi simbolni pomen (Jalovec, Martuljkova skupina).

Slika 31: Martuljkova skupina s Špikom kot značilna kulisa visokogorskih skupin v Zgornjesavski dolini (Fotogaja.si, 2010)

Prehodna območja na gozdni meji

Strma, labilnejša pobočja in prehod med gozdno vegetacijo in tratami prerašča rastlinstvo, ki ima varovalen pomen. Gozdne meje, kjer gre za postopno zmanjševanje pokrovnosti površja, so odgovor na skrajno neugodne talne in podnebne razmere. Nad zgornjo gozdno mejo, ki je v Karavankah med 1850 in 1950 m, v Julijskih pa nad 1550 m, raste le ruševje (*Pinus mugo*) in med njimi posamezni macesni (*Larix decidua*).

Gozdovi na pobočjih

Pobočja in osojne lege dolin pokrivajo obsežni gozdovi bukve in smreke s primešanim macesnom.

Ozke alpske doline z mozaičnim površinskim pokrovom

Na ozkem ravninskem svetu in blago razgibanem površju iztekov stranskih alpskih dolin prevladujejo pašne površine, ki jih členijo gozdni rob, posamezna drevesa, obvodna

vegetacija, melišča, ki segajo do vznožja; balvani, morene, mikroreliefne oblike (grbinasti travniki). Vzorec izkazuje naravno ohranjenost- prvobitnost.

Kmetijski svet širokih alpskih dolin

Na dolinskem dnu prevladuje kmetijska raba (njive so redke), ki jih členijo skupine dreves, posamezna drevesa, omejki na ježah in parcelnih mejah, kozolci in znamenja. Njihova raba je ekstenzivna. Linearne poteze vodotokov so obeležene s pasom grmovne in drevesne zarasti.

Močvirni svet alpskih dolin

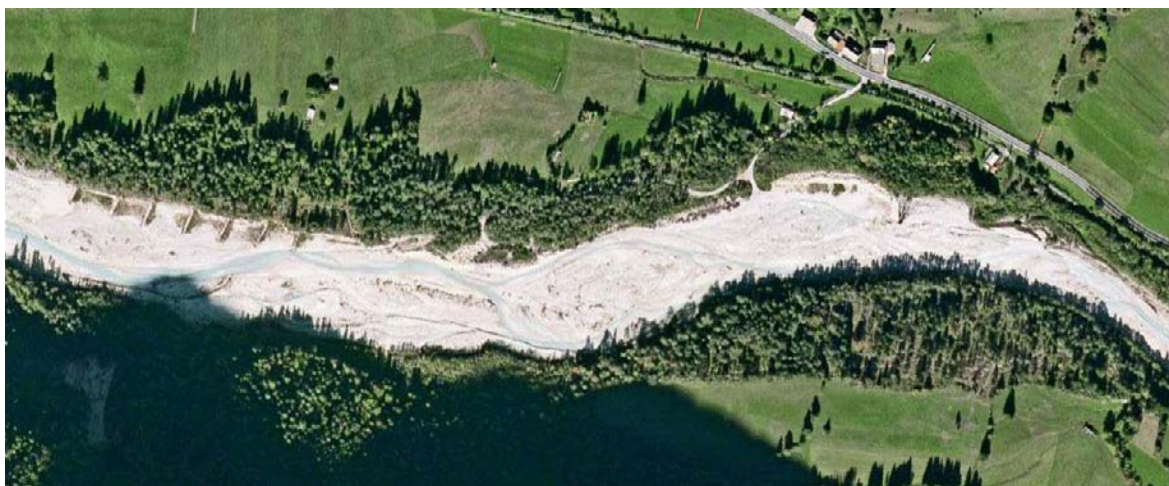
Ostanki in posledice nekdanjih poledenitev in kasnejših ojezeritev so močvirja in vlažna rastišča (Zelenci, Ledine, Blata, stičišče dolin Vrat in Kota).

Slika 32: Zelenci, v ozadju Ponce (Apartmaji Rožič, 2010)

Obvodni svet

Linearne poteze vodotokov so označene s pasom grmovne in drevesne zarasti. Značilne so široke prodnate (tudi suhe) struge, živa prodišča, nasutine in strmi vršaji v dolinah.

Slika 33: Prodnata struga Save Dolinke z obvodno vegetacijo na območju Belce (Google Earth, 2010)

5.4 ZGODOVINA KRAJEV IN POTEK POSELITVE

Zgornjesavska dolina stisnjena med Karavanke in najvišje vrhove Julijskih Alp je v preteklosti predstavljala neke vrste slepo črevo Kranjske (Mlinar, 2005). Naravne danosti so onemogočale višji zemljiški donos in posledično manjšo zanimivost za stalno naselitev, vseeno pa se je treba zavedati da je bila dolina dobro prehodna in odprta. Zaradi dostopa v Zgornjo dolino Drave (Ziljsko dolino) na avstrijskem Koroškem preko Korenskega sedla, je predstavljala najhitrejšo transportno povezavo za vse fevdalne gospode na Kranjskem, ki so bili iz Zgornje Koroške, Tirolske ali Bavarske (briksenški in freisinški škof, Ortenburžani). Istočasno dolina omogoča relativno lahek dostop do Kanalske doline in s tem alternativni dostop do Koroške ter tudi do Furlanije in naprej proti Benetkam. Mlinar (2005) ugotavlja, da je bila tako kontrola nad dolino velikega pomena.

Pot čez Korensko sedlo je v začetku 13. stoletja predstavljala kolonizacijsko smer slovenskega življa iz Koroške v slabo naseljeno in z gozdovi poraslo Zgornjesavsko dolino. Do 14. stoletja je bila cesta razmeroma nepomembna, kasneje pa je promet z razvojem rudarstva in fužinarstva naraščal in v 14. stoletju je Podkoren dobil mitnico. Pot čez Koren je bila do 18. stoletja v zelo slabem stanju in je služila le tovorništvu. V 18. stoletju se je močno povečal promet, tudi z obnovo ceste in z razglasitvijo korenske in ljubeljske ceste leta 1726 v glavni komercialni cesti. Z izgradnjo gorenjske železnice 1870 in karavanškega predora 1906 se je zaključilo obdobje, ko so bili manjši prelazi edina povezava Gorenjske s Koroško (Žontar, 1995).

Prvi zanesljivi podatki o poselitvi v dolini segajo v 12. stoletje, okrog leta 1160 je namreč nastal popis freisinške posesti v Loškem gospostvu. Podatki iz tega časa kažejo, da je bilo območje Dovja redko poseljeno, saj naj bi bile tam le 4 hube (posestva, kmetije). Po urbarju iz leta 1291, torej dobro stoletje kasneje, pa naj bi bilo v Dovjem že 28 hub. V kasnejših stoletjih se število hub na Dovjem ni bistveno spreminjalo.

Poleg tega je iz popisa posesti, ki jo je freisinški škof namenil misijonskemu centru na Otoku ob Vrbskem jezeru (Maria Wörth), iz leta okoli 1150 razvidno, da je v kraju Ratazach (najverjetneje gre tu za Rateče) 12 hub. V 14. stoletju naj bi bilo število hub okoli 8, kar pomeni, da se je prebivalstvo v dobrem stoletju nekoliko zmanjšalo.

Kolonizatorska dejavnost Ortenburžanov, ki je bila pri nas najbolj prisotna na Kočevskem, je bila prisotna tudi v Zgornjesavski dolini na območju Kranjske Gore. Viri iz leta 1362 omenjajo da je v mejah Radovljiške fare (kamor je spadalo to območje) na do tedaj nenaseljenih in neobdelanih gozdovih na območju Kranjske Gore nastalo mnogo novih bivališč. Njihova kolonizatorska dejavnost se je odražala predvsem po tem, da so na tem območju zgradili novo cerkev. Kdaj točno je do poselitve na območju Kranjske Gore prišlo ni jasno, zagotovo pa precej pred tem pismom, saj so bivališča že obstajala, hkrati pa je bila kolonizacija dolgotrajen proces. Prav tako se kranjskogorska cerkev omenja že leta 1326, hkrati pa se kranjskogorsko območje omenja med podarjenimi 6 rovti s hubami med leti 1283 in 1311.

Ortenburžani so v desetletjih po letu 1390 pridobili posesti na celotnem območju doline. Ti podatki so pomembni, saj je treba poiskati motiv, ki je Ortenburžane gnal po zaokroževanju posesti na tem območju. Eden od motivov, ki jih navaja Mlinar (2005) je, da so želeli prevzeti nadzor nad potjo med njihovim gradom na Koroškem, do svojih posesti na Kranjskem, ki je potekala čez Korensko sedlo. Drugi motiv pa je gospodarsko izkoriščanje območja, na tem območju je bilo namreč možno koriščenje železove rude, leta je bila tako v Karavankah, kjer so jo kopali, kakor tudi v Julijskih Alpah, kjer so jo le nabirali. Ravno v 14. stoletju je namreč rudarjenje in pridobivanje železa v neposredni bližini, v planinah nad Jesenicami, doživelo razcvet.

Dokončna zaokrožitev doline pa je prišla pod oblastjo celjskih grofov. Ti so leta 1431 nad Belo Pečjo postavili grad, ki je služil za obrambo pred Benečani, belopeško gospostvo pa je obvladovalo dolino vse do 19. stoletja, ko je z upravnimi reformami središče doline postala Kranjska Gora.

5.5 AGRARNA PREOBRAZBA DOLINE

Krajino Zgornjesavske doline je iz naravne v kulturno spremenila njena agrarna preobrazba, ki je bila splošna in precej temeljita. Začela se je razmeroma pozno, domnevno šele sredi 12. stoletja, a je sklenjeno trajala približno osem stoletij. Ni bila sicer nagla, prav zaradi tega pa je bila bolj organska in izkustveno preverjena, kar je okoljsko še posebej pomembno (Radinja, 1998).

Višek je dosegla v prejšnjem stoletju, verjetno pred sto leti, če sklepamo po številu prebivalstva in po zemljiški strukturi krajine. Franciscejski kataster za Rateški del Zgornjesavske doline pred več kot 150 leti kaže, da so kmetijska tla zajela dobro polovico (52,2 %) območja (sem so všteti tako »nerodovitni« pašniki na višinah, kot tudi površine v dolini).

Zunaj neposredne kmetijske rabe se je na približno četrtini celotnega območja (24,3 %), na t.i. absolutnih gozdnih tleh, ki za agrarno rabo niso prišla v poštev, obdržal gozd (Radinja, 1998). Danes je velik del gozda varovalnega, ki je pomemben za ohranjanje naravnega ravnotežja celotne pokrajine. Ostalo dobro petino površja (21,5 %) je obsegal za kmetijsko rabo prav tako neuporaben visokogorski svet. Agrarna doba ga je označevala za nerodovitnega, danes ga seveda vrednotimo bistveno drugače, sicer ga ne bi zavarovali kot narodni park (TNP). Že včasih pa so se zavedali pomena visokogorskega sveta, kljub njegovi nerodovitnosti, saj ta del prejema največ padavin in je tako izvir vodnih virov. Ta neploden svet, pa ni pomemben za celotno območje le v dobrem smislu, marveč tudi v slabem, saj od tu prihajajo hudourniki. Prav ti so po mnenju Radinje prepričljivo svarilo, ki nazorno opozarja, do kod je agrarna in druga raba še smiselna in upravičena in kje ne.

Slika 34: Sušenje sena pred Ratečami pred drugo svetovno vojno (Slovenski planinski muzej Mojstrana, 2010)

Struktura kmetijskih zemljišč prav gotovo ni odsevala življenjskih potreb, saj nudi mnogo premalo zemlje za žita in druge poljščine, nesorazmerno veliko pa za živinorejo oz. proizvodnjo mleka in mesa. Struktura zemljiških površin ni bila odsev potreb, pač pa naravnih možnosti, se pravi nujnega vsestranskega prilagajanja naravi, ker tradicionalno kmetijstvo ni zmoglo osredotočanja na poljedelstvo.

Obseg in struktura kmetijskih tal kažeta, da je imelo tradicionalno kmetijstvo Zgornjesavske doline značilnosti, ki jih danes pripisujemo sonaravnemu oziroma trajnostnemu kmetijstvu. Radinja opozarja, da v kolikor ne bi bilo takšno, se skozi stoletja ne bi obdržalo. Takšno, kakršno je bilo, ni porušilo naravnega ravnotežja, je pa posegalo v življenje ljudi, kar se je kazalo v njihovih (pre)skromnih življenjskih razmerah. Kmetijstvo je v Zgornjesavski dolini praktično tako tudi danes, saj se kljub mehanizaciji ni hkrati še intenziviralo. Obremenjevanje okolja s strani kmetijstva se tako ni stopnjevalo, ampak celo omililo. Življenjski pogoji pa so se sčasoma izboljšali, vendar na račun nasprotnega procesa- deagrarnizacije in industrializacije.

5.6 PRILAGAJANJE SKOPIM RAZMERAM

Številni avtorji zgodovine Zgornjesavske doline poudarjajo, da so bili tu izredno slabi življenjski pogoji. Že Janez Vajkard Valvasor (1994) v Slavi vojvodine Kranjske o Kranjski Gori meni, da »ta vas veliko trpi na mrazu zaradi svojih mrzlih sosedov, snežnikov (gora), čisto po latinskem reku: hudo je imeti hudobnega soseda. Prav tako ima Kranjska Gora malo polja in še to ni veliko prida. Svet je zelo kamenit in malo rodoviten«. Šaver (2005) pri svojem opisovanju alpske kulture slovenstva navaja Gorenjsko, ki pa ne vključuje le idilične podobe neokrnjene narave, ampak kot opozarjajo nekatere ljudske pesmi, predvsem trdo delo od noči do mraka.

Tradicionalno kmetijstvo Zgornjesavske doline, kot posledica neposrednega prilagajanja slabim naravnim osnovam, ni zmoglo nuditi dovolj možnosti niti za skromno preživljanje. Prebivalci doline so zato že od nekdaj iskali, dodatne vire za preživljanje zunaj kmetijstva in izven domačega kraja, kar je postalo že tradicionalno. Številne dejavnosti, s katerimi so se ukvarjali domačini, se še danes odsevajo v domačih hišnih imenih, kot so: Kovač, Žagar, Mlinar, Tišlar, Birč (birtič- krčmar), Felj (kožar)...Tako so se že v prejšnjem stoletju zaposlovali v fužinarstvu, na Jesenicah ali v bližnji Beli Peči, pa tudi v rabeljskem rudniku, in Trbižu. Ko so se tovrstne možnosti s splošno industrializacijo po drugi svetovni vojni na široko odprle, so se vanje vključevali brez težav.

Ljudje so se tu od nekdaj primarno ukvarjali z živinorejo, na maloštevilnih njivah pa so gojili kulture, ki so v našem alpskem območju uspevale in dozorele. Prevladoval je tri ali štirikratni časovni kolobar, pridelovali pa so pšenico, rž, ječmen, repo, krompir, redkeje tudi koruzo, sejali pa so tudi lan, iz katerega so izdelovali platna, a so ga opustili do konca 18. stoletja.

Sadnih dreves v celotni dolini ni veliko, prevladujejo ekstenzivni sadovnjaki. Malo boljši pogoji so na območju Dovja in Mojstrane, kjer raste veliko orehov in tudi ostalih sadnih vrst (jablane, hruške), na ostalih območjih pa je sadnih dreves manj. Za sezonsko pašo so izkoriščali planine na pobočjih Karavank in alpske doline, ki se stekajo v glavno dolino (poleg Vrat, Kota, Krme, doline Pišnice in Planice tudi dolino pod Mangartom, ki je danes v Italiji).

5.7 PAŠNIŠTVO V ZGORNJESAVSKI DOLINI

Paša je ena najstarejših skupnih rab kmetijskega prostora v planinskem svetu. S pašno rabo in naselbinsko kulturo, prilagojeno reji živine in predelavi mleka, je na gorenjskih planinah skozi zgodovino nastal poseben planšarski način izgleda in rabe planinskega sveta (Rupnik, 2010). Za Zgornjesavsko dolino je značilna paša plemenske živine in drobnice, s skupnimi hlevi in stani za pastirje brez tradicionalne predelave mleka na planinah, kot j to v navadi v Bohinjskih planinah.

Glede na naravne pogoje lahko pri planinskem pašništvu v Zgornjesavski dolini ločimo dve območji:

- območje Julijskih Alp, ki je manj primerno za goveje in bolj za ovčje planine,
- območje Zahodnih Karavank, ki ima velike boljše pogoje za goveje planine.

Planine so v nadmorski višini od 850 do 2000 m, od nadmorske višine je odvisna dolžina pašne sezone. Medtem, ko je na nižjih planinah dolga okoli 130 dni, je na višjih dolga 90 dni za govedo in okoli 120 za drobnico (Rupnik, 2010).

V preteklosti, še pred naselitvijo doline, so planine na Karavankah koristili kmetje iz današnje avstrijske strani. Prebivalci so zato na karavanški strani sprva razpolagali z maloštevilnimi planinami, nadomestne planine so si tako uredili v za to manj primernih alpskih dolinah (Melik, 1954).

Izrazita sezonskost kmetijstva, se je odvijala po podobnih principih, kot v vseh alpskih krajih, torej postopno prehajanje iz nižjih nadmorskih višin v višje in obratno. Poleg tega so uporabljali višje lege za drobnico in nižje za živino. Iz območja Rateč (865 m) so tako spomladi ovce poslali v Planico (1000 do 1100 m), postopoma pa še na Macesnovc (nad 1224 m), na Kot pod Kotovo špico (nad 1400 m), na Sleme (nad 1800 m). Jeseni, sredi septembra, so jih gnali nazaj v Tamar (1106 m) in od tam v vas. Potem so jih gnali na senožete v Karavankah, v Trebiže (nad 1100 m) in Lomiče (nad 1200 m), kjer so zaradi sončne lege lahko ostale do snega. Na tem območju so imeli včasih ovce kar v hlevih celo zimo na senožetih in so jih hodili krmit vsak dan.

Krave in konje so konec junija poslali (in jih še danes) na planino za Jezerom, nad Belopeškimi jezери (med 900 in 950 m), katero so si delili na polovico z vasjo Bela Peč, iskat pa so jo šli septembra. Tu so pasli tudi konje, za vse skupaj pa je skrbel pastir, kateremu je skupnost skupaj plačevala za pašo, večje kmetije pa so imele vsaka svoje pastirja. Zanimivo je, da so na precej visoki legi na vrhu Karavank pasli jalovo živino, to je ob Peči (1508 m), na tromeji med Slovenijo, Italijo in Avstrijo. Na planinah na pobočju Karavank (Ravne, Zapret, Suše, Stranica, Rute v Italiji) so pašnike ogradili, tako da ni bila potrebna prisotnost pastirja vsak dan. Ena večjih planin (oz. senožeti) so Robe na pobočju Karavank nad Kranjsko Goro. Nahajajo se na nadmorski višini 1000 m. Domačini so razvili tudi lastno mersko enoto za velikost senožeti, ki je bila odvisna od tega, koliko koscev (senosekov) je bilo potrebnih, da so v enem dnevu pokosili parcelo.

Sezonskost kmetijstva je bila vidna tudi v odvažanju sena v dolino. Na planini Robe se je tako seno prevažalo v dolino le pozimi, zaradi slabih in ozkih poti je bilo poleti skoraj onemogočeno. Pozimi je zapadlo dovolj snega, da so s pomočjo vprežne živine na manjših gnojnih saneh, ali pa večjih, dvodelnih »furmanskih« saneh prevažali v dolino (Černe, 1992).

Boljše ceste do planin so se začele graditi predvsem po drugi svetovni vojni (večino sicer v 2. polovici 20. stoletja), kar je bila posledica omogočanja vojaškega dostopa do vrha Karavank in tudi bolj mehanizirane sečnje lesa. Širše in položnejše ceste, ki so danes prepredene po Karavankah niso bistveno neposredno vplivale na krajinsko sliko, posredno

pa so jo pomagale ohraniti, saj so kmetom olajšale dostop do planin in tako omogočile ohranjanje dejavnosti. Mehanizacija je prinesla tudi negativen vpliv, to je melioracije tal. Tako je bila okoli leta 1980 izvedena obsežna strojna izravnava grbinastih travnikov dela na Robeh, melioracija je delno prizadela tudi triglavske doline in dolino Radovne.

5.8 NARAVNO RAVNOTEŽJE KOT OMEJEVALNI DEJAVNIK RAZVOJA

Planinsko gospodarstvo je oblikovalo kulturno krajino na robnem območju z naravno krajino, ravnovesje med njima pa je zelo krhko in bolj občutljivo kot v nižinskih območjih. Merilo za naravno ravnovesje v alpskih območjih je po mnenju Radinje (1998) hudourniška dinamika. Ta je občutljiva in se krepi, ko je ravnotežje oslABLJENO in se slabi, ko je močnejše.

Splošno velja, da je agrarna preobrazba nekaterih gorskih območij v preteklosti marsikje segla predaleč, kar je bila predvsem posledica pretirane sečnje gozda, kar je posebno zaskrbljujoče na reliefno dinamičnem območju alpske krajine. V prekomerni sečnji namreč pogosto iščemo vzroke za preveliko denudacijsko, erozijsko in drugo dinamiko, vključno s hudourniško, usadno in poplavno. Na območju Zgornjesavske doline zato človek ni pretirano obremenjeval okolja s pretirano sečnjo na račun kmetijskih površin, zaradi zahtev drugih dejavnosti pa je v bolj ali manj oddaljeni preteklosti večkrat prišlo do množične sečnje predvsem zaradi potreb rudarjenja (fužinarstva) v bolj in turizma (smučišča) v manj oddaljeni preteklosti.

Danes je težava, da se spreminja struktura hudourniško- poplavnih območij, katera so čedalje bolj kultivirana. Če se jim je agrarna doba izogibala ali se je nanje kvečjemu prilagajala, pa industrijska oziroma tehnološka doba posega vanje čedalje intenzivneje. Iz tega je možno sklepati, da poplave in hudourniki ne povzročajo večje škode zato, ker bi bile čedalje obsežnejši in pogostejši, temveč zato, ker so njihova območja vse boljje infrastruktarno opremljena in pozidana ter zato dragocenejša.

Naselja v Zgornjesavski dolini kot so Rateče, Podkoren in Dovje, ki ležijo na prisojnih pobočjih Karavank (oz. na vršajih), so se v preteklosti precej ozirala na hudourniško dinamiko. Hudourniške poteze vodotokov, ki tečejo skozi, oz. mimo teh vasi (Trebiža, Kravnjak, Krotnjek, Suhelj...), naj ne bi okrepilo krčenje gozda v zaledju, čeprav je dejstvo da ima obsežen senožetni svet slabše retenzijske sposobnosti kakor gozdni. Opozoriti velja na slednje: ob množici vodotokov, ki tečejo po vnožju Karavank v Savo Dolinko, so naselja nastala na najbolj mirnih, oz. najmanjših. Tako so Rateče nastale ob manjšem Kravnjaku in ne večji Trebiži, Podkoren pa ob Krotnjeku.

Ob namestitvi naselja je odločala večja varnost ob mirnejšem, manjšem potoku. Šele kasneje, ko so se naselja hitreje začela širiti (konec 19. stoletja), so se naselja preveč približala hudournikom. Do regulacije hudournikov je namreč prišlo, ko se je na njihovem obrobju pojavila neagrarna raba tal, ki je tako dragocena, da so regulacije upravičene, medtem ko agrarna raba očitno ni bila takšna. Kmetijstvo torej ni vplivalo na porušitev naravnega ravnovesja (in s tem okrepitve hudourniške dinamike), ampak prekomerno vnašanje neagrarnih rab tal.

Na krajinsko vlogo hudournikov je mogoče gledati tudi drugače. Ta namreč ni bila le negativna, temveč tudi pozitivna, preventivna, predvsem, ko gre za krčenje gozda in širjenje kmetijskih tal. Njihova, večkrat kar grozljiva dinamika naj bi že od vsega začetka zgovorno svarila, s tem pa tudi preprečevala, da bi prihajalo do pretiranega krčenja gozda. Zaradi mnogo večje hudourniške dinamike se namreč alpska narava naglo in neposredno odziva, zato so posledice in povezave očitne. Osnovno ravnotežje se je tako moralo ohranjati, da je agrarna doba preživela (Radinja, 1998).

6 PREHOD AGRARNE SKUPNOSTI V NEAGRARNO

Medtem, ko so bila v obdobju agrarnega kultiviranja v ospredju vprašanja naravnega ravnotežja zaradi krčenja gozda in z njim povezana intenzivnost denudacijske, erozijske, hudourniške in druge dinamike, pa v zadnjih desetletjih stopajo čedalje bolj v ospredje druga, na prvem mestu zlasti posledice naglega transformiranja stare agrarne pokrajinske strukture v neagrarno ter z njo povezane spremenjene oblike obremenjevanja okolja, ki se hkrati tako stopnjujejo, da postajajo kritične (Radinja, 1998).

Z okoljskega vidika sta najpomembnejša dva procesa - zaraščanje v višjih legah in nižjem, dolinskem svetu. Oba sta povsem nasprotna procesom v preteklosti, ki naj bi bili najbolj vprašljivi zaradi denudacijskih, erozijskih in drugih posledic. S tega vidika sta oba procesa nedvomno pozitivna, saj sta krajinsko regenerativna. Največkrat pa se poudarja njuna druga stran, to je z njima povezano krčenje kulturne krajine, kar naj bi bila slaba stran deagrarizacije. Radinja izraža pomislek glede krčenja kulturne krajine, sploh pri naselbinskem tipu, kakršen je v Zgornjesavski dolini, kjer gre za dolinska naselja. Zaraščanje naj tako ne bi imelo negativnih posledic za krajinsko sliko, saj je le ta v večji meri odvisna od krajinskih vzorcev v dolini in manj od obširnih sklenjenih gozdnih površin na pobočjih.

Obsežni deagrarizaciji navkljub, se število prebivalcev Zgornjesavske doline v 20. stoletju ni zmanjšalo (celo povečalo). Vzrok za to je poleg omenjene tradicije iskanja dela v različnih dejavnostih v okolici najti tudi v (danes) dobri prometni legi doline, tako proti Jesenicam, ki so glavno zaposlitveno središče celotnega območja, kakor tudi proti čezmejnemu območju (Bela Peč, Trbiž, Beljak...), poleg tega pa ima veliko število delovnih mest tudi sama občina.

Zanimivo za to območje je, da kulturno krajino v veliki meri ohranja neagrarno prebivalstvo, to je prebivalstvo, ki se s kmetijstvom ukvarja dopolnilno, po službi, kar omogoča dosežena stopnja mehanizacije. Kljub temu ostaja pretežno ekstenzivno, s tem pa biološko oziroma sonaravno, kar pa je okoljsko pomembno.

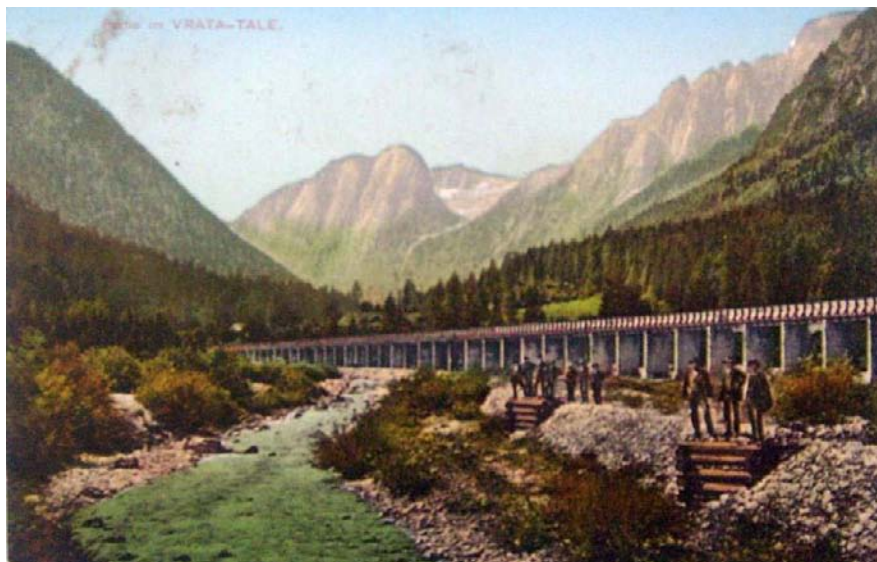
6.1 SPREMENJENE OBLIKE OBREMENJEVANJA OKOLJA

Z okoljskega vidika je bistveno, da so naselja v Zgornjesavski dolina postala močno urbanizirana, so se razširila, z ustrežno višjo življenjsko stopnjo ter večjo porabo (energije, snovi oziroma dobrin), kar je za okolje zelo zahtevno in za njegovo obremenjevanje odločilno. Število prebivalcev v dolini leta je iz 3541 prebivalcev v letu 1869, naraslo na 5526 leta 1995. Kljub visokemu indeksu rasti prebivalstva (156,1) je gostota poselitve še vedno nizka, to je 20,5 prebivalcev na km².

Obremenjevanje okolja se je okrepilo. Ko dodamo še posledice tranzitnega prometa in turističnega (nad 410000 nočitev leta 2007, Statistični urad Republike Slovenije), je vprašanje (pre)obremenjenosti okolja razumljivo tudi za območje Zgornjesavske doline. Večja urbaniziranost, izrazitejša prometna in turistična funkcija, se močno odražajo v

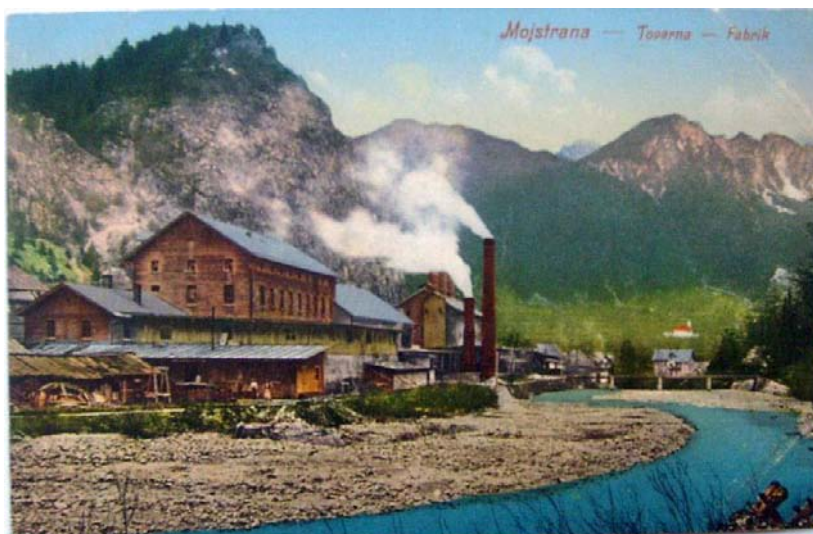
krajinski sliki območja. Krajinska slika, je glede na prečni prerez, na udaru na več nivojih - na višjem obrobju in vmesnih nivojih zaradi zaraščanja, na dolinskem dnu pa zaradi urbanizacije.

Medtem, ko je bil spodnji del Zgornjesavske doline (od Mojstrane naprej do Most) močno na udaru industrializacije, se je zgornjemu delu taka stopnja industrializacije izognila. Sicer se je že od samega začetka poselitve v teh krajih, človek ukvarjal tudi z industriji sorodnimi dejavnostmi. Že pred 2. polovico 19. stoletja so bili na območju Mojstrane manufakturni obrati, predvsem fužine (Vrišer, 1981). Stare fužine in prvi industrijski obrati, so se opirali na vodno silo, katere je bilo obilo ob gorskih potokih, za Mojstrano je tako pomembna hidroelektrarna na Bistrici na začetku doline Vrata, v Kranjski Gori pa so leta 1916 zgradili hidroelektrarno Pišnica.

Slika 35: Sledovi industrije v dolini Vrata na začetku 20. stoletja (Slovenski planinski muzej Mojstrana, 2010)

Za razvoj industrije v teh krajih, predvsem pa v okolici (Jesenice, Bela Peč, Rabelj) so bile pomembne surovine, najbolj les kot surovina za oglje in železova ruda, v Mojstrani tudi ilovica, gips in kreda; industrijskim obratom v Mojstrani in Beli Peči pa se je uspelo obdržati tudi zavoljo izgradnje železnice Ljubljana- Trbiž leta 1870. V Mojstrani je bila tudi cementarna, zgrajena leta 1893, vendar je propadla leta 1932 v takratni Kraljevini Jugoslaviji. Znamenita je zavoljo dejstva, da je bil v njej proizveden cement uporabljen pri izgradnji Sueškega prekopa. Po 2. svetovni vojni se je v Mojstrani iz zametkov že obstoječe lesne industrije (žage, polizdelki) razvila tovarna vrat, ki obratuje še danes. Obrat predelave kovine v Mojstrani, ustanovljen leta 1967 je leta 1993 doživel stečaj.

Slika 36: Tovarna cementa v Mojstrani (Gornjesavski muzej Jesenice, 2010)

6.2 TURIZEM NA OBMOČJU ZGORNJESAVSKE DOLINE

6.2.1 Razvoj turizma do druge svetovne vojne

Razvoj turizma v Zgornjesavski dolini je sledil splošnim trendom turizma v Sloveniji. Razvoj doline je vse do druge polovice 19. stoletja sledil črnemu scenariju razvoja alpskih naselij, torej obsojenost na skromno življenje in postopna depopulacija. V drugi polovici 19. stoletja, pa se je pojavil nov razvojni element, ki je vse od takrat ključni nosilec razvoja in porabnik prostora- turizem.

Kranjska Gora je zaradi prometne odmaknjenosti izgubila možnost hitrejšega gospodarskega razvoja. Glavne poti so se ji izognile, glavna povezava med Furlanijo in Koroško se ji je pri Trbižu približala na vsega 10 kilometrov, glavna pot med Kranjsko in Koroško pa je potekala čez Ljubelj. Cesta čez Korensko sedlo je bila sicer pomembna, vendar je bila zgolj sekundarnega pomena in ni omogočala hitrejšega razvoja. Turizem je omogočil dodaten vir zaslužka, katerega so domačini morali iskati že ves čas skozi zgodovino (Mlinar, 2009).

Prvi obiskovalci v dolini so bili romarji na bližnje Višarje. Višek so romanja dosegla v 17. stoletju, vse do 19. stoletja in krepitve cerkve na Brezjah je bilo to glavno romarsko središče na slovenskem etničnem prostoru. Zadnji del poti za kranjske romarje je predstavljalo ravno Zgornjesavska dolina. Na romarje še danes spominjajo po celi dolini posejane kapelice z motivom višarske Marije in podobe na gostinskih in prenočitvenih objektih (npr. Psnakova domačija v Radovni, Šurceva domačija v Ratečah...).

Za razvoj turizma v teh krajih so bili pomembni tudi razni tuji popotniki, ki so od 17. stoletja iz različnih razlogov prihajali v Dolino. Tako jo je v začetku 19. stoletja obiskal

tudi sloviti angleški naravoslovec in predsednik britanske kraljeve družbe sir Humphry Davy. S spremljevalcem sta bila navdušena nad čudovito naravo, zlasti dolino Pišnice. Po njuni zaslugi je bila pot od Beljaka do Ljubljane preko Korenskega sedla uvrščena v Murrayev vodnik po južni Nemčiji in sosednjih pokrajinah, takrat najpomembnejšem turističnem vodniku v angleščini, kar bi lahko označili za temelj turističnega razvoja v teh krajih (Mlinar, 2009).

V začetku 19. stoletja se je začela uveljavljati t.i. poletna svežina (Sommerfrische), kjer gre za poletni umik na deželo, na sveži zrak... Kranjska Gora z okolico je bila idealna za to novo obliko počitnikovanja. Dodaten zagon turizmu na tem območju je dala izgradnja železniške proge Ljubljana- Trbiž, ki je bila dograjena leta 1870. Vlak je vozil dvakrat na dan in Zgornjesavsko dolino precej odprl svetu. V tistem času je bil »promet s tujci« že precej razvit, povpraševanju pa ni sledila ponudba, saj avtor neke potopisne črtice iz leta 1874 opaza, da je dolina skopa s turistično infrastrukturo in da premore malo gostinskih in prenočitvenih objektov. V tem času tako ne moremo zaslediti pomembnejšega vpliva turizma na prostor.

Največ turističnega zanimanja so vzbudile gore in tako so leta 1901 pod Vršičem zgradili prvo planinsko kočo (danes Erjavčeva koča), leta 1912 pa še Tičarjev dom (Mlinar, 2009). Prva svetovna vojna je obiskovanje turistov začasno prekinila in upočasnila razvoj, po njej pa je bila dolina bogatejša za boljšo cesto čez prelaz Vršič, zgradili pa so tudi mnogo novih planinskih koč- na območju Kranjske Gore so tako zgradili Kočo na gozdu in Kočo v Krnici.

Leta 1902 so zaradi povečanega števila gostov zgradili hotel Razor v središču vasi, v obdobju do prve svetovne vojne pa še hotela Slavec in Balkan. Z okrepljenimi turističnimi zmogljivostmi je bila dana možnost resnejšega razvoja turizma. Leta 1904 so v razglasu objavili program turističnega društva, ki je predvideval pospeševanje prihoda tujcev, kar naj bi dosegli z izrabljanjem naravnih lepot, ki bi jih naredili lažje dostopne, z gradnjo poti, počivališč, urejanjem razglednih točk, nasadov in igrišč. Program so začeli uresničevati že naslednje leto, kar se je manifestiralo z izgradnjo poti, počivališč, postavitvijo klopi in miz... Leta 1908 so glavno cesto opremili s petrolejskimi cestnimi svetilkami, postavili teniško igrišče, posadili kostanjev drevored. Krajinska slika kraja z okolico se je tako počasi a vztrajno začela spreminjati do začetka prve svetovne vojne. Največji poseg v prostor je bila izgradnja kopalnišča ob sotočju Male in Velike Pišnice južno od Kranjske Gore, zgrajeno je bilo leta 1911 in se je zaradi svoje čiste vode imenovalo Jasna. Kopalnišče so leta 1929 razširili in posodobili (Černe, 1992).

Že pred prvo svetovno vojno se je začel razvijati zimski turizem. Razvoj, ki se je začel leta 1912 je prekinila prva svetovna vojna. Leta 1915 s prestopom Italije na stran antantnih sil je Kranjska Gora postala oskrbovalno središče za Soško fronto okoli Bovca. Prostor se je spremenil predvsem zaradi gradnje številnih barak ob železniški postaji in izgradnjo žičnice na Vršič za potrebe vojske. Obdobje med obema vojnama je nadaljevalo naglo rast turizma, tako so leta 1924 zgradili smučarsko skakalnico na območju današnjega casinoja, postavili prvo smučišče in drsališče, leta 1936 pa so začeli z izsekavanjem gozda za potrebe smučarskih prog pod Vitrancem. V 30. letih so turistično zanimive postale tudi Rateče, ki so zaslovene zaradi smučarskih skakalnic, v tem času so v Planici po načrtih

Janeza Bloudka postavili več skakalnic, med drugim tudi največjo skakalnico na svetu tisti čas.

Slika 37: Kopališče Jasna pred 2. svetovno vojno (Gornjesavski muzej Jesenice, 2010)

Po letu 1930 so izgradili še hotele Erika, Petrovo, ter penzione Černe, Zlatorog, Olga, Mojstrovka, Škrlatica, Kresnica in Spominčica, s čimer je bilo turistom na voljo 714 ležišč. Sam kraj se je začel že takrat urbanizirati, saj so razvoju turizma sledile tudi ostale terciarne dejavnosti. Kranjska Gora je tako v tem času imela sedem trgovin, več čevljarjev, krojačev, tri mesnice, dve pekarni, fotografa, kavarno in dve odvetniški pisarni, hkrati pa je bil v kraju tudi sedež hranilnice in sodišče z okrajnim zaporom (Mlinar, 2009).

Pred drugo svetovno vojno je bilo na območju današnje občine Kranjska Gora na razpolago 2400 ležišč, večinoma v zasebni lasti. Število gostov v Kranjski Gori leta 1937 je bilo 5735, od tega 14 % tujcev, ki so opravili preko 68000 nočitev, v Ratečah pa so zabeležili 37000 nočitev (Mlinar, 2009).

6.2.2 Turistični razvoj po drugi svetovni vojni

Do 60. let je Jugoslavija podpirala razvoj delavskega turizma, tako da je bil ekonomski vidik turizma zapostavljen. Prenositvene zmogljivosti se v primerjavi s predvojnimi niso bistveno spremenile, šele leta 1960 je bilo preseženo predvojno število nočitev. Nekdanja država je podpirala tudi razvoj vrhunskega tekmovalnega smučanja, tako da so v ta namen med letoma 1948 in 1960 pospešeno gradili smučarske naprave (Jeršič 1996).

Od srede 60. let, do konca 70. let je turizem postal prednostna usmeritev v Dolini, razvijala pa se je predvsem Kranjska Gora, medtem ko so bili ostali kraji zapostavljeni. Država je z izgradnjo alpskega turističnega središča želela privabiti del zahodnoevropskih turistov, razvijal pa se je tudi letni turizem. Številna družbena podjetja so investirala v gradnjo hotelov višjih kategorij; hotel Larix so zgradili leta 1971, Lek leto kasneje, Garni in Alpino

leta 1973, leta 1974 pa hotel Kompas. Za zadovoljitev potreb vse večjega števila smučarjev so na pobočjih Vitranca zgradili sistem smučarskih prog in žičnic. Dogradili so tudi ostale rekreacijske naprave: drsališče, hotelska kopališča, razširili so sistem sprehajalnih poti. Turistični razvoj je bil v teh letih najbolj intenziven. Število ležišč v občini je v tem času znašalo 4032 (Mlinar, 2009).

Po letu 1975 je Kranjska Gora začela zaostajati za ostalimi evropskimi alpskimi smučarskimi središči, saj zaradi reliefnih in klimatskih danosti ni bilo mogoče urediti daljših in bolj razvejanih turističnih prog. Gradnjo večjih visokogorskih smučišč v bližini je preprečila razširitev zavarovanega območja z ustanovitvijo Triglavskega narodnega parka. Število ležišč je vseeno počasi napredovalo in doseglo število 5118. V tem času se tudi začela razmah gradnje sekundarnih počitniških bivališč (vikendov).

V 80. letih so pobudo gradnje turističnih objektov prevzela gradbena podjetja z gradnjo počitniških stanovanj (vikendov), saj so družbena podjetja prenehala z vlaganjem v gradnjo hotelov. Z rastjo števila počitniških stanovanj so se povečale potrebe po razširitvi ponudbe v zvezi z oskrbnimi dejavnostmi, zato se je spodbujal razvoj trgovsko- servisne in obrtniške dejavnosti, čemur je sledila gradnja Trgovsko gostinskega centra na vzhodu Kranjske Gore.

Slika 38: Hotel Larix ob svoji izgradnji (Gornjesavski muzej Jesenice, 2010)

Osamosvojitvev in sprememba družbenega reda po osamosvojitvi leta 1991 je povzročila privatizacijo turistične infrastrukture. Danes je v občini 7 hotelov: Alpina, Prisank, Kompas, Kotnik, Larix, Lek (Kranjska Gora) in Špik (Gozd Martuljek), prisotnih pa je še nekaj apartmajskih hotelov, penzionov in pa široka mreža individualnih ponudnikov sob in apartmajev. Število ležišč se je do leta 1996 zmanjšalo iz 6424 na 5550, kar lahko pripišemo propadu delavskega turizma. Konec 90. let postane pomembna kongresno-seminarska ponudba, z pospešeno gradnjo t.i. wellness centrov v okviru obstoječih hotelskih zmogljivosti pa postaja vloga Doline kot klimatskega »Sommerfrische« zdravilišča čedalje bolj pomembna.

V zadnjem desetletju je prišlo do pospešene gradnje počitniških hiš tudi v ostalih krajih (a predvsem v bližini Kranjske Gore). Za zadnje desetletje (od leta 2000 naprej) je pospešena obnova žičničarske infrastrukture in pa obnova večjih hotelov, ki so medtem skoraj vsi dobili istega lastnika. Prišlo je do razširitve predvsem igralniške dejavnosti in pa hotelsko bazenskih kompleksov, veliko vlaganj pa je bilo tudi v športno infrastrukturo, kjer velja omeniti večnamensko športno dvorano v Kranjski Gori in kolesarsko stezo speljano po trasi bivše železnice. Športna dvorana je v samem središču vasi, kjer kviri prvotni videz naselja (kot ga še lahko, saj jo preglasijo številni počitniški objekti), poleg tega ob množičnih prireditvah tu ni dovolj prostora za parkiranje. Nasploh so parkirišča v dolini v krajih, kjer je močna zimska sezona (Kranjska Gora in Podkoren) ali pa množične prireditve (Planica, Rateče) dimenzionirana za zimska obdobja, preostali čas leta pa kot velike, degradirane površine, močno negativno vplivajo na krajinsko sliko.

Naselja počitniških hišic se v občini nahajajo znotraj naselij, le redka se nahajajo ob robu gozda ali vodotokov in so ločena od naselij, tak primer je v Podkorenu in Gozd Martuljku. Počitniška naselja pa so se pojavila tudi izven območij stalne poselitve na območju jezera Jasna. »Vikendaštvo« je različno negativno vplivalo na krajinsko sliko. Poleg gradnje na območjih, kjer se nikoli ni gradilo, širjenja naselij in izgubljanja tradicionalne strukture naselij, je težava tudi v samem videzu teh objektov, kjer se ne upošteva lokalnega izročila.

7 VREDNOTENJE PREDVIDENIH SPREMENB KRAJINE ZGORNJESAVSKE DOLINE

Spremembe alpske kulturne krajine na obravnavanem območju izhajajo iz primerjave zgodovinskega razvoja, sedanjega stanja in trendov spreminjanja rabe prostora na območju. Pri opisu preteklega stanja se je upoštevalo zgodovinske kartografske in fotografske vire (Franciscejski kataster, arhivske fotografije in razglednice). Spremembe krajine se ukvarjajo s procesi spreminjanja posameznih krajinskih vzorcev, pri čemer je prikazano preteklo stanje iz arhivskih podatkov, sedanje stanje iz kartografskih podatkov, prihodnje stanje pa je simulacija (fotomontaža). Smernice za urejanje in varovanje upoštevajo Marušičeve smernice za urejanje prostora (1998). Celoten razvoj in sprememba krajine na območju Zgornjesavske doline sta prikazana v prilogah A do G.

7.1 SPREMINJANJE REČNIH STRUG IN OBVODNEGA PROSTORA

7.1.1 Opis razvoja in procesov poseganja v vodni in obvodni prostor

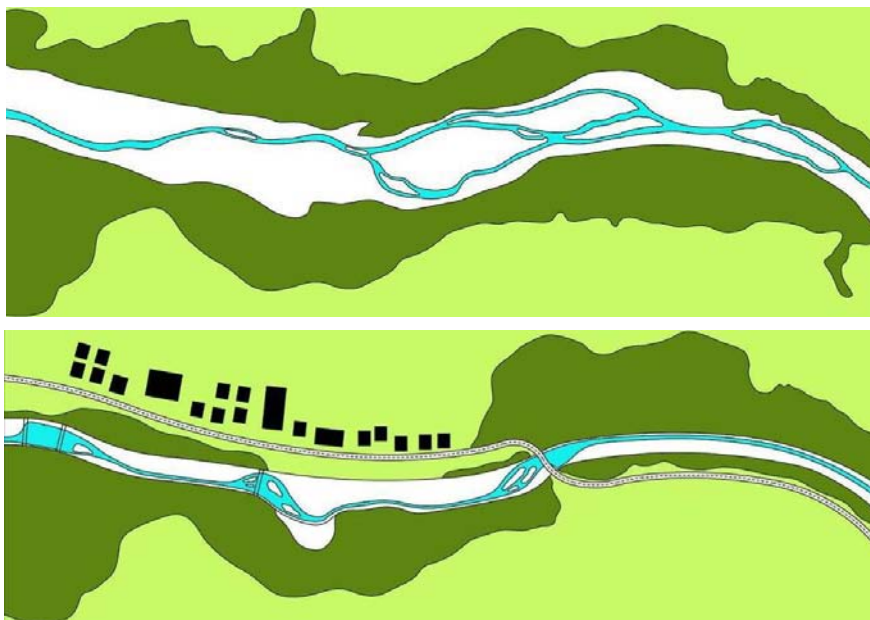
Naselja v Zgornjesavski dolini so nastala tako, da je imel človek na razpolago čim več kmetijske zemlje, hkrati pa se je moral izogniti reki Savi s pritoki. Naselja Rateče, Podkoren in Dovje ležijo na karavanških vršajih in so se težko izognila številnim hudournikom, zato je človek na teh območjih svoje dejavnosti še bolj omejeval. Dolinski naselji Kranjska Gora in Mojstrana sta nastali v bližini sotočij Save z njenimi julijskimi pritoki (Pišnica, Bistrica) in sta imeli nekoliko več prostora za širjenje, vseeno pa se je človek tudi tu vodam izogibal. Poleg tega, da se je s svojimi dejavnostmi usmeril proč od voda, ni nikoli bistveno posegal v strugo.

Poseganje v strugo reke Save in njenih pritokov se je okrepiło v 20. stoletju, pri čemer se je na območju Kranjske Gore strugo reke uredilo v kanal, podobno se je zgodilo z njenimi večjimi pritoki ob stiku z naselji. Manjši potoki hudourniškega značaja so postali žrtve širjenja naselij, ob večji količini padavin pa so možnosti, da voda prestopi struge in tako povzroči škodo naseljem večje. Gradnja manjših hidroelektrarn je pomenila gradnjo pregrad in energetskih objektov, s tem pa degradacijo alpskih hudourniških vodotokov (Pišnica, Bistrica). Še danes ekstenzivno kmetijstvo ne onesnažuje vodnih virov, ki so ogroženi zaradi dotrajanega vodooskrbnega omrežja.

7.1.2 Prikaz sprememb krajinskega vzorca

Značilne široke prodnate struge so se morale umakniti širjenju naselij in prometni infrastrukturi. Struge so postale ožje in pravilnejših oblik (stroga linearnost, slika 39). Sliki 40 in 41 prikazujeta širitev nekdanj podolgovatega naselja Kranjska Gora v vse smeri, in ukrotitev reke Pišnice ter Save. Medtem ko Sava že nekoč ni bila tako izrazita, je imela Pišnica široko hudourniško strugo, kjer je v produ oblikovala številne otoke in meandre. Za današnje stanje bi lahko dejali, da je končno stanje sprememb vodotokov, v prihodnosti bi se regulirane struge lahko sicer deloma povrnilo v naravnejše stanje. Na območjih, kjer so

vodna telesa danes dobro ohranjena, bi se ob morebitni skrajni širitvi poselitve oz. gradnji nove infrastrukture (širša cesta, nova železnica...) spremenila podobno, kot so se spremenila v bližini naselij oz. prometne infrastrukture.

Slika 39: Spreminjanje rečne struge in obvodnega prostora, poenostavljeno na primeru Pišnice

Slika 40: Pogled na Kranjsko Goro z Vitranca pred prvo svetovno vojno (Gornjesavski muzej Jesenice, 2010)

Slika 41: Pogled na Kranjsko Goro z Vitranca leta 2007

7.1.3 Vrednotenje sprememb

Rečna struga v bližini naselij in prometne infrastrukture se je podredila rabi ob njej. Postala je ožja in bolj pravilne oblike (posnemajoč linije cest). Sama reka ima v strugi manj prostora za oblikovanje prodatih otokov in meandrov, ponekod pa ga sploh nima in teče kot v kanalu. Na več koncih so na vodotokih pregrade, ki umirijo njihov hudourniški značaj. Na območju pregrad je vodno telo razširjeno, same pregrade pa tudi uničujejo dinamiko reke. Glede na rabo je obvodni prostor sicer postal bolj pester, vendar so se pomembni gradniki krajinske slike morali umakniti potrebam sodobnega človeka. Manjši je postal tudi obvodni prostor z vegetacijo.

Vodotoki s širokimi belimi strugami so velik kontrast preostali dolini in skrbijo za mozaičnost doline. Z njihovim oženjem in pravilnejšo obliko se je spremenil eden izmed pomembnih gradnikov alpske krajine. V preteklosti pogosto reguliranje rek v kanale ne upošteva posebnosti in kvalitet vodnega ter obvodnega prostora in tako negativno vpliva na krajinsko sliko. Ta je še vedno dobro ohranjena na neposeljenih območjih, kjer imajo reka Sava in njeni pritoki široka prodišča in bogato obrečno vegetacijo, kar je treba ohraniti. Pri gradnji energetskih objektov je prav tako prišlo do popolne spremembe struge, na območju Pišnice pri Jasni celo do uničenja slikovitega divjega toka Pišnice skozi sotesko.

7.1.4 Smernice za urejanje prostora

- Omejiti poseganje v naravno ohranjen in na spremembe občutljiv vodni in obvodni svet na neposeljenih območjih,
- omejiti širjenje naselij v bližino struge reke Save in njenih glavnih pritokov (Pišnica, Bistrica),

- ohranjati posebnosti vodnega sveta Zgornjesavske doline (široke prodnate struge, jezerca kot ledeniški ostanki- Ledine, Zelenci...),
- ohranjati hudourniški značaj vodotokov v dolini,
- obstoječe energetske objekte na vodah je potrebno sanirati,
- varovati zaledja bogatih količin pitnih voda.

7.2 IZGINJANJE VEGETACIJSKIH STRUKTUR

7.2.1 Opis razvoja in procesov sprememb

Glavna vegetacijska elementa v dolini sta gozd, ki prerašča pobočja in obvodna vegetacija, ki se na več mestih združi z gozdom. Po prihodu človeka so postale pomembne tudi ostale vegetacijske strukture: žive meje, omejki, drevoredi ipd. Skupaj z raznovrstno rabo tal so skrbele za pestro krajinsko sliko in mozaičen krajinski vzorec. S prihodom 20. stoletja je človek opustil številne obdelovalne površine, hkrati pa je zaradi novih zahtev (promet, turizem ipd.) opustil tudi te vegetacijske strukture. Nekatere so se vseeno obdržale in človek jih je bolj ali manj prilagodil svojim potrebam in obdržal. V zadnjem času se je s ponovnim intenziviranjem dejavnosti (turizem, promet) začel nov val izginjanja vegetacijskih struktur.

Širjenje infrastrukture se ne izraža le v povečanem obsegu prometnih površin, ampak tudi v posodabljanju in povečevanju obsega energetske ter komunalne infrastrukture. Občina Kranjska Gora ima namreč velike potrebe po električni energiji in bo tako potrebovala posodobitev elektrodistribucijskega omrežja.

Primer prikazuje spreminjanje vegetacijskih struktur zahodno od Kranjske Gore.

7.2.2 Prikaz sprememb krajinskega vzorca

Slika 41 prikazuje preplet obdelovalnih površin (rjava barva) in travnikov ter pašnikov (svetlo zelena) zahodno od Kranjske Gore. Gozd, omejki in pomembnejše vegetacijske strukture (temno zelena) so se do neke mere ohranile tudi vse do konca 20. stoletja. Na sliki 42 (situacija iz 90. let) so omejki in manjše gozdne zaplate, kljub gradnji smučišč, turističnih objektov in cest še vedno opazni.

Na začetku 21. stoletja se je z novim valom širjenja dejavnosti v Zgornjesavski dolini preobrazilo dolino na veliko bolj intenziven način kot vsa leta poprej, kar prikazuje slika 43. Širjenje turističnih objektov se je sicer ustavilo, povečal pa se je obseg žičniške infrastrukture (predvsem parkirišč) in pospešena gradnja sekundarnih domov (vikendov). Na zahodu je večji apartmajski objekt, za razliko od ostalih turističnih objektov v dolini, zgrajen na »samem«. Na sredini je velika makadamska površina namenjena parkiranju pozimi in ob večjih prireditvah, večji del leta pa je prazna.

Slika 42: Raba tal včasih, spodnja plast raba tal konec 20. stoletja (povzeto po franciscejskem katastru in Google Earth, 2010)

Slika 43: Vegetacijske strukture, ki so "preživele" intenzifikacijo dejavnosti v 20. stoletju (Google Earth, 2010)

Slika 44: Današnja situacija, fotomontaža

7.2.3 Vrednotenje sprememb

Za alpsko kulturno krajino značilen preplet kmetijskih površin z vmesnimi vegetacijskimi strukturami (omejki, žive meje, obvodna vegetacija, ekstenzivni sadovnjaki, drevoredi...), močno vpliva na mozaičnost dolinskega dna. Z zaraščanjem pobočij je nastal še večji kontrast med gozdnimi površinami in raznoliko rabo tal v dolini, tako da je njihovo opuščanje močan negativen vpliv na krajinsko sliko. Slika 44 prikazuje današnjo situacijo, ki je uresničitev črnega scenarija: obsežne, za določen čas dimenzionirane površine. Poleg izgube samih nosilcev krajinske slike, se je tako v prostoru pojavil nov, negativen vzorec-obsežne prometne površine namenjene občasni obremenitvi. Takšne površine so problematične po celi dolini in ne samo na območju Kranjske Gore.

Dva ločena problema sta tako med seboj povezana, saj na eni strani izgubljammo kakovosten krajinski vzorec, po drugi strani pa je v prostor vnesen nov, tuj in neželen krajinski vzorec, ki v prostor vnaša dodatno stopnjo tehnizacije. Oba problema je možno rešiti sočasno- pri oblikovanju ustreznih prometnih površin s pomočjo sanacije obstoječih neprimernih parkirišč in vzpostavitevijo novih vegetacijskih struktur.

7.2.4 Smernice za urejanje prostora

- Skrbno umeščati infrastrukturne objekte v prostor ob upoštevanju smeri prostora, prehodnosti, naravnih robov doline in krajinske kulise (visokogorske skupine, vodna telesa, razgledni motivi).

7.3 ZARAŠČANJE KMETIJSKIH POVRŠIN

7.3.1 Opis razvoja in procesov zaraščanja

Z opuščanjem kmetijskih dejavnosti so se planine in senožeti začeli zaraščati, s čimer se je začel manjšati njihov obseg. Sprememba krajinske slike je opazna predvsem na severni strani doline, na pobočju Karavank. Planine na grebenu Karavank in v stranskih alpskih dolinah ne vplivajo na širšo krajinsko sliko doline, vplivajo pa na sliko samih stranskih dolin. Obseg planin pred 20. stoletjem je bil tolikšen, da je bil vpliv na krajinsko sliko precejšen. Šlo je za velike površine, ki so bile ponekod tudi nadaljevanje kmetijskih površin na dnu doline po pobočju Karavank.

Danes ni več potrebe po tolikšni časovni in prostorski razpršenosti kmetijskih zemljišč. Na manjšem obsegu zemljišč se lahko pridela več, hkrati pa je večja dosegljivost dobrin od drugod in boljša prometna dostopnost. Tako ljudje iščejo vire za preživetje v ostalih dejavnostih. S pojavom fosilnih goriv se je razmerje zemljišč namenjenih za pridelavo proti ostalim zemljiščem močno spremenilo v korist ostalih zemljišč, ki so sedaj bodisi na voljo za drugo rabo, ali pa niso več potrebna in se opuščajo (Udovč, 2010).

Opuščajo in zaraščajo se predvsem (Udovč, 2010):

- površine neprimerne za strojno obdelavo,
- zemljišča, ki so zelo slaba (nerodovitna),
- zemljišča, ki so preveč oddaljena od same kmetije oz. so slabo dosegljiva,
- nerabljena kmetijska zemljišča in nepripravljenost trgovanja z njimi; nekdo, ki ne kmetuje več ni pripravljen prodati kmetijskih zemljišč.

Kmečko prebivalstvo se stara in tudi v primeru, da se mlajša generacija odloči za kmetovanje, se to ne izvaja v takem obsegu kot včasih. Kmetijstvo postaja bolj dopolnilna dejavnost. Demografskih težav ni možno rešiti z ukrepi kmetijske politike, ki je bila sicer na nekaterih področjih uspešna. Tako so kljub težkim pogojem planine na Gorenjskem v proizvodni funkciji in dokaj stabilno rabo, z rahlim trendom zmanjševanja živali na planinah. Razlogi za sorazmerno dobro stanje so po Rupnikovem mnenju (2010) izvedeni ukrepi kmetijske politike v zadnjih tridesetih letih:

- sredstva za urejanje pašnikov v osemdesetih letih 20. stoletja,
- občinske podpore za planinsko pašo v istem obdobju,
- ukrepi skupne kmetijske politike v tem tisočletju:
 - neposredna plačila za območja z omejenimi dejavniki za kmetovanje,
 - plačila za ukrepe kmetijsko okoljskega programa za podukrepa planinska paša in planinska paša s pastirjem,
- strokovno in organizacijsko delo kmetijsko svetovalne službe,
- prizadevanja lastnikov zemljišč in pašnih interesentov.

7.3.2 Scenariji zaraščanja

Slika 45 prikazuje povezanost Kranjske Gore in njenih kmetijskih površin v dolini, s kmetijskimi površinami na pobočju Karavank. Med dolino in bližnjim senožetom na Robeh so bila poraščena le najstrmejša pobočja. Dolinsko dno se je raztezalo na pobočja v vseh smereh. Slika 46 prikazuje današnje stanje, kjer so kmetijske površine v precej manjšem obsegu, a so še vedno ohranjene. Povezava med dolino in bližnjimi planinami je prekinjena, saj so pobočja Karavank prekrita z gozdom vse do dolinskega dna. Na sliki 47 je prikazan scenarij ob morebitni prekinitvi izvajanja kmetijsko- okoljskih izplačil in zaraščanju danes obstoječih kmetijskih površin.

Slika 45: Pogled na senožeti Robe in vas Srednji Vrh iz Kranjske Gore pred obema vojnama (Gornjesavski muzej Jesenice, 2010)

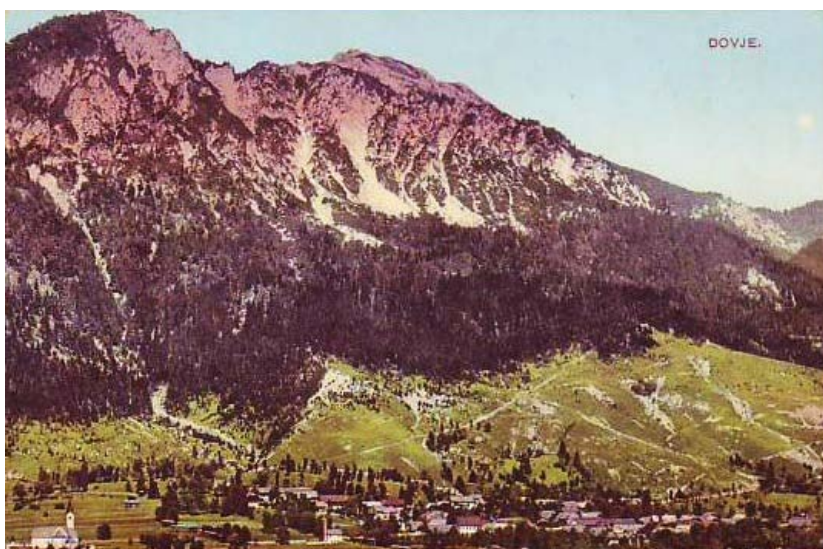
Slika 46: Pogled na Robe in Srednji Vrh danes (Wikipedia, 2010)

Slika 47: Zaraščanje v primeru prekinitve izvajanja kmetijskih ukrepov, fotomontaža na osnovi simulacije sprememb

Povezava doline s pobočjem je bila še močnejša pri naseljih, ki ležijo na vznožju Karavank (na vršajih, pobočjih). Tako je v primeru Dovja, katerega krajina je obsegala precejšen del pobočja v vse smeri, samo naselje pa je bilo obdano s kmetijskimi površinami (slika 48). V 20. stoletju se je vez med krajem in pobočjem prekinila, gozd (z njim pa pobočje) se čedalje bolj premika proti kraju. To je obraten proces kot v preteklosti, kjer se je kulturna krajina pomikala proti pobočju. S stališča varnosti kraja pred erozijo, je sicer bolje, da ima kraj »zavarovan hrbet« (slika 49).

Simulacija prikazuje, kako se gozd pomika proti naselju in mu s tem sicer daje varnost, vendar pa siromaši krajinsko sliko, kar prikazuje slika 50. Z ustreznim izvajanjem kmetijsko okoljskih ukrepov lahko tudi v bližini naselij vzdržujemo kmetijske površine na pobočjih, hkrati pa jih nekaj namenimo gozdu (slika 51).

Slika 48: Dovje leta 1912 (Gornjesavski muzej Jesenice, 2010)

Slika 49: Dovje danes (Mojstrana.com, 2010)

Slika 50: V primeru prekinitve izvajanje ukrepov kmetijske politike bi se gozd pomaknil vse do naselja Dovje, fotomontaža na osnovi simulacije sprememb

Slika 51: Oblikovanje roba in čiščenje kmetijskih zemljišč ob ustreznemu izvajanju kmetijske politike, fotomontaža na osnovi simulacije sprememb

7.3.3 Vrednotenje scenarijev

Trenutno precej ugodno stanje planin in ostalih pašnih površin ni trajno, temveč je odvisno od nadaljevanja spodbudnih ukrepov kmetijske politike in stanja v živinoreji. Brez tega bi se tudi na območju Zgornjesavske doline takoj začel nov val opuščanja planinskih pašnikov (Rupnik, 2010). Vizualna povezava doline s pobočjem je že sedaj na marsikaterem delu že prekinjena, pobočje se sedaj začne, kjer se začne gozd, ki ponekod pride vse do dna doline (ravno nasprotno kot v preteklosti). Današnje stanje pašnih površin (sliki 46 in 49) sicer ni idealno, saj bi bilo treba poskrbeti za njihovo redno čiščenje in ohranjanje gozdnega roba. To bi popestrilo krajinsko sliko, saj bi bile pašne površine svetlejšje in bolj homogene ter tako močnejši kontrast temnemu in zrnatemu gozdu (slika 51).

Prekinitev ukrepov kmetijske politike (sliki 47 in 50) bi bila za krajinski vzorec planin na slemenih in pobočjih neustrezna in uničujoča. Z vzdrževanjem pašnikov in hkratnim omejevanjem širjenja naselij (s tem pa poseganjem v pobočje), se lahko izognemo neprijetnim posledicam za dolino, brez neugodne spremembe krajinske slike. V primeru prekinitve ukrepov kmetijske politike zaraščanja teh površin, bi bila krajinska slika siromašnejša. Karavanke, kot močno zeleno ozadje brez vidnih jas, bi bile manj privlačne kot danes; prav tako pa bi bila izgubljena številna pašna območja v dolinah in visokogorju Julijskih Alp.

7.3.4 Smernice za urejanje prostora

- Nadzorovanje spreminjanja planin in pastirskih objektov v sekundarna bivališča (primer senožeti na Robeh nad Kranjsko Goro),
- revitalizirati planinske pašnike s pomočjo finančnih spodbud,
- gospodariti z gozdovi v skladu z ureditveno gojitvenimi načrti (letni posek, ustrezno trasiranje gozdnih prometnic, pogozdovanje z ustreznimi vrstami),
- z ustreznimi spodbudami ohranjati poljsko razdelitev in preprečitev nadaljnjega zaraščanja travniških površin in nekdanjih planin.

7.4 ŠIRJENJE NASELIJ

7.4.1 Opis razvoja in procesov širjenja naselij

Skozi stoletja je človek ustvaril preplet kmetijskih površin, vegetacije in naselij, ki se je pod vplivom urbanizacije, širjenja smučišč in opuščanja kmetijskih površin začel spreminjati. Naselja so bila v preteklosti strnjena, zunaj njih so bile le kmetijske površine z gozdnimi in obvodnimi površinami. Z opuščanjem kmetijstva so tako nekatera kmetijska zemljišča postala nerabljena in so tako na voljo drugim rabam. Pritisk na kmetijska zemljišča v zadnjih 30 letih, z naraščanjem trenda gradnje individualnih sekundarnih bivališč, je zelo močan in tako so se ponekod pozidala tudi najboljša kmetijska zemljišča. Velikokrat so najboljša kmetijska zemljišča hkrati tudi najbolj zaželeni za bivanje, v predstavljenem primeru Podkorena (slike 52 do 54) gre za objekte na rahlem pobočju nad dolino, z izredno sončno lego.

Po mnenju Rupnika (2010) se gradnja na kmetijskih zemljiščih vrši skozi:

- nespoštovanje predpisov,
- pritisk posameznih lastnikov,
- pritisk kapitala,
- nenačelnost lokalne in državne politike.

7.4.2 Scenarij širjenja naselij

Na sliki 52 so vidne kmetijske površine, s pašniki in kozolci vzhodno od Podkorena. Obvodni prostor potoka Suhlja je raznovrstno zaraščen, gozd porašča ledeniško moreno na JV in pobočje na severu. Z gradnjo sekundarnih bivališč (vikendov) in širitvijo naselij je človek prodrl na območja, katerih se je v preteklosti izogibal, s tem pa je začel spreminjati krajinsko sliko (slika 53). V tem primeru je pozidal kmetijska zemljišča in posegel v vodni in obvodni prostor potoka Suhlja. Na sliki 54 je predstavljen scenarij širjenja vikend naselja v prihodnosti. V tem scenariju človek še bolj poseže na kmetijska zemljišča, vpliva na strugo potoka Suhlja, poseže v kozolce, posredni vplivi posega, kot so širjenje ceste, povečanje hrupa, prav tako vplivajo na doživljajsko vrednost območja.

Slika 52: Preplet njivskih površin, travnikov in vegetacije (povzeto po franciscejskem katastru)

Slika 53: Vikend naselje na istem območju danes (Google Earth, 2010)

Slika 54: Scenarij širjenja vikend naselja v prihodnosti, fotomontaža na osnovi simulacije sprememb

7.4.3 Vrednotenje sprememb

Kmetijski prostor ob naseljih, nekoč tako pomemben nosilec krajinske slike, je danes nekje pozidan, drugje opuščen, ponekod pa je vseeno dobro ohranjen in bi ga bilo smiselno ohranjati naprej. Med širitvijo naselij je prišlo tudi do izginjanja vegetacijskih prvin (omejki, obvodna vegetacija ipd.), katere bi bilo smiselno obnoviti, obstoječe pa ohraniti. Pomembne so tudi zelene cezure (travniki) v naseljih, katere je nujno ohraniti.

Sedanje stanje primera Podkorena (slika 53) je posledica pritiskov lastnikov kapitala, ki so si na izredno privlačnem območju s sončno lego želeli ustvariti sekundarno bivališče. Pri tem so posegli v gozdni in obvodni prostor ter na kmetijska zemljišča. Te prvine so izgubljene, za omilitve stanja pa bi bilo potrebno sprejeti omilitvene ukrepe (sanacije erozijskih žarišč, zaradi gradnje na pobočju, sanacija struge Suhlja, ozelenitev podpornih zidov...). Morebiten scenarij iz slike 54 poveča že sedaj prisotne negativne vplive in uničujoče vpliva na kmetijska zemljišča, za seboj pa potegne še številne posredne negativne vplive (širitev cest, gradnja parkirišč, regulacija potoka Suhlja, erozijska žarišča...).

Udovč (2010) je mnenja, da je treba sprejeti stvarnost, da se kmetijske površine opuščajo in da kulturne krajine ni možno ohraniti v celoti, vseeno pa je v primeru najboljših kmetijskih zemljišč nedopustno, da se zaraščajo oz. pozidajo. V primeru zaraščanja je možno naravi nazaj odvzeti najboljša zemljišča, kar pa je precej težje (oz. skoraj nemogoče) v primeru, da so se ta zemljišča pozidala. S širjenjem dejavnosti na najboljša kmetijska zemljišča bi bilo potrebno zaključiti.

7.4.4 Smernice za urejanje prostora

- Omejitev rasti naselij (primer Kranjske Gore),
- koncentracija pozidave znotraj samih naselij in usmerjanje pozidave na kmetijsko nezanimiva zemljišča,
- večanje turističnih kapacitet v širjenju že obstoječih zmogljivosti,
- omejiti gradnjo sekundarnih bivališč (Naselje Ivana Krivca v Kranjski Gori, Podkoren, Dovje),
- ohranitev in obnova zelenih cezur v naseljih ter vegetacijskih prvin (predvsem v Kranjski Gori in Mojstrani),
- obnovitev vaških jeder (najbolj spremenjeni jedri Kranjske Gore in Mojstrane),
- upoštevanje kulturnih posebnosti grajenega okolja pri novih gradnjah,
- na kmetijstvu primernih zemljiščih spodbujati obdelavo.

7.5 ŠIRITEV TURISTIČNIH IN REKREACIJSKIH OBMOČIJ

7.5.1 Opis razvoja in procesov sprememb

V obdobju po letu 1955 je bil značilen hitro razvijajoč zimski množični turizem. V gorskem svetu Slovenije so pričeli preučevati možnosti za ureditev smučarske infrastrukture, še posebej v višjem svetu po zgledu francoskih zimskošportnih krajev "iz retorte", ki naj bi bili optimalno prirejene potrebam zimskošportnih turistov. Velik del teh načrtov je ostal neuresničen, predvsem iz dveh razlogov (Jeršič, 2003):

1. Reliefna oblikovanost na večjih nadmorskih višinah ni ustrezna za oblikovanje razvejenih smučarskih prog različnih težavnostnih stopenj. Posamezna potencialno ustrezna območja bi bilo za smučanje treba preurediti s pomembnejšimi spremembami reliefa ali jih zavarovati s protierozijskimi posegi.
2. Kljub hitri rasti zimskošportnega povpraševanja, zlasti v letih od 1970 do 1981, in prizadevanjem po intenzivnejšem "vključevanju gorskega sveta v zimski turizem" se je pojavilo tudi strateško vprašanje, koliko gorskega sveta naj namenimo tehnično intenzivnemu turističnemu razvoju, zlasti ob dejstvu, da ima Slovenija le majhen "kos" alpske pokrajine.

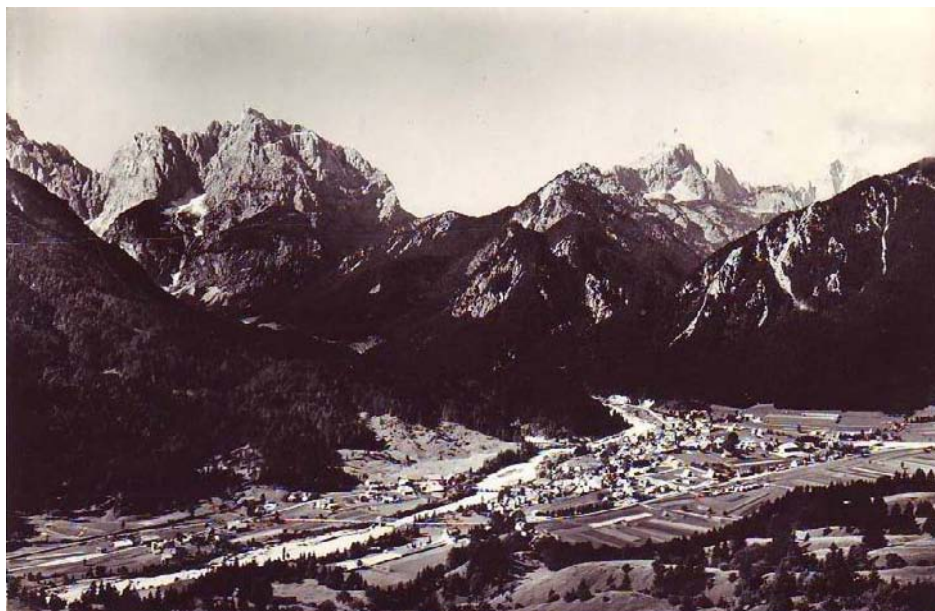
Navedeno je vplivalo na turistični razvoj, ki ga lahko označimo takole:

1. Površinski obseg smučišč ob velikih alpskih smučarskih središčih zunaj Slovenije je bistveno večji, v njih so smučarske žičnice praviloma speljane na nadmorskih višinah nad 2.000 m, dolžina omrežja prog posameznih območij pogosto presega 100 km, proge pa so marsikje speljane preko gorskih slemen v sosednje doline, kjer se združujejo s smučišči drugih središč.
2. Smučarska infrastruktura v posameznih območjih Slovenije je tako po zmogljivosti kot po površini mnogo manjša. V slovenski alpski pokrajini se torej niso oblikovali "giganti" z ozemeljsko obsežno, močno tehničirano in urbanizirano turistično pokrajino.

Apetiti po gradnji smučišč v Zgornjesavski dolini so bili sprva majhni, saj so manjša smučišča zadostovala, kasneje pa so se smučišča razširila vse do vrha Vitranca, kjer so izgradili tudi progo za svetovni pokal. V zadnjih dvajsetih letih se smučišča na območju Vitranca niso bistveno povečala, šlo je predvsem za posodobitev žičnic, gradnjo novih smučarskih naprav (skakalnice, poligoni) in širjenje smučišč. V 90. letih 20. stoletja pa je na območju Rateč prišlo do teženj za izgradnjo novega smučarskega središča Macesnovc. Tu je šlo za manjše smučišče, ki pa je pomenilo velik poseg v pobočja Julijskih Alp. Smučišče nikoli ni zares zaživelo, je pa z erozijskega stališča in stališča krajinske slike problematično.

7.5.2 Scenarij širjenja smučišč

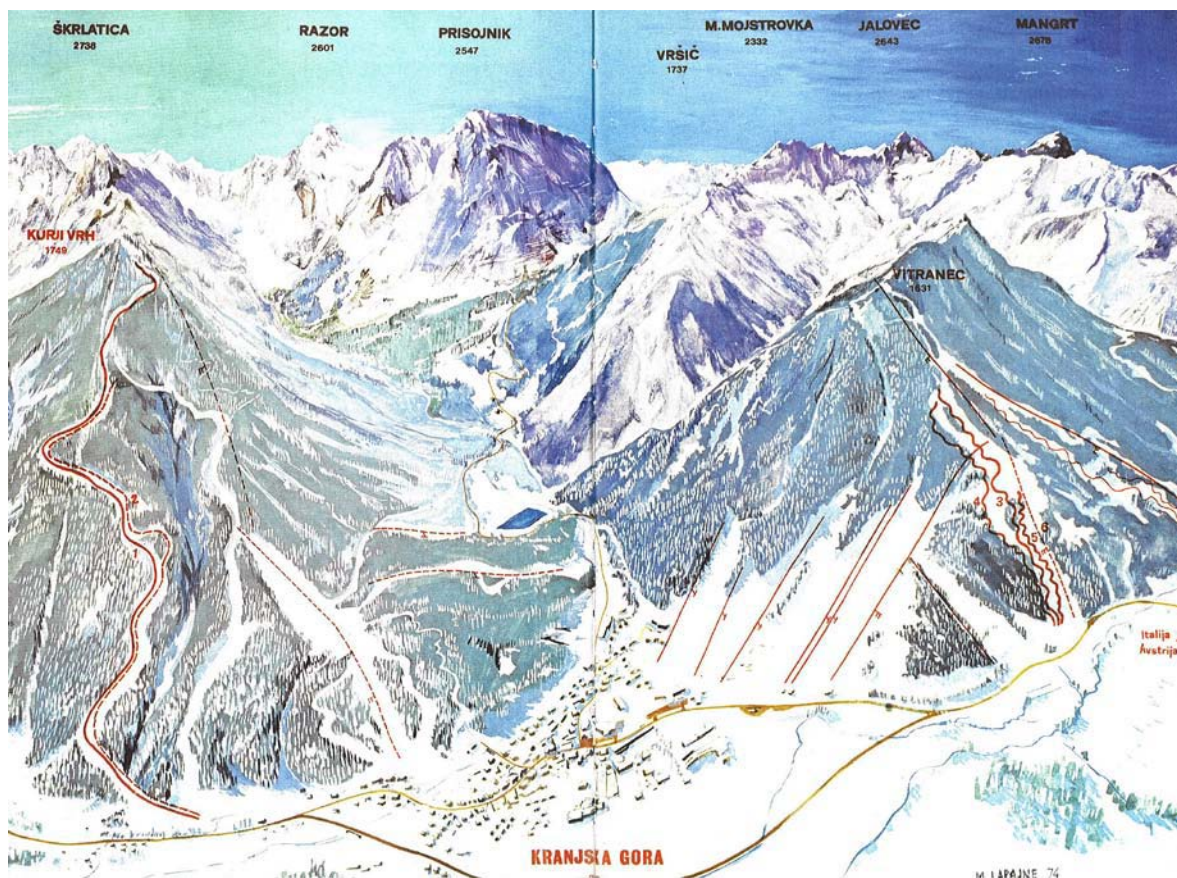
Na območju Zgornjesavske doline so bili prisotni velikopotezni načrti za izgradnjo visokogorskega smučarskega središča iz Mojstrovke oz. Vršiča, prav tako pa naj bi se za potrebe smučišč bolj posegalo na severna pobočja Julijskih Alp (od Kurjega Vrha proti Kranjski Gori) in tudi na območja Karavank (slika 57). Medtem, ko je gradnja smučišč v Julijcih preprečila razširitev Triglavskega narodnega parka in dejstvo, da je bil to velik finančni in tehnični zalogaj; je v Karavankah, kjer so terenski pogoji za smučanje sicer zelo primerni, najbolj vplivala sončna lega, saj bi bili nekateri deli na južnih pobočjih. Gradnja smučišč je tako potekala predvsem na severnih pobočjih Vitranca (slika 56). Medtem, ko so se drugod po dolini pobočja v neposredni bližini naselij zarasla, se je tu izkrčilo gozd za potrebe smučišč (stanje pred izgradnjo smučišč, slika 55).

Slika 55: Kranjska Gora pred izgradnjo smučišč (Gornjesavski muzej Jesenice, 2010)

Slika 56: Obseg smučišč danes (Slovenian alps, 2010)

Slika 57: Velikopotezni neuresničeni načrti izgradnje smučišč (Černe, 2009)

7.5.3 Vrednotenje sprememb

Današnje stanje (slika 56) je posledica nedokončanih oz. neuresničenih načrtov iz scenarija slike 57. Človek včasih ni bistveno posegal v pobočje Vitranca, drugod pa so pašne površine segale tudi do doline, tako da iz stališča rabe prostora smučišča niso problematična. Problematični so ostali vplivi smučišč, ki močno vplivajo na tehnizacijo krajine, povečan hrup in nova erozijska žarišča. Pri izgradnji smučišč je moral človek regulirati številne hudournike na Vitrancu, smučišča na zahodnem območju (pri Podkorenu) pa imajo posreden vpliv na bližnje Zelence. Danes so sicer smučišča stalnica v alpskih območjih in tako del alpske krajine, vseeno pa negativno na krajino vplivajo številne nove naprave za vleko smučarjev in umetno zasneževanje ter spremljajoča prometna in turistična infrastruktura.

Scenarij iz slike 58 bi ob morebitni uresnitvi povzročil večkratnik negativnih vplivov obstoječih smučišč, pri čemer se poraja vprašanje ekonomske upravičenosti v času podnebnih sprememb in glede snežnih razmer slabših zim. Kranjska Gora bi s tem scenarijem postala veliko smučarsko središče, vendar pa bi bil vpliv na krajinsko sliko izredno velik, prav tako pa negativni vplivi na okolje. Zemeljska dela zaradi izgradnje smučišč bi v tem primeru temeljito spremenila relief, prav tako bi bila pobočja prepredena z raznimi napravami in objekti. Izgradnja smučišča na območju Vršiča bi korenito posegla v divjvo naravo, že sedaj ogroženo zaradi ceste čez prelaz Vršič.

Pritiski za širitev turističnih in rekreacijskih območij so sicer še vedno veliki. V veliki meri gre pri tem za gradnjo večjih turističnih objektov, športne infrastrukture in športnih površin (športna dvorana, igrišče za golf in nogometno igrišče v Kranjski Gori, smučišče v Ratečah, širitev nordijskega centra Planica ipd.). Pri novih športnih območjih, predvsem gre tu za smučišča, je smiselno zaokroževati in dopolnjevati že obstoječa smučišča in manj posegati v nova območja.

7.5.4 Smernice za urejanje prostora

- Sanacija erozijskih žarišč (smučišče Macesnovec, Dolenčev Rut, tekmovalni poligon Podkoren),
- pogoždovanje strmih in razgaljenih površin,
- izogibanje večjemu obsegu gozdnih presek, ustrezno oblikovanje gozdnega roba,
- izogibanje preoblikovanju vodnih teles zaradi potreb smučišč (Sava, Pišnica),
- ohranjanje naravnih reliefnih značilnosti,
- omejevanje množični turizem in spodbujanje okolju in lokalnim posebnostim prilagojenega turizma (priložnost za ostale kraje v dolini, ne le Kranjsko Goro),
- preprečevanje pretiranega prodiranja v neokrnjeno naravo (ekstremni športi, štirikolesniki, vožnja z motorji, zimske motorne sani...).

8 RAZPRAVA IN SKLEPI

Potek življenja na alpskih območjih se je s prihodom turizma in boljše prometne dostopnosti zasukal v drugo smer in v 20. stoletju preobrazil območja bolj intenzivno kot človek s svojimi osnovnimi dejavnostmi (kmetijstvom) skozi vsa prejšnja stoletja. Prihod turizma je v veliki meri odločil dejavnik pri ohranjanju prebivalstva na alpskih območjih, saj kmetijstvo ni omogočalo enostavnega preživetja, hkrati pa je s seboj prinesel številne druge dejavnosti. Tudi na območjih, kjer se turizem ni razvil tako dobro kot na območju Kranjske Gore, so boljše prometne povezave omogočile ohranitev prebivalstva, ki si je delo našlo v bližnjih krajih izven alpskih dolin.

Prihod turizma sovpada s pojavom večjega opuščanja kmetijstva, kar je preprečilo večje demografske težave na teh območjih. Opuščanju kmetijstva sledi zaraščanje kmetijskih površin, kar je do določene mere omilil ravno turizem- prebivalstvo, ki je s pomočjo turizma ostalo, se dopolnilno ukvarja s kmetijstvom in tako ohranja alpsko kulturno krajino. Vseeno pa je turizem povzročil tudi zidanje na kmetijskih zemljiščih, kar je eden večjih negativnih vidikov turizma na teh območjih. Hkrati velja poudariti, da je tudi v interesu turizma, da se površine čim manj zaraščajo, saj je negovana krajina s prepletom divje alpske narave s kmetijskimi (pašnimi) površinami bolj zanimiva od zapuščene in zaraščene krajine (Jeršič, 1998).

Kot že omenjeno, samo zaraščanje po sebi ni nujno negativen proces. Ravno na primeru Zgornjesavske doline se je izkazalo, da je človek tudi v preteklosti (v agrarni dobi), marsikdaj več posegel v prostor, kot mu je bilo treba, kar se je pokazalo v pogostejših erozijskih in poplavnih pojavih, vseskozi pa se je trudil obdržati ravnotežje med pašnimi in gozdnimi površinami. Po koncu agrarne dobe se je začelo opuščanje planin, vseeno pa se je trend zaraščanja v zadnjem času umiril. Število prebivalstva v dolini je namreč naraslo (v nasprotju z nekaterimi alpskimi območji), prav tako je že v preteklosti naselbinska kultura tega območja v večini primerov slonela na dolinskih naseljih in ne osamljenih višje ležečih kmetijah. Najprej so se začela opuščati in zaraščati težko dosegljiva (oddaljena) ter slabo rodovitna zemljišča, kasneje pa tudi kmetijska zemljišča na pobočjih v bližini naselij, kar je predvsem ugodno zaradi erozijskih razmer. Erozijski in denudacijski procesi so se kasneje začeli krepiti na območjih, kjer je človek naselja razširil na pobočja in v bližino vodotokov.

Tudi Gotovnik (2007) poudarja, da zaraščanje ne pomeni nujno izničenja kulturnosti krajine, da pa potrebuje obliko nadzora s pomočjo posrednih ukrepov. Dodaja še, da je bil neposredni ukrep preprečevanja zaraščanja v izvajanju le kratek čas, kasneje pa se je uknil, saj je bilo mnenje Evropske komisije, da stroški odpravljanja zaraščanja ne morejo biti opravičljivi stroški (Senegačnik, 2007, cit. po Gotovnik, 2007). Veliko bolj smiselni, so ukrepi spodbujanja planinske paše, saj ohranjajo krajinsko pestrost, kulturno dediščino, biotsko raznovrstnost, hkrati pa zagotavljajo zdrava in kvalitetna živila.

Iz tega bi lahko sklepali, da so se tudi v Zgornjesavski dolini ohranile površine primerne za planinsko pašo. Poleg ekonomskih spodbud je k temu pripomoglo tudi dejstvo, da kmetje

planinske paše nikoli niso zares opustili (le zmanjšali njen obseg), boljše gozdne ceste in kmetijska mehanizacija pa so omogočili ohranitev paše tudi na najvišjih legah. Tako so planine na samem vrhu Karavank izredno dobro ohranjene, na pobočjih pa so se opustile in zarasle predvsem tiste na največjih strminah in prometno težko dostopne. Planine na območju Julijcev, predvsem v stranskih alpskih dolinah, so se nekoliko zmanjšale, vendar ohranile. Tu je bil pomemben dejavnik ohranjanja tudi turizem, saj so te doline precej obiskane in so v njih tudi planinski domovi, s tem pa so prav tako postale lažje dostopne za kmete in enostavnejše za pašo.

Pomembno je tudi poudariti, da se kmetijski pogoji, razen boljše prometne dostopnosti in kmetijske mehanizacije, niso izboljšali, oz. na obstoječih površinah ni možen večji donos, kot se je to zgodilo v primeru nižinskih predelov. Tako so kmetijske površine še vedno razpršene po celi dolini in so na najboljših (sončnih) legah. Prav tako pa je kmetijstvo tu že v preteklosti slonelo na živinoreji in ne na poljedelstvu.

Urbanizacija dolinskega dna in širjenje naselij je danes bolj problematično kot samo zaraščanje, kar je posledica turističnega razvoja. Poleg samega širjenja naselij v vse smeri, tako po dolinskem dnu, kakor tudi po pobočju, je prisotna še tvorba počitniških bivališč izven naselij, nekje pa so se tudi ta območja že povezala s prvotnim naseljem. Sprva je bila rast prisotna le v Kranjski Gori, kot posledica gradnje turističnih objektov in Mojstrani, kjer so gradili stanovanja za potrebe delavcev jeseniške železarne.

Turistični razvoj je bil sprva organiziran predvsem s strani takratne države in v Kranjski Gori se je gradilo po vzoru evropskih smučarskih središč. Prevladovali so hoteli, ki so bili posejani na robu smučišč na severovzhodnem pobočju Vitranca in med katerimi je bilo veliko odprtih površin. Kasneje je glavno pobudo nosil zasebni sektor, ki je pozidal prazne prostore med hotelskimi kompleksi. Individualna in blokovska sekundarna bivališča so se razširila na travnate in ostale kmetijske površine v naselju in njegovi okolici, naselje je tako zraslo nenadzorovano. V Mojstrani turistične pobude ni bilo, se je pa razširila gradnja enodružinskih hiš. Širitev naselij za potrebe lokalnega prebivalstva (sem so všteti tudi delavci na tem območju, ki so prišli iz drugih koncev nekdanje države) se je zgodila v vseh naseljih predvsem v podobi individualnih hiš, kar je zavzelo veliko kmetijskih površin v samih naseljih in ob njih.

Po turistični krizi po osamosvojitvi je sledilo prestrukturiranje in obnova hotelskih kompleksov in smučarske infrastrukture, zatem pa gradnja individualnih apartmajskih objektov in sekundarnih bivališč, sprva v Kranjski Gori, kasneje pa v celotni dolini, čemur smo priča še danes.

Zahteve po poseganju v alpski prostor so danes prav tako močne, kot pred nekaj desetletji, povečala pa se je zahteva mednarodnih, predvsem pa lokalnih skupnosti, po večjem varovanju oz. negovanju in ohranjanju alpske krajine. Skupnosti, prisotne na alpskih območjih, so se v preteklosti morale prilagajati težkim razmeram za življenje, danes pa naraščajočim željam turistov.

9 POVZETEK

Krajina je posledica človekovega boja z naravo in nuje po preživetju, kar se posebej odraža v alpski krajini. Skozi stoletja je človek ustvaril krajino, katera je rezultat življenja v naravnem ravnovesju z zahtevnim in nerodovitnim okoljem. V kolikor je človek v okolje posegel preveč, je tvegala razvoj erozijskih pojavov, v kolikor v območje ni posegel, ni imel dovolj sredstev za preživetje. Skozi zgodovino se je človek naučil, kje je meja in je ustvaril negovano okolje v neposredni bližini divje narave. Danes se v prostor posega drugače in tudi na območja, kamor se včasih ni posegalo. Alpska krajina s svojimi značilnostmi je temelj turističnega razvoja na teh območjih, vendar se z nesmotrnim poseganjem spreminja, s tem pa se slabša turistična konkurenčnost območja.

Prihod človeka na alpska območja je pomenil dolgotrajen in mučen boj z neugodnimi klimatskimi in pedološkimi dejavniki, prav tako pa z izrednimi naravnimi dogodki (plazovi, poplave, ipd.). Rezultat tega boja je alpska krajina, z razvojem katere se ukvarja ta diplomska naloga, ki se osredotoča na Zgornjesavsko dolino na severozahodu Slovenije. Namen je bil ugotoviti, kaj je privedlo do alpske krajine, kot neke idealizirane in močno zaželeno turistične destinacije; kako je človek preživel na tem območju, s katerimi dejavnostmi se je ukvarjal in kako je posegal v prostor, kako je to območje vplivalo na človeka, zakaj je prišlo do turističnega razvoja območja in kako je človek posegal v prostor zaradi potreb turizma. Hkrati sem poskušal na podlagi značilnosti nekdanjih in sedanjih rab v prostoru, predvideti možnosti za nadaljnji razvoj.

V nalogi sem skušal s pomočjo literature, topografskega materiala in terenskih ogledov predstaviti odnos do alpske krajine skozi zgodovino, preučiti naravne in družbene dejavnike oblikovanja krajine, predstaviti splošne značilnosti alpske krajine, kasneje pa podrobneje opisati obravnavano območje Zgornjesavske doline in značilnosti kmetijskega (nekoč) ter turističnega (danes) razvoja na tem območju.

Zaključek naloge je, da se alpska krajina ves čas spreminja, vendar pa je nujno, da se spremembe dogajajo premišljeno in s poslušanjem lokalne značilnosti, torej tako, kot so se dogajale številna stoletja, vse do konca agrarne dobe. Ta se konča z boljšo prometno dostopnostjo alpskih območij (železnica, avtocesta), kar privede v nove in različne tipe alpskih skupnosti- intenzivna predmestna spalna naselja ali turistična območja. V kolikor je prometna dostopnost ostala slaba, pa lahko to privede do zapuščenih območij.

Na turistično uspešnih območjih, kamor spada tudi Zgornjesavska dolina, je turizem sedaj glavni dejavnik preživetja in tisti ki omogoča življenje na tem območju. Glavna težava sprememb v krajini je urbanizacija dolinskega dna in opuščanje pašnih površin. V diplomski nalogi so podane smernice za nadaljnje poseganje v prostor in varovanje ter ohranitev alpske identitete.

10 VIRI

10.1 CITIRANI VIRI

- Anko B. 2003. Posebnost alpskih kulturnih krajin in krajinska ekologija Alp. V: Slovenski alpski svet in alpska konvencija. Lah A. (ur.). Ljubljana, Svet za varstvo okolja: 77-80
- Apartmaji Rožič. 2010.
www.apartmaji-rozic.com (avgust, 2010)
- Arhiv Republike Slovenije. 2010. Pregled map zemljiških katastrov 19. stoletja-franciscejski kataster, digitalizirano arhivsko gradivo.
<http://sigov3.sigov.si/arhiv/> (marec, 2010)
- ASP 32. Slovarji. 2002. Kamnik, Amebis d.o.o.: CD- Rom
- Cigale D. 2004. Okoljski učinki turizma in rekreacije v slovenskem alpskem svetu. Geografski obzornik. 51, 4: 4-11
- Černe A. 2008. Presoja urejenosti hudournikov Trebiža in Suhelj. Diplomsko delo. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire: 95 str.
- Černe V. 1992. Borovška vas. Monografija o Kranjski Gori. Kranjska Gora, Turistično društvo: 168 str.
- Černe V. 2006. Naš sosed Vitranc. Kranjska Gora, samozal. Vid Černe: 124 str.
- Černe Vid. 2006. »Zgodovina in običaji Kranjske Gore«. Kranjska Gora (osebni vir, marec, 2006)
- Čop J., Cevc T. 1993. Slovenski kozolec, Slovene Hay-rack. Žirovnica, AGENS: 242 str.
- Dictionary 3.0. 2010. Spletni slovar.
<http://www.dictionary30.com/> (November 2010)
- Dodgshon R. A., Gunilla E., Olsson A. 2005. Seasonality in European mountain areas: A study in human ecology. Seasonal Landscapes. Springer: 85-101
- Erjavec A. 1994. Mountain photography and the constitution of national identity. Filozofski zbornik. 15, 2: 211-234
- Ferreira A. 2004. Alpska konvencija v Sloveniji. Geografski obzornik. 51, 4: 12-17

Fister P. 1993. Arhitekturne krajine in regije Slovenije. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor: 245 str.

Fotogaja.si. 2010.
www.fotogaja.si (avgust, 2010)

Gams I. 1992. Prispevek k mladokvartarni geomorfologiji v Zgornjesavski dolini. Geografski zbornik. 32: 5-49

Gantar D., Golobič M., Gulič A., Černič Mali B., Praper S. 2004. Making public the view of the locals: work package 5: National report Slovenia, local workshops: Pilot region upper Sava valley. Ljubljana, Urbanistični inštitut Slovenije: 30 str.

Google Earth. 2010. Prikazovalnik satelitskih posnetkov.
<http://www.googleearth.com> (februar, 2010)

Golobič M., Kučan A. 2004. The future for Slovenian cultural landscapes. Topos: European Landscape Magazine. 47: 79-86

Gore-ljudje.net. 2010.
www.gore-ljudje.net (avgust, 2010)

Gornjesavski muzej Jesenice. 2010. Arhivsko slikovno gradivo

Gosar A. 1998. Sonaravni razvoj v slovenskih Alpah- izhodišča. V: Sonaravni razvoj v slovenskih Alpah in sosedstvu. 1. Melikovi geografski dnevi v Kranjski Gori. Gosar A. (ur.). Ljubljana. Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo: 2-5

Gotovnik B. 2007. Vpliv izbranih kmetijsko- okoljskih izplačil na kulturno krajino. Diplomsko delo. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo: 86 str.

Hardin G. 1968. The tragedy of the commons. Science Magazine.
<http://agora.phy.gvsu.edu/lib330/Documents/hardin-tragedy.pdf> (avgust, 2010)

Ilešič S. 1981. Gorenjska, njena regionalna opredelitev in notranja regionalna razčlenitev. V: Gorenjska: Referati in gradivo na 12. Zborovanju slovenskih geografov v Kranju in na Bledu. Brinovec S. (ur.). Ljubljana, Geografsko društvo Slovenije: 9-17

Jeršič M. 1998. Slovenske Alpe- Kulturna pokrajina- Naravni park- Športna arena. V: Sonaravni razvoj v slovenskih Alpah in sosedstvu. 1. Melikovi geografski dnevi v Kranjski Gori. Gosar A. (ur.). Ljubljana. Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo: 47-61

Jeršič M. 2003. Zimskošportni turizem v Alpah. V: Slovenski alpski svet in alpska konvencija. Lah A. (ur.). Ljubljana, Svet za varstvo okolja: 103-109

- Juvanec B. 2009. Arhitektura Slovenije 1. Vernakularna arhitektura, alpski del. Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo: 144 str.
- Keršič- Svetel M. 2003. Razvoj v Alpah po načelu alpske konvencije in seviljske strategije. V: Slovenski alpski svet in alpska konvencija. Lah A. (ur.). Ljubljana, Svet za varstvo okolja: 96-102
- Kočevar Z. 1998. Geografija občine Kranjska Gora. Diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska Fakulteta, Oddelek za geografijo: 128 str.
- Krišelj M. 1981. Kmečki turizem na Gorenjskem. V: Gorenjska: Referati in gradivo na 12. Zborovanju slovenskih geografov v Kranju in na Bledu. Brinovec S. (ur.). Ljubljana, Geografsko društvo Slovenije: 215-220
- Kučan A. 1998. Krajina kot nacionalni simbol. Ljubljana, Znanstveno in publicistično Središče SAZU: 224 str.
- Kunaver J. 1998. Geomorfološki razvoj doline Krnice in njene zadnje poledenitve. V: Sonaravni razvoj v slovenskih Alpah in sosedstvu. 1. Melikovi geografski dnevi v Kranjski Gori. Gosar A. (ur.). Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo: 63-75
- Kunaver J. 2003. O geoloških in reliefnih značilnostih Alp. V: Slovenski alpski svet in alpska konvencija. Lah A. (ur.). Ljubljana, Svet za varstvo okolja: 25-35
- Lobnik F. 2003. Odnos do slovenskega alpskega sveta. V: Slovenski alpski svet in alpska konvencija. Lah A. (ur.). Ljubljana, Svet za varstvo okolja: 5-9
- Lovrenčak F. 2002. Povezave med prstjo in rastlinstvom na vršajih v Planici. Geografski vestnik. 74, 1: 57-63
- Marušič J. 1998. Krajine alpske regije. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor: 91 str.
- Melik. 1954. Slovenski alpski svet. Ljubljana, Slovenska matica: 606 str.
- Mlinar J. 2009. Razvoj turizma v Kranjski Gori. Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino. 57: 129-138
- Mlinar J. 2005. Slepo črevo Kranjske : prispevek h kolonizacijski zgodovini Zgornjesavske doline. Zgodovinski časopis. 59, 3/4: 333-340
- Mojstrana.com. 2010.
www.mojstrana.com (avgust, 2010)
- Mörschel F., Arduino S., Plassman G., Revaz M., Weissen A. 2004. Alpe: edinstvena naravna dediščina- Vizija ohranitve biotske raznovrstnosti v Alpah. Frankfurt, WWF Deutschland: 30 str.

Naturpark Dobratsch. Spletna stran Naravnega parka Dobrač/ Naturpak Dobratsch.
<http://www.naturparkdobratsch.info/> (marec, 2010)

Nosan T. 2001. Geografija krajevne skupnosti Dovje- Mojstrana. Diplomsko delo.
Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo: 63 str.

Ogrin D. 1989. Slovenske krajine. Ljubljana, Državna založba Slovenije: 239 str.

Perko D. 2001. Slovenija: pokrajine in ljudje. Ljubljana, Mladinska knjiga: 735 str.

Petek F. 2005. Spremembe rabe tal v slovenskem alpskem svetu. Geografija Slovenije 11.
Ljubljana, ZRC SAZU: 216 str.

Physicalgeography.net. 2010.
www.physicalgeography.net (april, 2010)

Petrič M. 1990. Rateče, zgodovina vasi. Maribor, Obzorja: 112 str.

Prešeren F. 1847. Krst pri Savici. Poezije doktorja Franceta Prešerna. Ljubljana: 169-192

Radinja D. 1998. Problematika sonaravnega razvoja v slovenskem alpskem svetu (na primeru Rateške pokrajine). V: Sonaravni razvoj v slovenskih Alpah in sosedstvu. 1. Melikovi geografski dnevi v Kranjski Gori. Gosar A. (ur.). Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo: 115-133

Rupnik S. 2010. »Zaraščanje planin na območju Občine Kranjska Gora«. Kmetijsko Gozdarska Zbornica Slovenije, Kmetijsko gozdarski zavod Kranj, Oddelek za kmetijsko svetovanje (osebni vir, oktober, 2010)

Scaglione P. 2008. High_scapes: Alps: content from the first edition of The ALPS Biennial, Alpine Landscape and Mountains Biennial. Trento, Rim. List-Laboratorio Internazionale Editoriale: 239 str.

Simončič B. 2010. Panoramska karta občine Kranjska Gora.

Slovenian Alps. 2010.
www.slovenian-alps.com (avgust, 2010)

Slovenski planinski muzej Mojstrana. 2010. Arhivsko slikovno gradivo

Stilgoe J. R. 1983. Common landscape of America, 1580-1845. New Haven, London, Yale University Press: 434 str.

Statistični Urad Republike Slovenije. Spletna stran.
www.stat.si (marec, 2010)

Šaver B. 2005. Nazaj v planinski raj : alpska kultura slovenstva in mitologija Triglava. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede: 326 str.

Temeljni topografski načrt Kranjske Gore. 1976. Ljubljana, Geodetska uprava Republike Slovenije: karta

Tomaž B. 1992. Transformacija Zgornjesavske doline pod vplivom turizma. Diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo: 146 str.

Udovč A. 2010. »Vpliv kmetijsko- okoljskih izplačil na zaraščanje«. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo (osebni vir, oktober, 2010)

Valvasor J. V. 1994. Slava vojvodine Kranjske: Izbrana poglavja. Ljubljana, Mladinska Knjiga: 354 str.

Vibafilm. 2010.
www.vibafilm.si (julij, 2010)

Viazzo P. P. 1989. Upland communities: Environment, population and social structure in the Alps since the sixteenth century. Cambridge, Cambridge University Press: 341 str.

Vrišer I. 1981. Razvoj industrije na Gorenjskem. V: Gorenjska: Referati in gradivo na 12. Zborovanju slovenskih geografov v Kranju in na Bledu. Brinovec S. (ur.). Ljubljana, Geografsko društvo Slovenije: 31-46

Wikipedia. 2010. Spletna enciklopedija in vir slik.
www.wikipedia.org (marec, 2010)

Žontar M. 1995. Cesta in poštni promet čez Jesenice in Koren na Koroško v času do prve svetovne vojne. Jeseniški zbornik, 7: 31-39

10.2 DRUGI VIRI

Aschwanden T. 2008. Alpine Crossing Exchange.
www.alpeninitiative.ch (marec 2010)

Berčič T. 2007. Umeščanje novih turističnih objektov v območje ob Bohinjskem jezeru (znotraj Triglavskega narodnega parka). Diplomsko delo. Ljubljana, Biotehniška fakulteta: 110 str.

Berginc M. 2002. Ekoturizem v gorah. Zbornik posveta v Kranjski Gori. Bled, Triglavski narodni park: 88 str.

Cevc T., Primožič I. 1991. Kmečke hiše v Karavankah. Ljubljana, Mladinska knjiga: 252 str.

Černe V. 2003. Pol stoletja dolga pot. Kranjska Gora, samozal. Vid Černe: 126 str.

Ivačič A. 1997. Razvojni program za Dovje in Mojstrano. Urbani izziv, 32-33: 90- 95

Ferreira A. 2006. Ocena razvoja Zgornje Gorenjske z vidika okoljske, socialne in ekonomske trajnosti. Geografski vestnik. 78, 2: 25–38

Ferreira A., Petek F. 2005. Spremembe rabe tal in socialno- ekonomske sestave prebivalstva na Zgornjem Gorenjskem. Zbornik gozdarstva in lesarstva 77. Ljubljana. Gozdarski inštitut Slovenije: 159 – 178

Furlan M., Kladnik D., 2008. Krotnik, Krotnjek, Krotnjak, Korenščica ali potok. Geografski vestnik, 80, 1: 45- 63

Ključni problemi razvoja v Alpah. 2006. Interreg IIIB Project, Program Območje Alp. www.alpine-space.org/uploads/media/DIAMONT_WP6_Folder_SLO.pdf (avgust 2010)

Kovačič N. 1997. Omrežje občin- povezanost v Alpah: program sonaravnega- okoljevarstvenega razvoja v občini Kranjska Gora. Kranjska Gora, Občina Kranjska Gora: 162 str.

Pirc M. 2007. Umirjanje prometa v alpskih dolinah s poudarkom na predlogu novega prometnega režima v dolini Vrata. Diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo: 98 str.

Rajšp V. 1998. Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763- 1787, zvezek 4. Ljubljana, ZRC SAZU: 303 str.

- Rajšp V. 1999. Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763- 1787, zvezek 5. Ljubljana, ZRC SAZU: 498 str.
- Razvojni program občine Kranjska Gora 2004- 2010. 2004. Kranjska Gora, Občina Kranjska Gora: 99 str.
- Urbanc M., Perko D., Petek F. 2008. Prihodnost Alp in delfi metoda. Geografski vestnik 80, 2: 143–153
- Uršej Š. 2003. Ohranjanje krajinskih kakovosti Zgornjesavske doline ob spreminjanju kmetijske rabe. Diplomsko delo. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo: 73 str.
- Vrtačnik K. 2005. Turizem v izbranih slovenskih alpskih turističnih krajih med letoma 1985 in 2003. Geografski vestnik, 77, 2: 95–105
- Zajc G. 2000. Sonaravni turizem v Alpah: s posebnim ozirom na občino Kranjska Gora. Diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo: 118 str.
- Vogrinčič A. 2007. Geografske osnove razvoja smučarskega turizma v kranjskogorski občini. Diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo: 71 str.

ZAHVALA

Hvala mentorici dr. Ani Kučan in recenzentki dr. Mojci Golobič za strokovne nasvete in usmerjanje pri izdelavi diplomske naloge.

Za posredovano panoramsko sliko občine Kranjska Gora se zahvaljujem gospodu Bojanu Simončiču iz podjetja Panorama Lesce. Uslužbenkam Gornjesavskega muzeja Jesenice se zahvaljujem za pomoč pri iskanju zgodovinskih posnetkov in razglednic.

Za pomoč pri pojasnitvi izvajanja kmetijsko okoljskih izplačil in kmetijske politike se zahvaljujem dr. Andreju Udovču iz Biotehniške fakultete in gospodu Stanetu Rupniku iz Kmetijsko gozdarske zbornice. Gospodu Vidu Černetu se zahvaljujem za razlago zgodovine in običajev v Zgornjesavski dolini.

Svoji družini, očetu Viktorju, mami Snežani, bratu Aljažu in puncu Barbari se zahvaljujem za vso podporo tekom študija.

Hvala tudi vsem ostalim, ki so mi kakorkoli pomagali pri izdelavi diplomske naloge.

PRILOGE

Priloga A: Zgornjesavska dolina pred prihodom človeka
(kartografska podlaga Simončič, 2010, stanje povzeto na osnovi fizičnogeografskega razvoja
doline)

Karavanke so večinoma prekrte z gozdom vse do vrha. Gozdna meja pred prihodom človeka je višja in redki vrhovi so goli. V primeru Julijskih Alp na jugu, je več razgaljenih in izpostavljenih vrhov, predvsem zaradi višje nadmorske višine in strmejših pobočij.

Gozd prevladuje tako na pobočjih, kakor tudi na dolinskem dnu. Pretežno sestoji iz bukve in smreke, na višjih legah, strmejših pobočjih in erozijskih žariščih se pojavljajo macesen, bor in rušje.

Reka Sava in njeni stranski pritoki, v tem primeru Pišnica, tvorijo široke prodnate struge. Večinoma po njih tečejo krotki vodotoki, ki se razširijo po obilnem deževju in ob spomladansko- jesenskih višjih. Nekatere struge v stranskih alpskih dolinah so večji del leta suhe.

Po dolini so posejana močvirnata območja, kot ostanek zadnjih poledenitev. Pojavljajo se kot območja manjših stalnih ali občasnih jezer.

Krajina pred prihodom človeka

Na strmejših pobočjih se pojavljajo erozijska žarišča. Podobni pojavi v obliki plazov, melišč, suhih hudourniških strug so posejani po celi dolini, še posebej pa v strmejših stranskih alpskih dolinah z manj stabilnimi pobočji.

Priloga B: Zgornjesavska dolina okoli 12. stoletja
(kartografska podlaga Simončič, 2010, stanje povzeto po Mlinar, 2005)

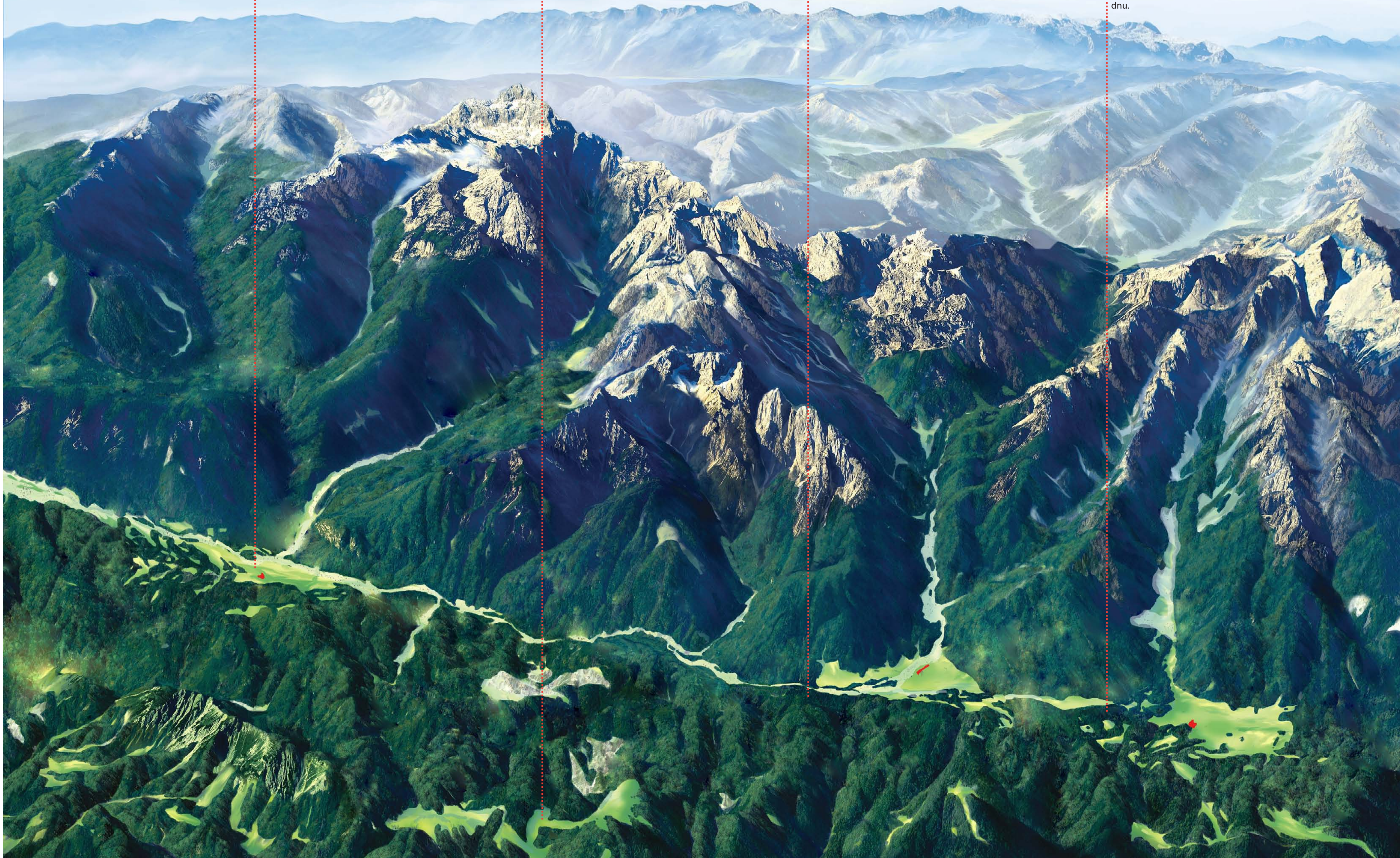

Na pobočjih v dolinah in v nizkem gorovju so nastale majhne naselbine, ki spominjajo na življenjsko prijazne otočke. Kasneje so se naselbine razširile po vsej dolini, vse do stranskih dolin.

Planine na vrhu Karavank so tačas koristili prebivalci iz današnje avstrijske Koroške, zato so morali prebivalci Zgornjesavske doline svoje kmetijske površine urediti v za to manj primernih alpskih dolinah.

Človek si je v neposredni bližini naselij in na pobočjih takoj nad naseljem uredil obdelovalne in pašniške površine. Zaradi majhnega števila prebivalcev (naselja so štela do največ 20 domačij), obseg izsekavanih gozdov za potrebe preživetja ni bilo pretiran.

Krajina, kot zaokrožena celota, je območje, katerega človek obvladuje in potrebuje za svoje preživetje. Tu gre za naselje in njegovo neposredno okolico, ki vključuje obdelovalne in pašne površine, ter manjše število površin na pobočju ali drugje na dolinskem dnu.

Priloga C: Zgornjesavska dolina na višku agrarne dobe
(kartografska podlaga Simončič, 2010, stanje povzeto po Mlinar, 2005, franciscejskem ter
jožefinskem katastru, Arhiv...,2010)

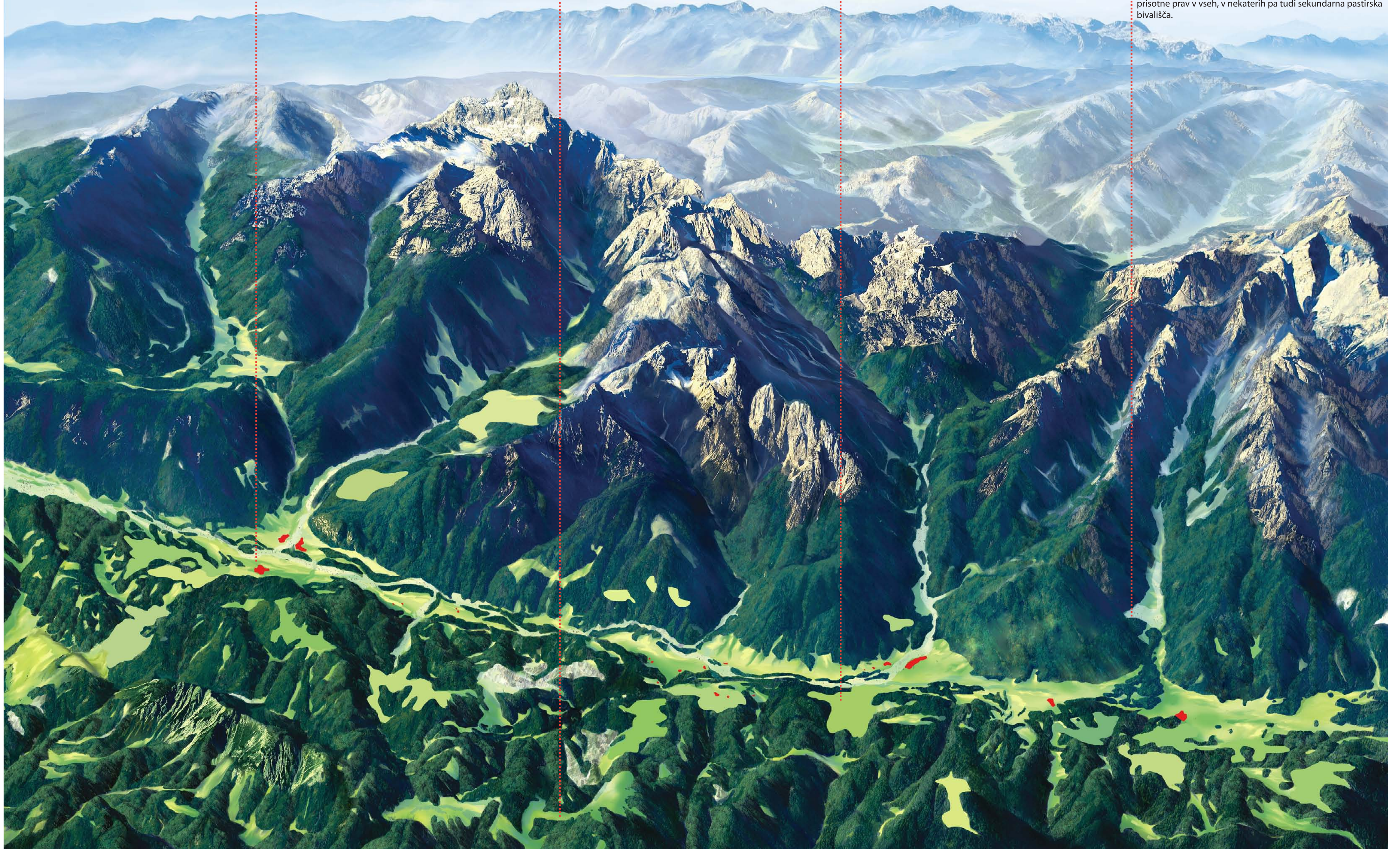

Na višku t.i. agrarne dobe so naselja dosegla svoj optimum, kar se tiče nosilne zmogljivosti Zgornjesavske doline. Krajina je bila tu sestavljena iz manjših, sklenjenih naselij, katerih uporabne površine, to so obdelovalna in pašniška zemlja sta prekrivali večji del dolinskega dna. Mozaičen krajinski vzorec je bil posledica človekove rabe (pašniki in njive različnih kultur) in naravnih razmer (vodne površine, močvirnata tla, obvodna vegetacija, erozijska žarišča...). Človek je v naravo precej posegel, a je ves čas vzdrževal naravno ravnovesje, čeprav je zaradi tega visel na robu preživetja.

V Karavankah, ponekod pa tudi v Julijcih, so bile nekatere planine na samem vrhu oz. grebenu. Sicer težko dostopni predeli so bili primerni za pašo predvsem zaradi sončne lege. Te površine sicer niso bile v rabi precejšen del leta, zaradi prostorsko- časovne razpršenosti primernih površin pa je bil človek primoran izkoriščati tudi ta območja.

Pašne površine na pobočjih so ponekod segale vse do dolinskega dna, tako je bilo naselje neposredno povezano s Karavankami in Julijci.

Na pobočju Julijcev je imel človek manj pašnih površin, predvsem zaradi strmega reliefa in osojne lege, vseeno pa jih je lahko izkoriščal poleti. Po drugi strani pa je človek dobro znal izkoristiti stranske alpske doline, tako so pašne površine prisotne prav v vseh, v nekaterih pa tudi sekundarna pastirska bivališča.

Priloga D: Zgornjesavska dolina po prihodu železnice, konec 19. stoletja do vojne
(kartografska podlaga Simončič, 2010, stanje povzeto po Mlinar, 2005 in Černe, 1992)

V tem času se že začnejo opuščati nekatera slaba in težko dosegljiva kmetijska zemljišča, večje pašne površine in senožeti se začnejo drobiti in zaraščati na strmejših legah.

Predvsem na območju Mojstrane pojav industrije v obliki kovinsko-predelovalne in lesne industrije ter tovarne cementa. Tovrstna industrija se ne obdrži dolgo, razvila se je zaradi naravnih danosti; surovine, izkoriščanje vodne sile...

Urejanje okolice v Mojstrani, nastanitvene zmožljivosti, drevoredi, sprehajalne poti

Cementarna v Mojstrani, hidroelektrarna na Bistrici

Obrata lesne in kovinsko predelovalne industrije

Planinski dom v Vratih

Velik vpliv na krajino ima gradnja železnice Ljubljana-Trbiž. železnica je na krajino vplivala neposredno (gradnja same železnice, mostov, regulacije vodotokov, gradnje železniških postaj) in posredno (boljša dostopnost doline, prihod turistov, olajšano zaposlovanje krajanov v sosednjih krajih).

Gradnja nastanitvenih in gostinskih zmožljivosti

Gradnja smučarske skakalnice

Jezero Jasna s kopališčem na prostem
Gradnja hidroelektrarne in preusmeritev toka reke Pišnice

Nastanitvene zmožljivosti in dodatne terciarne dejavnosti, parkovne ureditve in športnih igrišč

Gradnja smučišč na pobočjih Vitranca

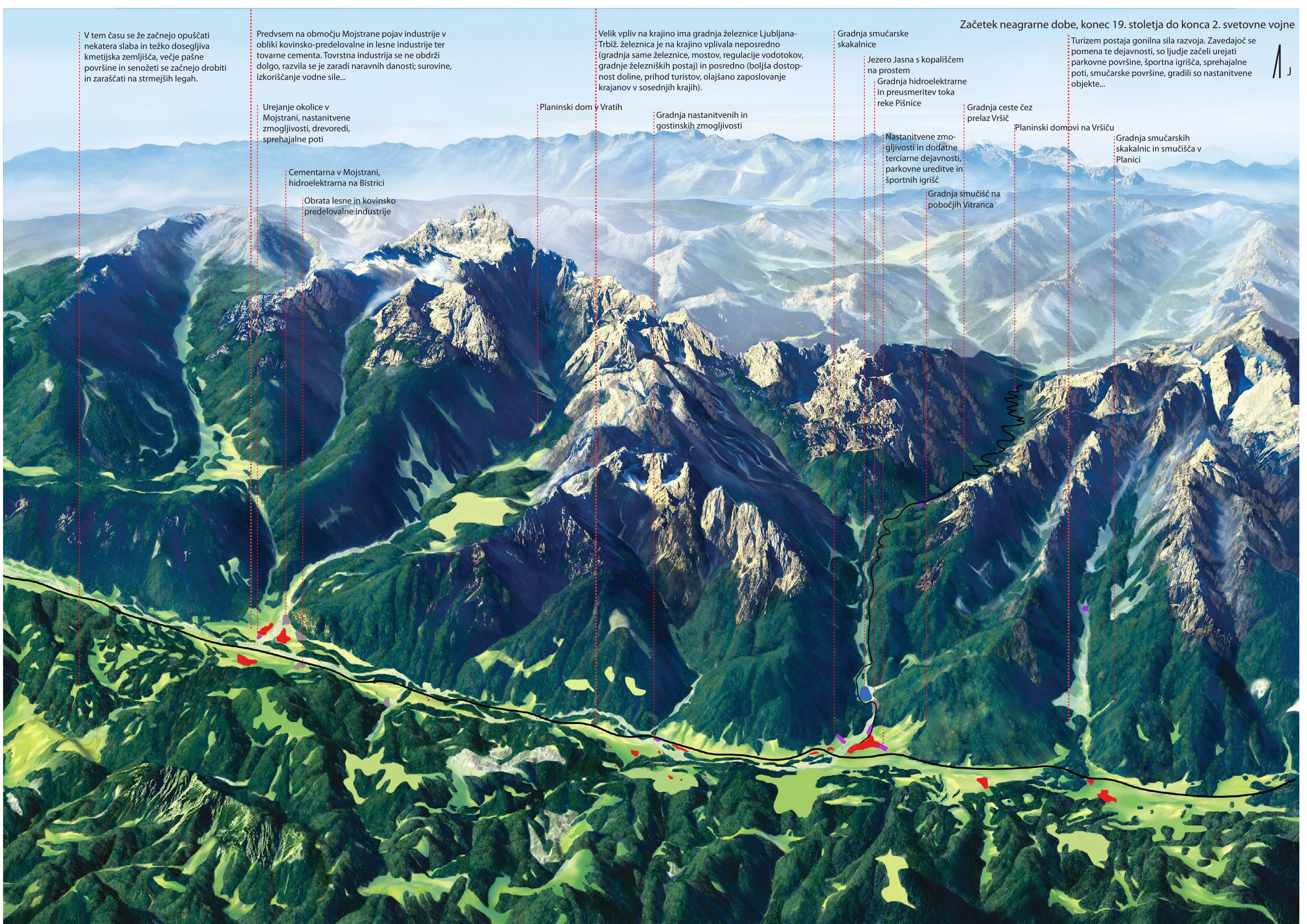
Gradnja ceste čez prelaz Vršič

Planinski domovi na Vršiču

Gradnja smučarskih skakalnic in smučišča v Planici

Začetek neagrarne dobe, konec 19. stoletja do konca 2. svetovne vojne

Turizem postaja gonilna sila razvoja. Zavedajoč se pomena te dejavnosti, so ljudje začeli urejati parkovne površine, športna igrišča, sprehajalne poti, smučarske površine, gradili so nastanitvene objekte...

Priloga E: Zgornjesavska dolina po koncu vojne do 90. let
(kartografska podlaga Simončič, 2010, stanje povzeto po Černe, 1992 in temeljnim
topografskim načrtom iz leta 1976, Geodetska..., 1976)

V drugi polovici 20. stoletja sledi ukinitve železniške proge skozi dolino, večji pomen tako dobi cestni promet. Ceste se začne posodabljati tako zaradi naraščajočega tovornega in turističnega prometa, kakor tudi zaradi številnih množičnih prireditev v dolini (Pokal Vitranc, Planica). Po izgradnji Karavanškega predora konec 80. let, se prometno stanje nekoliko umiri. Posodobljene ceste terjajo številna dela na pobočjih (protierozijski ukrepi) in pa regulacije reke Save s pritoki, prav tako pa ceste na nekaterih delih spremenijo značaj naselij (Gozd Martuljek in Belca postane izraziti obcestni naselji).

Za potrebe delavcev na Jesenicah tudi v Mojstrani pride do širitve naselja, ki v tem času izgubi svojo turistično funkcijo in zaradi svoje bližine do Jesenic služi predvsem kot spalno naselje.

Gradnja gozdnih poti po Karavankah za potrebe gozdarstva in vojske je kmetom omogočila lažje izkoriščanje pašnih površin in tako nekoliko zavrta opuščanje in zaraščanje planin.

Na območju Kranjske Gore pride do pospešene gradnje hotelskih, zabavišnih in gostinskih objektov po vzoru evropskih smučarskih središč. Sledi preobrazba naselja, v katerem je veliko odprtih rekreacijskih in prometnih površin.

V drugi polovici 20. stoletja je bil velik poudarek na zimski sezoni. Temu je sledila pospešena gradnja smučišč in žičniške infrastrukture. Medtem ko načrti za gradnjo visokogorskega smučišča na Vršču in gradnjo smučišč na Kurjem vrhu propadejo, se na območju Vitranca območja smučišč precej razširijo in zaokrožijo. Manjša smučišča so prisotna še po ostalih krajih v dolini.

Manjše smučišče

Gradnja rekreacijske infrastrukture (tenis igrišča in drsališče) v ostalih krajih doline

Hotel Špik v Gozd Martuljku je največji nastanitveni objekt izven Kranjske Gore

Manjše smučišče

Gradnja blokovskih naselij za potrebe sekundarnih bivališč (vikendov) za ljudi s celotne Jugoslavije

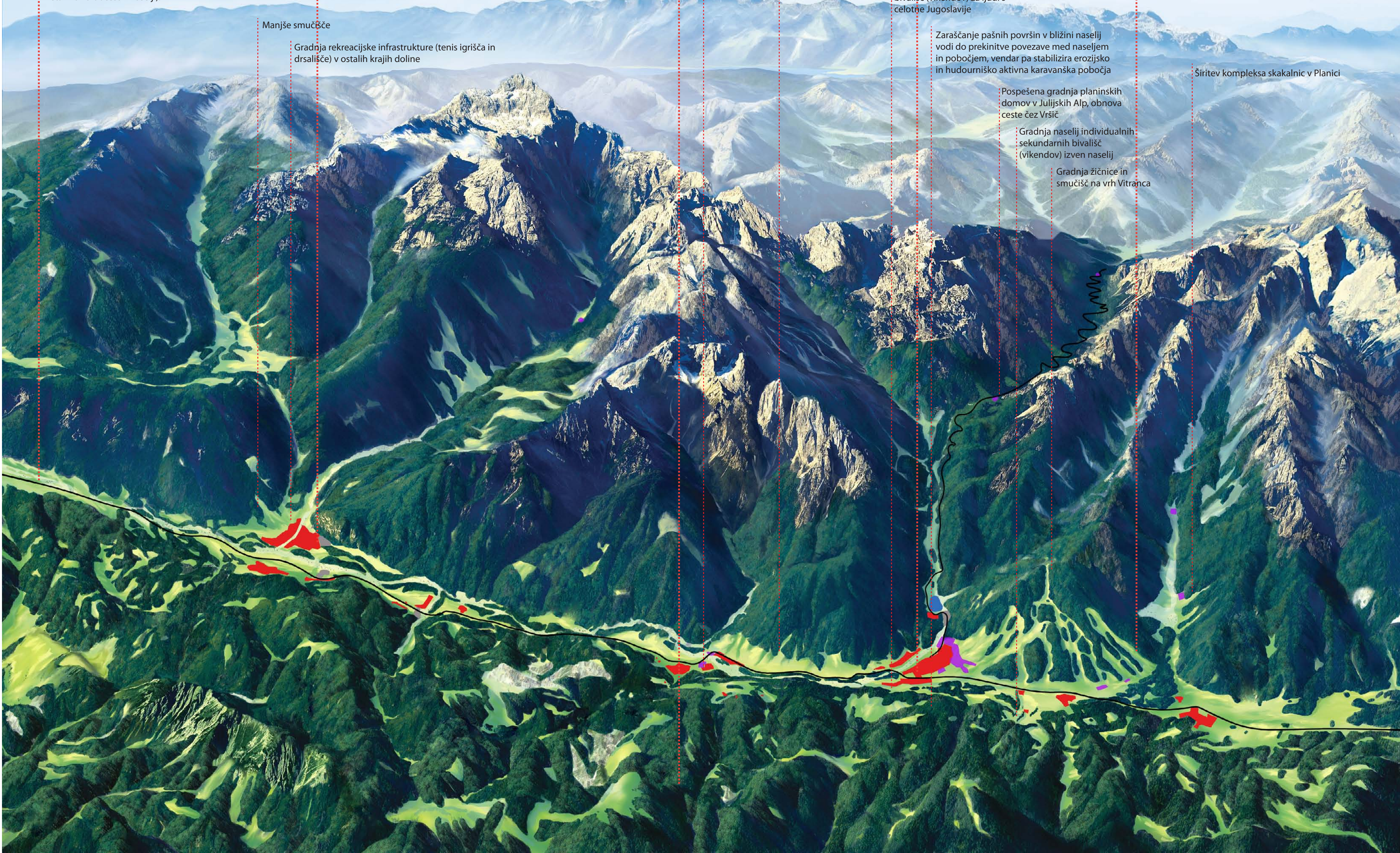
Zaraščanje pašnih površin v bližini naselij vodi do prekinitve povezave med naseljem in pobočjem, vendar pa stabilizira erozijsko in hudourniško aktivna karavanška pobočja

Pospešena gradnja planinskih domov v Julijskih Alp, obnova ceste čez Vršč

Gradnja naselij individualnih sekundarnih bivališč (vikendov) izven naselij

Gradnja žičnice in smučišč na vrh Vitranca

Širitev kompleksa skakalnic v Planici

Priloga F: Zgornjesavska dolina od 90. let vključno z danes
(kartografska podlaga Simončič, 2010)

Naslednji velik infrastrukturni poseg, s tem pa poseg v krajino Zgornjesavske doline, bo zagotovo obnova električnega omrežja. Občina Kranjska Gora je namreč pri porabi električne energije prehitela vse napovedi in tako potrebuje nadgradnjo električnih napeljav.

Poleg izginjanja zelenih površin v samih naseljih in njihovi neposredni okolici, je težava tudi preobrazba vaških središč, v Mojstrani in Kranjski Gori sta središči že močno spremenjeni, v manjših naseljih pa so bolj ohranjena. Pritisk na središča naselij je tudi zaradi prodora turističnih objektov v ostale kraje v občini.

Na trasi bivše železniške proge je nastala kolesarska steza, ki poteka od Trbiža v Italijo, do Mojstrane. Steza, ki poteka mimo najlepših izletniških ciljev je lepo dopolnilo turistične ponudbe in pa izjemen primer uspešne reciklaže prejšnje rabe.

Čistilna naprava s središčem komunale na Tabrah

Medtem ko se je opuščanje in zaraščanje planin ustavilo na neki točki in se sedaj planine naprej uporabljajo, nekatere pa celo širijo, je v tistih v bližini naselij (npr. Robe v bližini Kranjske Gore) prisoten pritisk izgradnje vikendov tam kjer so bili včasih pastirski domovi, staje, ipd.

Zaokrožitev smučišč na Vitrancu se nadaljuje s širitvijo smučišč, predvsem pa s posodabljanjem žičniške infrastrukture in pa ureditvijo sistema umetnega zasneževanja. Nova in širša smučišča so povzročila nova erozijska žarišča, umetno zasneževanje pa večjo porabo vode in elektrike

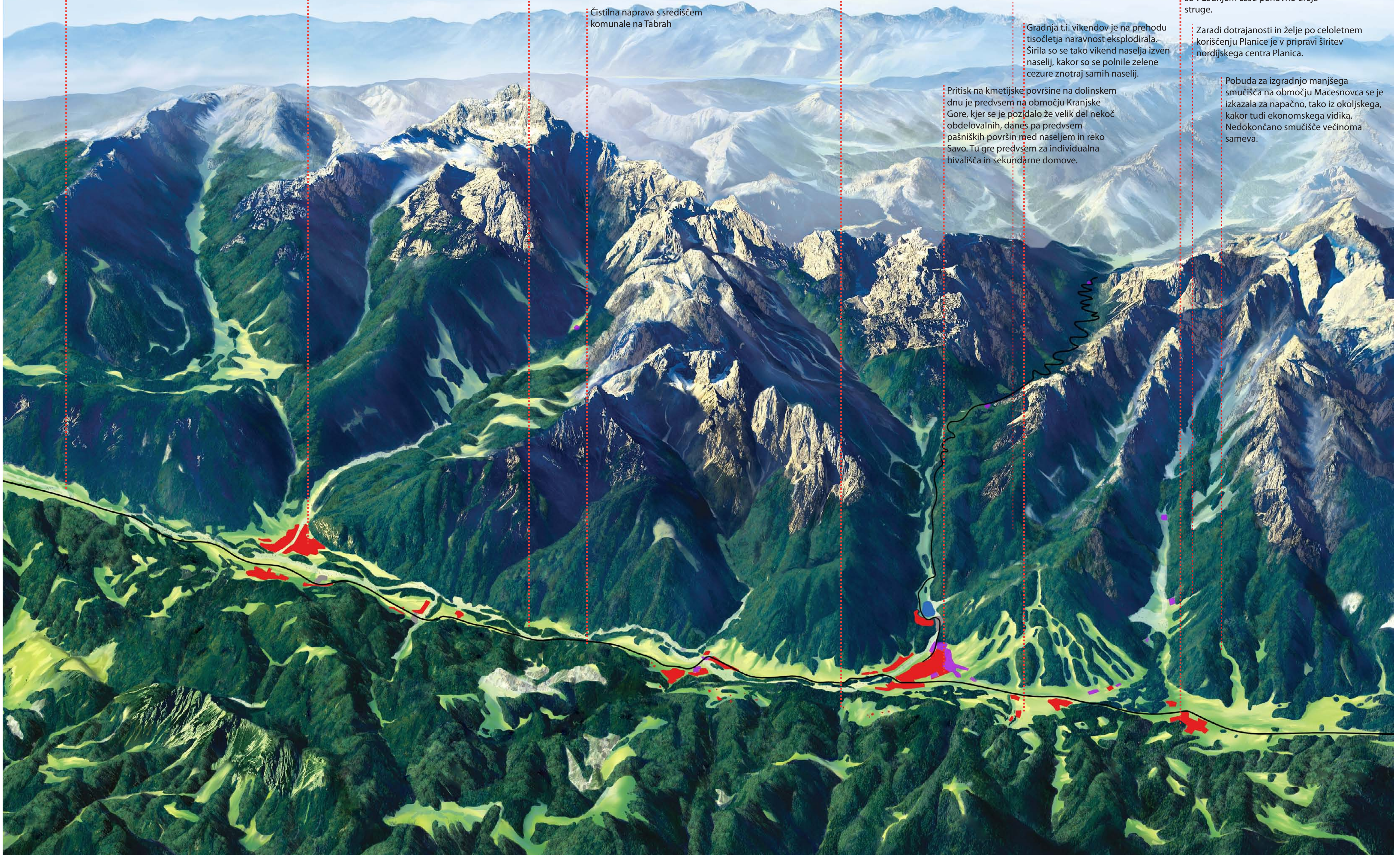
Gradnja t.i. vikendov je na prehodu tisočletja naravnost eksplodirala. Širila so se tako vikend naselja izven naselij, kakor so se polnile zelene cezure znotraj samih naselij.

Pritisk na kmetijske površine na dolinskem dnu je predvsem na območju Kranjske Gore, kjer se je pozidalo že velik del nekoč obdelovalnih, danes pa predvsem pašniških površin med naseljem in reko Savo. Tu gre predvsem za individualna bivališča in sekundarne domove.

Širjenje naselij v 20. stoletju je povzročilo, da so se naselja približala vodotokom, katerih so se v preteklosti izogibala. Zaradi hudourniškega značaja potokov, so bila naselja konec 20. stoletja večkrat poplavljena, zato se v zadnjem času ponovno ureja struge.

Zaradi dotrajanosti in želje po celoletnem koriščenju Planice je v pripravi širitev nordijskega centra Planica.

Pobuda za izgradnjo manjšega smučišča na območju Macesnovca se je izkazala za napačno, tako iz okoljskega, kakor tudi ekonomskega vidika. Nedokončano smučišče večinoma sameva.

Priloga G: Scenarij razvoja Zgornjesavske doline v prihodnosti
(kartografska podlaga Simončič, 2010, narejeno na osnovi simulacije sprememb)

Planine so se še bolj zarasle, obdržale so se le največje in najlažje dostopne. Na njih se še vedno izvaja planinska paša, imajo pa tudi močan rekreacijski (turistični) pomen.

Naselja se širijo naprej v vse smeri. Obcestna vas Gozd Martuljek se razširi ob glavni prometnici in se skoraj združi s Kranjsko Goro.

Nekatere ohranjene planine postanejo naselja sekundarnih bivališč. Poleg novih objektov se pojavijo boljše prometnice in ostala infrastruktura, kar precej negativno vpliva na okolje.

Smučišča se po obsegu ne širijo več, posodablajo pa se naprav in ponudba na njih. Tako se gradijo novi tekmovalni poligoni za snowboard, smučarski kros, sankanje in motorizirane dejavnosti an snegu.

Dejavnosti v stranskih alpskih dolinah se ponekod še intenzivirajo. V Planici se dokončno zaokroži center nordijskih športov, ki poleg športne infrastrukture obsega tudi nastanitvene objekte in garaže.

